

Fx630 11e Pócs H/✓

ÚJ FOLYAM XXVII. 9-10. SZÁM

2018. SZEPTEMBER-OKTÓBER

MAGYAR SZEMLE

KÉTHAVONTA AZ EGÉSZ LÁTÓHATÁR

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ Martonyi János új könyvéről • BENYHE ISTVÁN: Magyarország helyzete az átalakuló világban • JESZENSZKY GÉZA a külpolitika előtt álló feladatokról • KISS GY. CSABA: Magyar írók 1968-ban – Beszélgetés a 80 éves SZILÁGYI ISTVÁNNAL • NÁDAS PÉTER és a történelem • TAKÁTS GYULA és Cs. SZABÓ LÁSZLÓ levelezése

HÍREINK

2018. szeptember 17–19. között a *Magyar Szemle* három találkozón mutatkozott be az erdélyi olvasóknak: Gyergyószentmiklóson, Székelyudvarhelyen és Sepsiszentgyörgyön. Folyóiratunkat Gróh Gáspár és S. Király Béla képviselte.

ÚJ KIADVÁNYUNK

Októberben jelenik meg a Magyar Szemle Könyvek következő kiadványa. Kulin Ferenc *Forradalom helyett* című, a szerző közéleti esszéit tartalmazó kötete szerkesztőségünkben is megvásárolható.

*

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

ELÉRHETŐSÉGEINK

Főszerkesztő (Gróh Gáspár), szerkesztőség: msza@magjarszemle.hu

A szerkesztőbizottság elnöke: kodolanyigyula@magjarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magjarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, Bollobás Enikő, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza (elnök), Fodor István, Gróh Gáspár, Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

Nemzeti
Művelődési
Intézet

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Gróh Gáspár*

A szerkesztőbizottság elnöke:
Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: *Czakó Gábor, Egedy Gergely, Granasztói Péter, Horkay Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Szekér Nóra, Szmodis Jenő, Tonk Márton*

Olvasószerkesztő: *Pápai Luca*
Szerkesztő: *S. Király Béla, Stamler Ábel*
Online szerkesztő: *Horváth István*
Tördelés: *Dombi Viktória*
Korrektor: *Kiss István*

ÚJ FOLYAM XXVII.

2018/9–10. SZÁM

ENTZ GÉZA	<i>Gondolatok 1918 őszének centenáriumán</i>	3
SZILÁGYI ISTVÁN	<i>Külön világot járok – Gróh Gáspár interjúja</i>	7
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ	<i>Monnet, de Gaulle és a poszt-globális kihívások Martonyi János világképében</i>	13
BENYHE ISTVÁN	<i>Magyarország helyzete és ami abból következik – 1. rész</i>	23
JESZENSZKY GÉZA	<i>A magyar külpolitika kívánatos útja</i>	31
KISS Gy. CSABA	<i>Magyar írók és a prágai-pozsonyi tavasz</i>	42
STAMLER ÁBEL	<i>Haza és nagyvilág – Takáts Gyula és Cs. Szabó László levelezése</i>	52
VERESS DÁNIEL	<i>Levél Molnár Józsefhez</i>	62
GRÓH GÁSPÁR	<i>Széljegyzetek egy fontos regényhez – Nádas Péter: Világló részletek – 1. rész</i>	67
SZMODIS JENŐ	<i>A civil nemzetpolitika sajátosságairól</i>	79
S. KIRÁLY BÉLA	<i>Molnár Tamás szellemi végrendeletéről, és annak román visszhangjáról</i>	85

1% METAFIZIKA

GRATZ GUSZTÁV	Összeomlás	89
REMÉNYIK SÁNDOR	Magányos cipruság – Tisza István ravatalára	91

KÖRKÉP

KATONA ANIKÓ	Az art deco plakátművészet Magyarországon	92
HORVÁTH BALÁZS	„Itt a keszthelyi zöld parton emelkedik a csendes helicon” – Cséby Géza Festetics-monográfiájáról	100
TÓTH ERZSÉBET	A gyermekkórház titkai	102
LUDMANN MIHÁLY	Sándy Gyula emlékezete	107
TÓTH KLÁRA	Nemet mondani a közönyre – Domokos János: A te neved	113
TÓFALVI ZOLTÁN	Koldusok országa?	115
SZERZŐINK		121

Lapszámunk illusztrációit a Szépművészeti Múzeum, Gróh Gáspár, illetve Ludmann Mihály jóvoltából közölhetjük. A borítón – az idén 100 éves Gellért Gyógyfürdő előtt is tisztelegve – Konecsni György: Budapest fürdőváros plakátjának részlete látható (© Szépművészeti Múzeum, 2018).

GONDOLATOK 1918 ŐSZÉNEK CENTENÁRIUMÁN

Miért vonzódnak mi oly szenvedélyesen a nemzetkarakterológiához? Miért az a sok, nemegyszer csak önigazoló büszkeség, és miért fér meg ezzel oly békésen a legalább a török korig visszamenő toposzokat ismételtető búsmagyar életérzés? Miért lehet minket ez ügyben, köztünk szólva, oly sokszor és könnyen „bepalizni”? Miért vetődik fel újra meg újra nagy gondolkodóink körében is komoly és súlyos kérdések sokasága a nemzeti hivatásról és arról, hogy „mi a magyar?” És az európai politika és szellem mai megpróbáltatásai kapcsán miért tűnik fel ismét gyakran az Oszmán Birodalom terjeszkedésével való szembeszegülés középkori gyökerű és nemzettudatunkat hosszú ideig meghatározó formulája, a „kereszténység védőbástyája”, világot értelmező, célokat megjelölő és napi cselekvésre mozgósító tartalommal? A kérdések, amelyek hosszan folytathatók, a Kárpát-medencében hazára lelt és itt nemzetté formálódott magyarság történetének tragikus fordulataira, de még inkább befejezetlen nagy „reményeire” és a „bús” újrakezdés konokul megújuló kényszereire és az ebből fakadó kompenzációs lelki mechanizmusaira irányítják a figyelmünket.

Az utolsó nagy újrakezdés egy emberöltővel ezelőtt nemzetünket és a magyar társadalmat minden korábbinál lepusztultabb állapotban találta, még ha ezt a legújabb annus mirabilis, az 1989. esztendő illúziókat szülő és tápláló lelkesedése és tenni akarása jórészt el is fedte a kortársak szeme elől.

Az érvényességéből semmit sem veszített központi cél azonban a politikai társadalom nagy része számára világos volt: így vagy úgy, de meg kell teremteni a polgári Magyarországot. Ezt üzeni a történelmünk, a váratlan lehetőség, ez a járható kivezető út a negyvenéves szovjetizált világunk csődjéből – és hasonló megfontolásokból ezt is sokan gondolták –, ez nemzeti felemelkedésünk záloga, ami bizonyos tekintetben a trianoni csapás meghaladásának ígéretét is hordozza.

A szabad választások által megnyitott út tehát olyan kihívás volt, amely a politikai vezetésre vállalkozókat jó százötven év törekvéseivel, eredményeivel és kudarcaival, a dualizmus kora, Trianon, a két háború közti korszak és a szovjet megszállás tanulságaival egyaránt szembesítette. (Nem véletlenül volt a Nemzeti Kerekasztal és az első szabadon választott parlament vitáinak egyik jellemzője a történeti beszédmód.)

A magyar polgári nemzet a reformkor és az 1848-49. évi forradalom/szabadságharc szülötte. Akkor az addigi nemesi nemzetfogalmat átértelmezték, kiterjesztették az országlakók egészére, és felépítették a polgári nemzetállam közteherviselésen alapuló intézményrendszerét. Az így megerősödött nemzeti kohézió azonban a történelem dinamikája következtében hamar repedez-

ni kezdett, mert az ezzel csaknem egy időben öntudatra ébredő nem magyar országalakók egyre kevésbé voltak hajlandók ebbe a képletbe beilleszkedni. A kapitalizmus dinamikus kibontakozásának korszakában történt mindez, amelynek során új szereplők jelentek meg a társadalomban: a tőkésék és a munkások. A magyar kapitalizmus élenjárói a nagytőke világában ráadásul döntően zsidók voltak, és bár e mélyjáratú folyamatoktól korántsem függetlenül, a zsidó emancipáció a térség országaihoz képest nálunk hamar megvalósult, egyebek között éppen a hirtelen jött kapitalizmus által keltett szociális feszültségek feldolgozatlansága miatt, a zsidóság asszimilációja csak részleges eredményre vezetett. Az új szereplőknek a nemzetbe való integrálására a magyar birodalom összeomlásához vezető első világháborúig már nem állt rendelkezésre történelmi idő, főként azért nem, mert ez csak olyan helyeken sikerült, ahol a társadalom polgárosodása a mienknél összehasonlíthatatlanul előrehaladottabb volt. A jól látható akadályok sorában mindazonáltal súlyosan esnek latba a dualista államberendezkedés politikai, mentális és egyéb deficitjei is. A birodalom összeomlása nekünk, magyaroknak az ezeréves állam szétesését, az erős magyar nemzettudattal rendelkező nemzetrezek idegen uralom alá kerülését, teljes és tartós nemzetközi elszigetelődést jelentette, így aztán a számunkra a középkor óta ismeretlen állami önállóság a kommunizmus rémének távozása után sem felemelő élményt, hanem súlyos vereséget és a jól alig teljesíthető feladatok hatalmas terhét hozta. A két világháború közti időszak így a nemzetépítés szempontjából végső elemzésben csak kudarcos lehetett. A gyázmunkát, ami minden újrakezdés előfeltétele, csak részlegesen lehetett elvégezni, szinte minden fontos szálát elvarratlanul hagyva.

Ha a polgári program szempontjából vizsgáljuk, megállapíthatjuk: a „Horthy-korszak” sok tekintetben mégis meglepően sikeres volt (versenyképesség, az európai versenypozíció megőrzése, oktatásügy, tudomány és kultúra, a szociálpolitika bizonyos elemei stb.), a társadalom korszerűsödésének folyamatát azonban egy tekintélyelvű politikai struktúrában alapvetően befagyasztotta, és ez a szellemi életre is több tekintetben rányomta a bélyegét. Az akkor megnyílt lehetőségek szempontjából fontos arra utalnunk, hogy a harmincas évek közepén már több szálon kibontakoztak annak a konzervatív reformnak a körvonalai, amely a világháború utáni gyökeresen új helyzetben az addig ellenzékben működő Kisgazdapártnak a polgári oldalt is mozgósító, korszerű programjában öltött testet. Akkor még a belső feltételek alapján megvolt az európai fővonalhoz való felzárkózás elvi lehetősége is, aminek azonban, jól tudjuk, a szovjet megszállás radikálisan véget vetett. Az úgynevezett koalíciós idők előremutató jelentőségét azonban jól mutatja, hogy a Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény, késői fejleményként, 1990-ben, az akkori politikai erők konszenzusával az új magyar köztársaság politikai alapvetésévé válhatott.

A ránk köszöntött szabadság a világpolitika szédületesen gyors fordulatából fakadt, az új demokratikus politikai berendezkedés és a messze látó stratégia azonban jobbára egy szűk értelmiségi csoport, a Nemzeti Kerekasztal „szakértőinek” a közvetlen demokratikus legitimitást kényszerűen nélkülö-

z, tiszteletre méltó műve volt. A társadalom döntő többségét és a közvéleményt, ezen nincs mit csodálkozni, felkészületlenül érték az ölébe hullott szabadság és demokrácia gyökeresen új kihívásai. Az azóta eltelt három évtized fejleményei azt mutatják, hogy a társadalom jelentős része e „jótéteményeket” nem is érezte mindenben magáénak. A demokrácia ugyanis elsősorban technika. A szabadság viszont nem statikus természetű, nem egyszeri adomány, hanem azért dolgozni kell nap nap után. A szabadság és az élet azonos elveken alapul, a szabadságot mint működő folyamatot fenn kell tartani. Ennek technikája a demokrácia. Minél szélesebb alapon jönnek létre a közös célok egy társadalomban, annál mélyebb a demokrácia. A polgári társadalmakban a megvalósítandó feladatok felismerése alulról kell hogy jöjjön. A részérdekeket, a részcélokat kell pontosan megfogalmazni, a közösségek vezetői azt kell tudják hitelesen képviselni, és eleven, a magán- és közösségi érintkezés minden formáját átható kultúrának kell mindezt úgy katalizálnia, hogy azok aztán világos nemzeti célokká integrálódjanak. Ilyen közegben aztán a demokrácia áldás, nem pedig jó ügyek rendszerszerű akadálya.

A demokráciával kapcsolatban a kultúrát említettük. Valóban: demokratikus rendszer működtetése csak azzal egybevágó, sok generáció tapasztalatait felhalmozni képes, az interperszonális kapcsolatoktól a politikai döntéshozatal legfelsőbb szintjeiig terjedő kultúra talaján képzelhető el. Máig ható nehézségeinket tovább fokozza, hogy nekünk még fel kell építeni, részben újjáépíteni azt a polgári kultúrát, amit tőlünk nyugatra már egy ideje sikeresen bontogatnak.

Annak, hogy a polgári Magyarország nagy nemzeti programja annyiszor zátonyra futott, és egész társadalmi csoportokat érintő példátlan politikai represszióval, de mindenekelőtt a magántulajdon működésének négy évtizedes kiiktatásával annak alapvető elemeit a zsigerekből is sikerült kiirtani, messze ható következményei vannak. A polgárookra egyebek közt az jellemző, hogy számításba veszik döntéseik és tetteik következményeit, képesek tág időhorizonton gondolkodni, megfontoltan tervezni, másokkal együttműködni, főlegesen nem kockáztatni stb. Ezzel szemben a nálunk egy időben jellegzetes társadalmi réteget alkotott, dzsentrinek nevezett lecsúszott nemes mindezzel nemigen foglalkozik, amíg bizonyos, akár csak társasági előjogokkal rendelkezik. Ha a birtokait, gazdasági potenciálját már teljesen elvesztette/eljátszotta, akkor is megélhet egy ideig a társadalmi tőke maradványaiból. A dzsentrit mint típust egzisztenciálisan nem köti felelősség semmihez. Amit elvesztett, arról is úgy érzi, mintha az meglenne, jellegzetesen álomvilágban él, a valóságtól elszakad. A Trianon előtti és a két világháború közötti magyar közélet számos önsorsrontó jelensége kapcsolható ehhez a mentalitáshoz. Ennek bizonyos értelemben a proletariátus körében is felfedezhető a párhuzama. A rokon vonás alapvetően a tulajdonhoz való felelőtlen viszonyban, a talajvesztettségben és perspektívtalanságban van, a proletariátusnak arról a részéről van szó, amely úgy mond már 'csak láncait vesztheti', arról tehát, amely egy bolsevik forradalmár igazi ideálja.

A hosszúra nyúlt Kádár-korszak sajátos mechanizmusai és logikái révén, miután Rákosi már egzisztenciálisan tönkretette a régi politikai, szellemi vezető réteget és intézményeit, megsemmisítette a munkásság minden szerveződését és ezzel együtt az egész történelmi baloldalt, a régi rend itt-ott megmaradt kulturális törmelékéből éppen a dzsentri magatartásforma bizonyos elemeit őrizte meg a leginkább, sőt a gulyáskommunizmus talaján a maga módján még favorizálta is. Nem csoda, hogy nehéz megszabadulni tőle és még sok más kevéssé rokonszenves, de annál kártékonyabb nemzeti vonásunktól. Ami legjobban hiányzik mindezek eredőjeként, a *gazdaszellem* az élet minden színterén. Tudom persze, hogy a fenti jellemzés sarkított, mert ha csak ennyi állna ma rendelkezésünkre, a jövőnk reménytelen lenne. Ezt egyáltalán nem gondolom, de ha sok minden egyéb mellett a hazai média nem globalizált, hanem sajátosan magyar, egyszerre pre- és posztmodern megnyilvánulásait látom, köztük az internetes kommenteket, vagy a betelefonálás hosszú tévéműsorokat, nehezen szabadulok a gondolattól, hogy pl. a társadalmi nyilvánosság tekintetében még javában a Kádár-korszak hosszúra nyúlt árnyékában élünk.

KÜLÖN VILÁGOT JÁROK

Gróh Gáspár beszélgetése Szilágyi Istvánnal

Szilágyi Istvánnal könnyű jót beszélgetni. Szilágyi Istvánnal nem könnyű interjút készíteni. Alighanem úgy érzi, hogy egyre megy, mikrofont vagy revolvert szegeznek neki, mindkettő olyan eszköz, aminek hatására a megfenyegetett kényszer hatása alatt cselekszik, beszél. Márpedig ő mindig és mindenben önmaga akar lenni, a maga törvényeit követi. Ahogyan a természet is. Ezért arra készültem, hogy természetélményéről kérdezem, hátha... De, természetesen, nem. Vagy valamennyire talán mégis?

GRÓH GÁSPÁR: Regényeiről sokat elmondtak már, történelmi beágyazottságukról, lélekábrázolásukról, időszemléletükről, úgy, ahogy, azt illik. Nem találkoztam azonban olyan írással, amelyikben arról a közegről esik szó, amelyik mindegyiket öszszefogja, ami több, mint háttér. A tájakról, hegyekről, vizekről, növényekről és állatokról, arról a természeti környezetről, amiben a történetek a maguk teljességében kibontakoznak. És ami olyan magától értetődően szereplője is lesz a regényeknek. A szemünk láttára, és mégis titokban. Ez nem irodalmi vagy poétikai kérdés, hanem személyes látásmód. Olyasmi, ami a gyerekkorban alakul ki – és annak talán éppen azzal lesz vége, hogy tudatosodik. Ahogyan az első emberpár a tudás almáját megkóstolva nem csak az isteni akaratból következően kényszerült távozni az édenkertből, hanem önmaga űzte ki magát onnan...

SZILÁGYI ISTVÁN: Úgy, hogy az a természet; sosem vettem észre, hogy mi vesz körül, mert én is a természet része voltam, és ezt így érzem ma is. Persze tudom, hogy elvan nélkülem is, de ahogy nem foglalkoztam azzal, hogy lélegzem, és nem kell tudnom, hogy amit csinállok, az lélegzés, úgy a természettel együtt vagy éppen benne élve sem gondolom, hogy mi két külön teremtmény lennénk. Vagyis ez a kapcsolat fontosabb annál, mintsem gondolkodjak rajta. Az persze nem igaz, hogy sosem vettem észre magát a természetet. Teljes mértékig tudtam, hogy van, de nem kellett gondolkodnom rajta.

Egészen más dolgokról kellett volna gondolkodnom, de az is természetes tudás volt. Minden gyerek tudta, én nem emlékszem arra, hogy erre bárki tanított volna minket, hogy amit „kint” mondanak, a minket körülvevő világban, mondjuk, a társadalomban, az más, mint amit a mi körünkben, a családon, a baráti közösségen belül élünk, ahol az a valóság, ami igaz. Van, ami a miénk, és van, ami az övék, ami az „azok”, meg sem kellett nevezni őket, de nem is tudtuk volna. „Azok” közt úgy teszünk, mintha mi is közibük valók lennénk, de az egy másik világ. Ez egy becsületes kis hazugság volt. Hogy honnan tudtuk ezt anélkül, hogy tanultuk volna, hogy mi az, amiben nem kell hinni és mi az, ami mi vagyunk, ezt nem kellett megbeszélni, ezt minden gyerek is tudta.

G. G.: Kemény lecke egy gyereknek...

Sz. I.: Zilahban mi nagyon sokat veszítettünk. Ez a világ ott volt, mióta a világ világ. Az a nyolcezer lélek, ami mindig ennyi volt, egyszer csak elkezdett fogyni. Azok, akik tudták, hogy a maguk rendjén belül hol a helyük, mi jár nekik. Azt a rendet sem tanították a gyerekeknek, belenőttek. Ilyen volt az a tudás, amellyel egy nemzeti-politikai változás, a kiszolgáltatottság kora is kezelhető volt, amíg elegen voltunk hozzá. A városka természetesen őrült volt a maga módján, harminc vagy ötven év megpróbáltatásai után belebetegedett abba, ami történt vele. Lakóinak fele elmenekült vagy meghalt, lemaradt. Igaz, voltak, akik hazatérve időlegesen meg tudtak gazdagodni, de aztán a politika változásával véget ért a remények és az igyekezet kora. Mi azonban, az apa nélkül maradt családban megmaradtunk szegénynek, de ez csak annyit jelentett, hogy sokkal többet kellett dolgozni, mint a szerencsésebbeknek.

G. G.: *Lehetett menekvés nem venni tudomásul azt, ami elfogadhatatlan?*

Sz. I.: Nem ilyen egyszerű. Ez nem döntés kérdése, ha így is tesz az ember, nem veszi észre. Megpróbál valahogy élni, és így sikerül neki.

G. G.: *Ezért kellett megírni a Kő hull...-ban Jajdont, vagyis Zilahot, a felnevelő várost?*

Sz. I.: Igen, de ez nem volt ilyen tudatos, és addig még sok minden történt. Például el kellett kezdenem írni. Amikor hozzákezdtem, a város végleges elmúlása még nem volt nyilvánvaló bizonyosság. Voltak határozott jelei, talán lehetett is már látni. Nemcsak lakói éltek a városban, hanem a város is a lakóiban, és azok az emberek, akikben élt, még megvoltak. Én sem láttam akkor, hogy ez a kor ilyen hamar véget ér. Mégis éreztem, hogy meg kell írnom ezt a világot. Nem azzal a tudattal, hogy most van az utolsó pillanat, még nem tűnt el, hanem azért, mert az a város minden örökletes nyavalyával teljes, végeredményben szép, és mert én magam is egy darab vagyok belőle. Magammal kellett szembenézniem, ahogy a magára ébredő fiatal író-ember megírja magát. Csak később ébredtem rá, mi lett ebből a szembenézésből, hogy azt írtam meg, ami Zilah tudása volt, ami ott minden fontoskodás nélkül jelen volt. A városka tudásába nőttünk bele, abba, ami az itt élőknek természetes volt, ahogy az is, hogy ez a tudás csak az övék lehet. Ez is olyasmi, mint ahogy a természetet annak részeként is lehet szeretni, tisztelni. Része voltunk a másik létezésének.

G. G.: *Mit éreztek ebből az ottaniak? Mennyire ragaszkodtak létformájukhoz?*

Sz. I.: Nehezen éltek meg és sok mindenről le kellett mondaniuk. Századokon át küszködtek, dolgoztak, ami ebből kiforrott, azt akartam megragadni. És meg is emelni, mintha jobban akartam volna látni azt, mi felé megyünk. Amit sejtettünk, éreztünk, és az én dolgom volt, hogy mélyen beletúrjak a múltunkba, még abba is, ami nem volt belőle az enyém. Aztán úgy kezdett élni a világ, mintha tőlem vette volna át, valósággá lett, ami miatt szorongtam és amit megírtam, mintha csak azt hajtaná végre a sors, amitől féltem. De azt éreztem, hogy le kell írni azt, ami volt, mert nyoma kell, hogy legyen annak, ami akkor még nem volt múlt. Ezért nem is lehetett bennem semmi nosztalgia.

G. G.: Így is tervezte ezt a munkát?

Sz. I.: Úgy gondoltam, amit megírok, az elfér majd 6–8–10 oldalon. Aztán ennek harminc- vagy hányszorososa lett, de neki kellett ülnöm az írásnak, folytatni, amíg végére nem értem. Nem érdekelt, hogy ez mennyi idő, amivel egész életemben így voltam...

G. G.: *Nem hagyom, hogy ne beszéljünk legalább néhány szót még a természetről. Arról, ahogyan egyszer csak üzen valahonnan. Ahogy rácsap az emberre, mint az éjjelente hátikosarában követ hordó Szendi Ilkára a bagoly. Azt a motívumot első olvasáskor túl irodalminak éreztem, egészen addig, amíg egy erdei utamon felém is így vágott egy bagoly. Utánaolvastam, és a szakirodalom a fajtáját is jelzi: fészkelési helye környékén így viselkedhet a macskabagoly. Így aztán ebben is meg kellett hajolnom a szerző nagysága előtt...*

Sz. I.: Amikor kivonul Szendi Ilka a szőlőhegyre, nem tudja, hogy a városnál természetesebb, vagyis szabadabb környezetet keres. Olyat, amelyben az ember és a természet rendje egyensúlyba került. Maga mögött hagyja a város szokásait és szabott idejét, vagyis nagyon kemény dolog ez a kivonulás. Utóbb talán azért is kellett elpusztulnia, mert nemcsak a város, hanem a természet rendjét is megsértette. Nekem csak le kellett írnom, ami történt. Ahogyan az a bagoly is a maga akaratából csapott le, nem én találtam ki. Egyszer csak ott volt a regényben, ahogyan a valóságban is, amikor engem akart elijeszteni, mert persze én rá csapott először, hogy aztán a jajdoni fák közé repüljön. Nem nekem kellett ezt kitalálni, ennyire benne éltem ebben a világban.

G. G.: *Mennyi volt észrevehető ebből az egybeépülésből?*

Sz. I.: Igazából nagyon sok dologra később jöttem rá. Amikor benne voltam, vagy bennem volt, észre sem vehettem. És mivel az történt, ami, azt gondoltam, másként nem is történhetett. És nem kellett tudnom róla, hiszen úgyis tudtam. De később sok minden visszajárt, mert azt akarta, hogy mondjam el.

G. G.: *Akkor kié az, amit megír?*

Sz. I.: Ha elkezdek valamit megírni, nem biztos, hogy az más számára érdekes. De azt gondolom, hogy amit én írok meg, az ne történjen meg mással és másnál. Olyasmi legyen, ami velem esett meg, ami az enyém, ami mindenki más dolgától különbözik, ami csak én bennem van meg, és csak én mondhatom el. En jöjjenek rá, én lássak rá abból az irányból, amerre én megyek. Nem az a fontos, hogy valami világcsodája legyen, nem kell feltétlenül rendkívülinek lennie, de én találjam meg, legyen az enyém. Olyasmi, amit én hozok közébetek, és én is vigyem tovább. Ami én vagyok, amit én így fogtam meg. Azt kell megtalálnom, A saját hangom és szavam, azzal kell előállni.

G. G.: *Tehát amit el tud mondani más is, azt mondja el ő?*

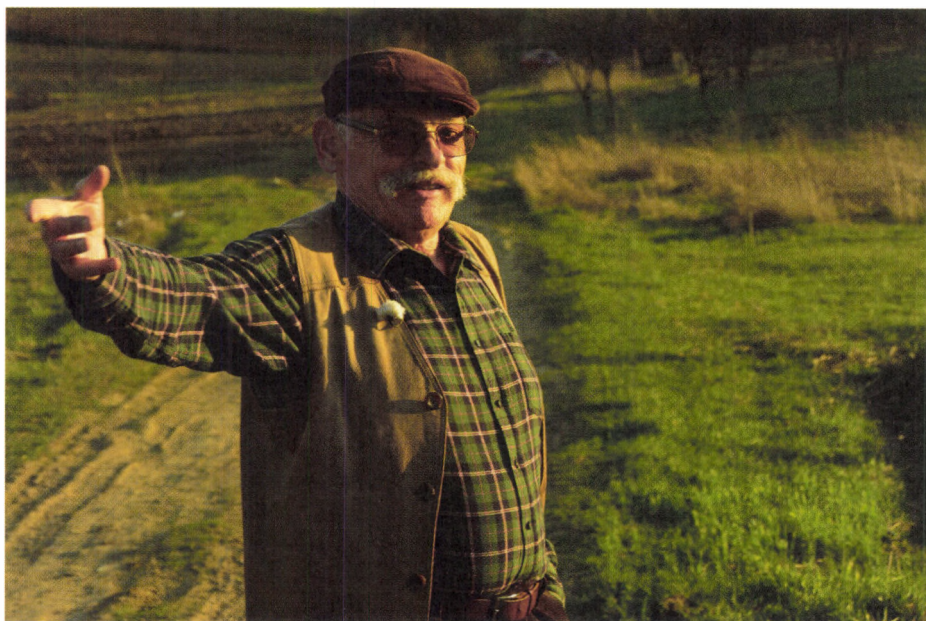
Sz. I.: Mindenki a maga sorsát éli, ha nem azt mondja, ami az ő élete, akkor mi mást is mondhatna? Még az az író is, aki mindenféle történeteket kitalál, az is azt teszi.

Ha a magam „előzményeire” nézek, olyan történeteket látok, amelyek biztosan visszatérnek abban, amit írtam. Nem az volt a célom, hogy a családi legendáriumot öntsem írói formába, de azért az mégis ott van valahol abban, amit írtam. Ha valaki ismerné családtörténetünk részeit, rendre ráismerhetne mozdulatokra, élethelyzetekre, típusokra.

G. G.: Például mire?

Sz. I.: A nagyapám elment a háborúba, az elsőbe, a nehézbe. A család akkor kezdett volna növekedni. De behívták, itt hagyott három lányt és hat esztendő után került haza. Közben meghalt a felesége, a rokonság vette magához a három gyereket, külön-külön, szerteszórva őket az országban. Erre jött vissza. Amikor hazajött, nem ment utána a három gyerekének. Azt mondta, ha a felesége elment, ha ez a világ ilyen, akkor legyen ilyen, ő nem hajlandó foglalkozni vele. Mármint a világgal. Menjen az a maga útján, nem kíván részt venni benne. Egybekelt a szomszédasszonnyal, annak az ura maradt el a háborúban. Anyám volt a legnagyobb gyerek, ő szedte össze a testvéreket.

Nagyapám kőműves volt, rendkívül jó mesterember, irigylésre méltóan egészséges, öregkorára sem ismert betegséget, noha nem keveset ivott. Nem munka helyett vagy közben. Amikor azonban megszólalt az esti hat órát jelző harangszó, félbehagyta akár az épp megkezdett mozdulatot is. Leejtette a kezében tartott szerszámot, akárhol tartott. Aznapra végzett a munkával. Ezt a rigolyáját azonban tudomásul vették megrendelői, azt is, ahogy utána megitta a maga borát. Sosem lett súlyosan részeg, de azért rendszeren be tudott rúgni. Másnap folytatta a munkát, ahol abbahagyta. Nyaranta a feleségével elment a

Szilágyi István (Fotó: Gróh Gáspár)

Regátba dolgozni, jól keresett. A házába nem engedett be senkit, még minket sem. Így utólag azt hiszem, hogy egy szörnyeteg volt, de mi azt tanultuk meg tőle, hogy hogyan kell dolgozni. A tőle ellesett tudást építettem be a kalotaszentkirályi kis házamba...

Amikor bejöttek az oroszok, akkor nem törődött velük, kézen fogott és elindultunk, azt mondta ne törődj velük, azok nem minket fognak lelőni. Ismerte őket a fogságból, meg ismerte a háborút. Nem vette őket semmibe, és nem esett bajunk. Ilyen ember volt.

G. G.: Ha a saját gyerekeit nem ő nevelte fel, az unokáival sem lehetett közelebbi kapcsolata...

Sz. I.: Ismertük, mi is tudomásul vettük, hogy ilyen. Anyámnak jól jött volna némi segítség, hiszen egyedül nevelt fel minket. Szegény mindig adott arra, hogy jól mutassunk, tisztán tartott és ellátott minket, ügyelt arra, hogy az iskolában rendesen tanuljunk, ha úgy gondolta, nem igyekszünk, még meg is vert minket. Reggeltől estig dolgozott, hogy tisztességes szegénységünk fölé emeljen minket, de nem tudott felügyelni ránk. Ilyen volt a világ.

A háború után a gyerekek amúgy is nagyon elszabadultak, mindenki dolgozott, nem tudtak a felnőttek, szülők figyelni rájuk. És olyan események tanúi voltak, hogy nemigen félték semmitől. Csoda hogy nem esett bajunk, mert rettenetes dolgokat csináltunk, azt hiszem, valóban gonoszok voltunk. Teli volt minden lőszerral, a fiúk az aknákat szerelték szét, és a robbanó anyaggal játszottunk. Anyám tudta, hogy ezt nem képes megakadályozni, annyit ígértetett meg velem, hogy csak puskába való lőszerral játszom, az kicsi, és talán nem csinál nagy bajt. Attól voltam jó gyerek, hogy be is tartottam az ígéretem, így csak kicsiket robbantgattam. Az iskolában, amikor már az év végi osztályzás közeledett, egyszer egy nyugatról hazatért fiú egy üresnek gondolt terem nyitott ablakán bedobott egy kézigránátot, a bent lévő fiatal tanár ki tudott ugrani – így maradt életben.

G. G.: Mit jelentett apa nélkül felnőni?

Sz. I.: Egy darabig vártuk apánkat, évente jártunk Kolozsvárra, ha hadifoglyok tértek vissza, megjött-e? De nem jött meg. Vártuk tovább. „Apámnak meg kell jönni”. „Apátok nem fog megjönni” – így ment évekig. Anyám dolgozott velünk, egy végleges, mégis ideiglenes állapotban. Dolgoztunk mi is, mert kellett, de bejártuk a környező hegyeket, és szabadok voltunk. Szerencsémre én jól tanultam, ez nem okozott gondot, és rengeteget olvastam is, szinte játékból, de nagyon elszántan, akár elbújva is. Apám nem volt, anyám nem tudott segíteni, de valahogy megtörtént, hogy bekerültem az egyetemre. Mostanában jövök rá, hogy ez a történet még utólag is mennyire hihetetlen. Érdekelt ugyan minden, aztán, sokféle, félig ott hagyott tanulmány után egyszerre a kolozsvári jogi karon találtam magam. Hihetetlen, hogy vasművesi tanulmányaim után mi mindent el tudtam olvasni, meg tudtam tanulni, szinte játékból. Az elszántságot az adta, hogy nem lehettem mozdonyvezető, pedig minden vizsgálaton megfeleltam, de a szemem nem bírta volna az ak-

kori mozdonyok körülményeit. Ezen kétségbeesve egy éven át tekeregtem, dolgoztam és tanultam, ki kellett valamit találni.

Ejszakánként készülődtem valamire, azt se tudtam, mire, aztán rájöttem, hogy engem érdekel a jog. Aki akarja, belemagyarázhatja, hogy a pontos fogalmazás és a különböző szabályok kötelező összehangolása lehetett vonzó benne, de nekem ez eszembe se jutott. Anyámnak meg se mondtam, hogy egyetemre készülök, el se hitte volna, azt se hitték el, amikor sikerült, pedig az első helyen jutottam be. Egyre keményebb lett a világ, már tombolt az új nyavalya az elvtársak között. Gonosz, kemény, robbantós, képtelen és kétségbeejtő kalandokkal teli gyerekkorunkban el sem tudtuk képzelni, hogy milyen veszélyes lehet az élet. Bár a diplomát megszereztem, nem a jogot választottam, de nem biztos, hogy ezért.

Két, két és fél év tanulás után már nem csak olvastam, hanem arra kezdtem figyelni, hogy én mit írok le. Azt is akartam, hogy amit írok, jelenjen meg, korábban ez fel nem merült bennem. Talán valamelyik lány bántott meg, és megbántottságomban kezdtem el írni, ami nagy változásokat hozott az életemben. Korábban előfordult, hogy egy professzorom megkérdezte a vizsgán, hogy mit tudok. Amire azt találtam mondani, hogy mindent. Így aztán keményen kikérdezett, de én valóban mindenre tudtam válaszolni. Amikor írni kezdtem, ez a világ véget ért, minden a feje tetejére állt.

G. G.: *Kiegyenesedtek azóta a dolgok?*

Sz. I.: Az azóta eltelt lassan hatvan évben a helyzet egyre csak romlott. Kifelé tisztos mesteremberként elláttam a dolgom, ötven éven át az *Utunk*, majd a *Helikon* szerkesztőségében, úgy tettem, mintha én az ottani szerkesztő lennék, közben a magam világát éltem – de a szerkesztőségi ötven évben ezt kifelé nem mutattam.

G. G.: *Aztán záráskor leejtette a szerszámot, mint a nagyapja, és egy másik életet élt?*

Sz. I.: Lehetséges, hogy én is valami ilyet tettem. De ötven év után befejeztem, és mára szinte odáig jutottam, hogy tudatlan ember vagyok, mert végképp csak az érdekel, hogy valamit még megírok. Lehet, hogy mindig ugyanazt, mindig visszatérek, nem érdekel, hogy befejeződik-e, vagy nem. Nem érdekel, hogy kinek tetszik, hogy mi lesz velem, kell-e valakinek. Engem érdekel!

Külön világot járok. Ahogy a valahai három-négy korai könyv írásakor, ami után jött a három komolyabb dolog. Talán még jön egy, csak annak már nem tudom, hogy hogy lesz a vége. Már van belőle annyi, hogy ne lehessen félretenni, abbahagyni. A feleségem, aki legalább harminc éve az első olvasóm (az ő pontosságát nem tudom nélkülözni) és a barátaim majd kezdenek vele valamit...

(Az interjú 2018. szeptember 15-én készült Budapesten.)

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

MONNET, DE GAULLE ÉS A POSZT-GLOBÁLIS KIHÍVÁSOK MARTONYI JÁNOS VILÁGKÉPÉBEN

Minden könyvbemutató ünnep¹. Nekem különösen az, hogy most Martonyi János írásaiból, előadásaiból összeállított kötetről beszélhetek. És a szerzőről, aki nagyon közel áll hozzám. Minden könyvben van valami szent, valami szakrális. Umberto Eco írta, hogy aki nem olvas, az legfeljebb hetven-nyolcvan évet él; de aki olvas, az egyfajta fordított halhatatlanságot szerez, legalább ötezer évre visszamenően.

Mielőtt e könyvről beszélnék, a szerző arcképének néhány vonását szeretném felvázolni.

Martonyi János barátommal vannak közös barátaink. Az egyik a francia nyelv. Én most mint frankofon beszélek a frankofonról, tudva, hogy Martonyi persze már-már poliglott, aki élete során elmélyült az angolszász szak- és szépirodalomban, angolul – és németül is – tárgyal. Az első munkanyelve ma már talán az angol. De ő emlékszik és emlékeztet azokra az időkre, amikor a brüsszeli folyosókon francia szót lehetett inkább hallani. Ma is bátorítja a fiatalokat a francia nyelv tanulására, többek között e könyv lapjain is.

Monnet és de Gaulle

Megítélésem szerint Martonyi János a frankofon szellemiség hordozója. Ki jut eszembe, amikor őt hallgatom vagy olvasom? Nem is egy, hanem két francia államférfi és gondolkodó: Jean Monnet és Charles de Gaulle. Egy mai Plutarhosznak érdemes lenne megírnia kettejük párhuzamos életrajzát.

Jean Monnet (1888–1979) üzletember, közgazdász, politikus volt egy személyben. Apja jómódú konyak-nagykereskedő Cognac városában, kiterjedt nemzetközi üzleti kapcsolatokkal. Fia a kereskedelemről, az áruk szabad áramlásáról – hogy úgy mondjam – a szülői házban szerezte első tapasztalatait, és értette meg ennek lényegét. Charles de Gaulle (1890–1970) katonai akadémiát végzett, az ő területe a hadsereg, a hadtudomány és később az államvezetés művészete.

Monnet alapeszménye valamiféle közös európai szuverenitás lett, közös intézményekkel. Ebben látta a garanciát egy újabb európai háború megelőzésére és az európai jólétre egyszer s mindenkorra. De Gaulle nemzetállamban gondolkodott. Mai szóval szuverenista, akinek ideálja a francia *gloire* és *grandeur* volt. A két politikus időnként súlyos vitába keveredett egymással, de

¹ E cikk a 2018. június 21-én tartott könyvbemutatón elhangzottak alapján készült, és Martonyi János: *Nyitás és identitás – Geopolitika, világkereskedelem, Európa* című (Pólay Elemér Alapítvány, 2018, Szeged) kötetét méltatja.

ki is egészítették egymást. Vitáik is nagyszerűek, amennyiben alapvető francia és európai sorskérdésekről szóltak. Nyomot hagytak a koron és az utókoron egyaránt; Martonyi János gondolkodásán is. Ő ötvözi a két gondolkodást: magában hordozza a vitát, így időnként önmagával is vitatkozik. Szerzőnk szellemi profilján monnet-i és de Gaulle-i vonások egyaránt kirajzolódnak. Monnet-i vonás a világkereskedelem iránti rokonszenv („a kereskedelem jó dolog, a szabadkereskedelem még jobb”) és az európai gondolatba vetett változó tartalmú, de alapjaiban megingathatatlan hit. De Gaulle-tól meríti azt a meggyőződését, hogy a nemzetek nem oldódhatnak fel. Martonyi ezt kiterjeszti a nemzeti kisebbségekre is, ami a francia elnöknél még a fogalom szintjén sem létezik. (NB. éppen a nemzetállami gondolattal nem fért volna össze.)

Martonyi e két, egymásnak hol ellentmondó, hol egymást kiegészítő szellemiség integrálása révén vált a párbeszéd emberévé: józanság, kiegyensúlyozottság, a mások meghallgatásának képessége jellemzi őt. A szintézis mestere: identitás és nyitás, nemzettudat és európaiság, szabadság és rend nála egymásba, egymásra épülnek és egymást erősíthetik.

Martonyi Európa-képe

Vessünk egy pillantást arra az Európa-képre, amely a kötetet lapjain tárul eléink. A kép nem statikus. Nincs szó befejezett műről. Azt is mondhatnánk, hogy Monnet az évek során egyre gyakrabban adta át az ecsetet de Gaulle-nak: ezen az Európa-képen, ahogy Martonyi arcán, a de Gaulle-i vonások erősödnek, de Monnet sem tűnik el.

Szerzőnk fiatalsága egy monolitikus társadalmi rendszerben telt. A szabadság álom volt csupán, de a legfontosabb álma sokaknak. A szabadság álma egybeesett az európai álommal. Martonyi ennek jegyében feltétel nélküli „eurofil” álláspontot vallott. Ezzel a szellemi attitűddel vállalt kormányzati tisztségeket a kilencvenes évek elejétől. A külügyminisztérium közigazgatási államtitkára volt 1991–1994-ig, majd először külügyminiszter 1998–2002 között. Martonyi a kilencvenes években inkább föderalista: a nemzeti szuverenitás féltése még nem hangsúlyos nála. Ezek az évek egyébként is az Európai Unió, az egységes piac kiteljesedését hozzák, és nyilvánvalóvá tették ennek előnyeit. Mi ekkoriban még kívülről nézünk befelé a csillogó kirakatablakon; de már tanuljuk az EU működését, rá is csodálkozunk; kelet felől nyugat felé tekintünk (hazánkban a szélirány nyugat–keleti, de a figyelem, a magyar szellem és lélek irányultsága jellemzően kelet–nyugati).

Martonyi János az EU-csatlakozási tárgyalások főszereplője. Ésszerű kompromisszumokat keres, „ügyvédi” megállapodásokra törekszik a termőföldtulajdon kérdésében és más, kényesebb ügyekben. Az európai intézményekbe vetett bizalma ekkor még töretlen. Az Európa jövőjéről összehívott, az Európai Unió Alapjogi Chartájának, majd az európai alkotmányos szerződés kidolgozásának céljával összehívott két konvent elismert résztvevője volt. Ezekről az időkről így ír: „Szép gondolat volt a föderális Európa álma, sokan

osztottuk és ápoltuk – különösen, amikor reménytelennek tűnt az ahhoz való csatlakozásunk –, de ma már világos, hogy jelenleg a nemzeti identitás lényegesen erősebb, mint az Európához kötődés kollektív tudata”.

Tehát Monnet-val szemben lassan előtérbe kerül de Gaulle tábornok. Mi okozza e változást?

Magyarország 2004 májusában más tagjelöltekkel együtt, hosszú tárgyalások után az Európai Unió tagjává válik. Közben azonban Európa és a világ többszörös sokkot élt át, és meg is változott. A legnagyobb, világméretű migrációkat 2001. szeptember 11. jelentette. Ez egy globális bizalmi válság kezdete volt, a civilizációk összecsapásának rémisztő kilitáisaival. A francia, majd a holland választók 2005-ben népszavazáson utasítják el az alkotmány-szerződés konvent által kidolgozott tervezetét. Különösen a francia referendum kimenetele lehetett sokkoló Martonyi számára. Mindezzel egy időben éled a kölcsönös bizalmatlanság kelet és nyugat között.

2005-höz köthető a vívódás kezdete. Szkepszis és hecckampány a közép- és kelet-európai új tagállamok, a *plombierpolonais* ellen nyugaton. Kisebbségi komplexus és időnkénti önsajnálát keleten. Európa újraegyesülése tehát megtörtént, de az eredmény törésvonalakkal bonyolított képlet, változó geometria.

Mutatkozni kezdenek az európai egység korlátai. Felmerül a kétség a progresszív integráció, az „*evercloser Union*” iránt. Az integráció, az uniós döntéshozatal valóban egyre több területre terjedjen ki? A szubszidiaritás valóban érvényesül? A hatáskörök elosztása megfelelő?

Martonyi János 2005-től józan kritikával kezdi szemlélni az európai integrációt, vagy legalábbis annak létező formáját. Az egyik fő problémát az egyensúlyok megbomlásában látja. Valójában az „egyensúlyhiányok” elemzése és az egyensúly helyreállítása iránti igény a könyv egyik vezérmotívuma. Szerinte az EU-ban helyre kell állítani az egyensúlyt e három: 1.) a politikai, külső; 2.) a pénzügyi-intézményi-jogi, valamint 3.) a kulturális dimenzió között.

A tagállami és az uniós hatáskörök közötti egyensúly szintén felülvizsgálatra szorulna. Lehet, hogy kevesebb integráció kellene, ahol több van, és fordítva. Ahol a szerző többet látna, az bizonyosan a külső dimenzió, a közös kül-, biztonság és védelempolitika. De ugyanígy a kultúra, az európai identitás megerősítése terén is deficitet lát. Ennek eltüntetését azonban nem jogalkotással vagy hatáskör-átruházással oldaná meg. Ehelyett azt javasolja, hogy gondolkodjunk el mélyebben arról, miben is áll európai kulturális identitásunk, örökségünk. Ennek elemei között említi az antik örökséget, a zsidó-keresztény vallást és hagyományt, azután a felvilágosodást, és határozottan kiáll amellett, hogy ezek nem kizárják, hanem erősítik egymást. (Emlékszem arra a vitára, amelyet Martonyi Guido Westerwelle német külügyminiszterrel folytatott még 2011-12 körül. A liberális politikus szerint az EU a felvilágosodás gyümölcse, míg Martonyi a zsidó-keresztény örökség szerepét hangsúlyozta, de nem kizárólagosan. Martonyitól idegen a kizárólagos gondolkodás, az úgynevezett *pensée unique*.)

Martonyi János érdeklődése az utóbbi időkben olyan kérdések felé fordult, amelyeket tíz évvel korábban még nem tehetett volna fel. Továbbra is hisz

azonban az európai egységben; ennek számára nincs alternatívája! Monnet tehát de Gaulle szellemi befolyásának erősödése ellenére nem tűnt el Martonyi gondolatvilágából.

Több tanulmányában is kitér az európai jelen egyik legsúlyosabb válságtünetére, a brexitre is. Ezt olvasva, és ezen töprengve egyébként számomra is a brexitnek az alábbi értelmezése kínálkozik: a pragmatikus britek azért lépnek ki az EU-ból, mert ki akarnak lépni Monnet és de Gaulle képzeletbeli vitájából: ezek a ti sorskérdéseitek, nem a mieink – mondják, vagy inkább csak gondolják.

Nyitás és identitás, avagy hová álljanak a belgák?

De Martonyival – és a britekkel – együtt most lépünk ki, vagy inkább lépünk túl mi is a Monnet–de Gaulle dilemmán és az európai horizonton. Van, ami túlmutat a párhuzamos életrajon: globalizáció, terrorizmus, klímaváltozás, új kihívások, vallási fanatizmus, migráció, identitás. Ezek válnak Martonyi fő témáivá a kötet lapjain. Az Európán túli világot vizsgáló Martonyi angolszász szemüveget vesz fel.

2001. szeptember 11. a globális megrázkódtatás, bizalmi válság, a civilizációk potenciális összecsapásának jele volt? Annyi bizonyos – véli –, hogy a globalizáció több tekintetben megtorpan, töredezik, a globális folyamatok, keretek egyes esetekben regionális keretekbe rendeződnek át vagy vissza, és így folytatódnak tovább. Hatalmi átrendeződés zajlik Európa rovására. Martonyi szerint nem beszélhetünk „világrendről”, legfeljebb valamilyen világrend-töredékekről. Majd felteszi a kérdést: lehet-e egyáltalán világrendet létrehozni a nemzeti, kulturális és vallási identitások ilyen sokfélesége mellett? Napjaink fő kérdésévé ugyanis az identitás válik: az egyén, a közösségek, népek és nemzetek – de még akár a vallások – önazonossága, önmagáról alkotott és kifelé sugárzott képe. Martonyi János egyetemes sorskérdésekhez szól hozzá. Megvan hozzá a felkészültsége és a szellemi hitele. Így azonban a frankofonok, Monnet és de Gaulle világából át kell lépnie az angolszász szellem világába: Huntington, Fukuyama, Amartya Sen, Brzezinski nevével találkozunk a kötetnek e témákkal foglalkozó lapjain.

Bevezetőjében Martonyi is kijelöli saját helyét egy olyan korban, amelyet szerinte egyfajta leegyszerűsítő, talán inkább vélt, mint valós szembenállás jellemz: egyfelől a „bezárkózó, protekcionista, nativista nacionalisták”, másfelől a világra nyitott „internacionalista globalisták” között. *Tertium non datur?* – teszi fel a kérdést. Hová álljanak a belgák, azaz „melyik oldalra álljanak azok, akik hisznek a közösségi, elsősorban a nemzeti önazonosságban, a [...] történelmi-kulturális örökség megőrzésének és továbbadásának közös felelősségében, de ugyanígy hisznek a világra nyitás szükségességében, a szabad, tisztességes és szabályokra épülő világkereskedelemben, a globális folyamatok humanizálásának és univerzális morális tartalommal megöltésének lehetőségében is?”

Itt jegyzem meg, hogy az identitás (a különös) és a nyitás (az általános, egyetemes) közötti feszültséggel a nagy monoteista vallások is ősidők óta

küzdenek már a Biblia és a Korán lapjain is: egy az Isten, aki azonban teremti, elfogadja, sőt, mintha szeretné a sokféleséget. Hogyan kell viszonyulnunk az „idegenhez”, a „másikhoz”? – „Szeresd az idegent, mert te is idegen voltál Egyiptom földjén” – olvassuk a mózesi törvényben. (MTörv 10,19) Az egyetlen, feltételezett tiszta identitás, kötődés veszélyes: az öngyilkos, fanatikus merénylő vilásképe, a *singular affiliation* (Amartya Sen), a *pureté dangereuse* (Bernard-Henri Lévy), az *identités meurtrières* (Amin Malouf). A desztillált víz méreg, az aranyból csak ötvözve lesz ékszer.

De veszélyes illúzió a másik véglet is: nem lehet az identitásokat elvetve csupán az egyetemes emberiséghez tartozni, és abban feloldódni. A néhai Sidney Morganbesser amerikai filozófus egyszer meghívta a hallgatóit egy étterembe. Levest rendelt. A pincér közölte a választékot: „Van csirke-, répa-leves és borscs – melyiket kéri?” Mire Morganbesser: „Én sima levest kérek”. A pincér zavarba jött, nem értette, és teljesíteni sem tudta a kérést. A filozófia tanára így akarta megértetni hallgatóival, hogy leves nem létezik általában, hanem mindig *valamilyen* levesként, meghatározott recept szerint, meghatározott ízekkel; mint ahogy nincs univerzális, absztrakt nyelv, és az erre irányuló kísérletek sem voltak túl sikeresek.

Martonyinál az identitások egymásra épülnek, erősítik egymást: valaki magyar, közép-európai, európai, ember (hisz az emberiség a legnagyobb közösség), és még számos egyéb (pl. zsidó, keresztény, muszlim vagy más vallású, illetve nem hívő – mert ez is identitás). Önazonosságunk azonban bonyolult képlet, megannyi változóval. Csak részben örökségünk, de mindenképpen választásaink eredménye. A szerző Nagy Imre miniszterelnök példáját hozza: ő a döntő pillanatban nem a kommunista, mozgalmi, hanem a magyar nemzeti identitást választotta. Az identitás tehát Martonyi János szerint „a múltban gyökerezik, szellemi és lelki örökségként kapjuk. De [...] üzenete a jövőnek szól”.

Mit mondhatunk akkor az identitások összeecsapásáról? Létezik-e a *clash of civilization*, ahogy a huntingtoni paradigma állítja? Vagy amiben ma élünk, az inkább a *civilization of clashes*, az összeecsapások civilizációja? Martonyi nem determinista: Huntingtont félreértették vagy félremagyarázták. Az összeecsapás elkerülhető. A megoldás az identitások párbeszéde, egymás kölcsönös tisztelete.

Nincs identitás diverzitás nélkül, és fordítva. Szükség van a Másikra, hogy önmagam lehessek, de nem mint ellenségre. Martonyi szerint „a közösségi önazonosság nem rombol, hanem épít, nem ellenfelet, hanem kapcsolatot keres”. Úgy tudom, hogy ő is szereti József Attila költészetét. A könyvhöz írott előszavamban is idézem e híres sorát: „Hiába fűrösztöd önmagadban, Csak másban moshatod meg arcodat.”² Ahhoz, hogy a „másikra” ne ellenségként tekintsünk, meg kell ismernünk és meg kell próbálnunk megérteni őt. Martonyi sok fontos gondolatot oszt meg például az iszlám radikalizmusról, amelyről azt mondja, hogy nem az iszlám lényegéből fakad (Olivier Roy francia

² József Attila: *Nem én kiáltok* (1924)

iszlamológus szerint nem az iszlám radikalizálódik, hanem a radikalizmus iszlamizálódik egyes helyeken). Martonyi pedig arról ír, hogy tulajdonképpen köztörvényes bűnözői csoportok lépnek fel az iszlám nevében. Globális sorskérdést vet fel: visszatál-e az iszlám saját transzcendens lényegéhez, vagy erőszakos irányba fordul, amely valóban világméretű konfliktushoz vezethet?

Martonyi nagy teret szentel a közép-európai identitásnak. Ennek az ébredő önazonosságának intézményesülése a visegrádi négyek együttműködése, amelyet az elmúlt 25 év egyik legbiztatóbb fejleményének nevez. Közép-Európa a felfokozott identitástudat földje: ez erősebb nemzeti, de meglepő – vagy éppen hogy nem meglepő – módon erősebb európai tudatot is jelent a felmérések szerint. Valódi csemegét köszönhetünk a szerzőnek, amikor megemlékezik a már teljesen elfeledett Hantos Elemérről is, aki Bécsben, 1925-ben megalapította a *Congrès économique de l'Europe centrale* nevű szervezetet, amely a Monarchia utódállamaiból hozott volna létre valuta- (!) és vámuniót.

Ha identitásról beszélünk, a reflexióból nem maradhatnak ki a nemzeti kisebbségek. Ha elfogadjuk, hogy létezik többes identitás, bizonyos mértékig szabad identitásválasztás, akkor ennek természetes jogi megfelelője, kifejezője kell hogy legyen a többes állampolgárság, amelyet azonban térségünkben egyes kormányok, jogalkotók nem fogadnak el. Még vitatottabb – és még kevésbé elterjedt – az őshonos nemzeti és etnikai kisebbségeknek biztosított autonómia. Ennek Martonyi János elkötelezett híve olyannyira, hogy e jog elismerése és intézményes megvalósulása nélkül nem tudja elképzelni az európai egyensúlyt.

A nemzeti identitás és a nemzetállam közötti viszony is érdekl, de észreveszi, hogy ez a kapcsolat bonyolultabb annál, mint amilyennek az első pillanatban látjuk. Közhelynek kéne lennie, hogy a magyar állam- és nemzethatár nem esik egybe. Mégis elfelejtjük, például akkor, amikor túlságosan belefeledkezünk a „nemzetállam” dicséretébe. A nemzetállam mint paradigma, koncepció túlzott reneszánsza, propagálása nem egészen felel meg a magyar helyzetnek, s így a magyar érdekeknek. (Egy „másik közeli állam szeret rá hivatkozni”.)

Martonyi nemzetközi magánjogásként is megszólal a kötet lapjain. Ez a jogág szoros kapcsolatban van az identitás és a globalizáció témáival. Úgy véli, hogy a civilizációk, identitások közötti eligazodás nélkülözhetetlen napjaink nemzetközi magánjogásza számára. Enélkül nehezen érthető a nemzetközi jogban a területi elv és a személyes jog dialektikája. Vegyes házasságok esetében azután gyakran „idegen” civilizációk jogát kell alkalmazni. A kötetet olvasva jutott eszembe közös ismerősünk, Léna Gannagé, a bejrúti Saint Joseph Egyetem jogi kara dékánjának tanulmánya a feleség eltaszításának (répudiation) kezeléséről a francia bíróságokon³. A Saria szerint ugyanis a férj

³ Gannagé, Léna: *Le relativisme des droits de l'homme dans l'espace méditerranéen [Regards du Proche-Orient sur la reconnaissance en France des répudiations de droit musulman]*. In: *Revue internationale de droit comparé*. Vol. 58 N°1, 2006, 101-116.; doi: 10.3406/ridc.2006.19412 http://www.persee.fr/doc/ridc_0035-3337_2006_num_58_1_19412

– bizonyos feltételekkel – egyoldalú jognyilatkozattal felbonthatja a házasságot, és ennek joghatályát – meglepő módon – a teljes mértékben a laicitás talaján álló francia bíróságok bizonyos esetekben elfogadják.

Szuverenitás és alkotmányos identitás

A nemzeti és állami szuverenitás az a fogalom, amely jó ideig meghaladottnak tűnt, most azonban revánsot vesz. Martonyi kötete – véleményem szerint helyesen – az alkotmányos identitással együtt tárgyalja. Emlékeztet a szuverenitás klasszikus fogalmi elemeire: főhatalom, meghatározott népesség, állandó államhatár, belső és külső vetület stb. Ezek – csakúgy, mint maga a fogalom egésze – ma is érvényesek, de bizonyos és nyilvánvaló korlátokkal, amelyek az újfajta kihívásokból adódnak. Ezek közül nem is annyira újak a multinacionális korporációk a maguk diffúz érdekérvényesítő potenciáljukkal. Újak viszont az olyan horizontális, hálózatszerű, látható hierarchiától mentes szerveződések, mint a közösségi média, amelyen napjaink közvéleménye formálódik. Vannak továbbá olyan nagy, nemzetközi ngo-k, amelyek szintén komoly politikai napirenddel, vagyonnal és befolyásolási képességgel rendelkeznek. Egészen más oldalról jelentenek jóval nagyobb fenyegetést a nemzetközi terrorszervezetek és a szervezett bűnözés bizonyos formái, mint az Iszlám Állam, a Boko Haram stb. Martonyi tisztázza, hogy az európai integráció nem tartozik e körbe, hisz ez valójában nem korlátozza a szuverenitást. A tagállamok nem gyakorolják közösen szuverenitásuk egyes részelemeit, és nem is képeznek belőlük valamiféle *poolt* – ezeket a meghatározásokat a szakirodalom meghaladottnak véli. A korszerű megfogalmazás szerint a tagállamok hatásköröket ruháznak át az Unióra, illetve annak intézményeire. E felfogás szerint szabályozza az Alaptörvény is hazánk tagságát és részvételét az Unióban.

A nemzeti identitás reneszánszának következménye az alkotmányos identitás fogalmának megjelenése a szakirodalomban és a politikában. Ennek messzemenő következményei vannak. Ezek közé tartozik a jogok klaszszikus hierarchiájának felülvizsgálata. E felfogás szerint a csúcson a nemzetközi, alatta az uniós, legalul pedig a tagállami jog áll; ezek ütközése esetén a hierarchiában magasabban álló jogrendszer normája érvényesül. Az Európai Unió Bírósága és a tagállami alkotmánybíróságok ítéletei is e megközelítést támasztották alá évtizedekig. Ám mind Luxemburg, mind az alkotmánybíróságok esetjoga is változik: teret nyer a gondolat, hogy a tagállami jogrendszerek legbelső magján megtörik az integráció hulláma. Lassan kezdik elfogadni, hogy az alkotmányos identitást képező joganyag érinthetetlen az uniós jog és intézmények számára, de legalábbis az uniós jog primátusának valamilyen korlátját képezi. Ha az uniós jog ennek egy adott ponton ellentmondani látszik, akkor nem valamilyen kollíziós logikát és szabályokat, hanem az uniós és tagállami bírói fórumok közötti párbeszédet kell alkalmazni.

Ha az alkotmányos identitáshoz tartozó belső joganyag az uniós jog elsőbbségének korlátja, akkor felmerül a kérdés: hol húzódik a kettő közti

A Református Főgimnázium épülete Hódmezővásárhelyen. Tervező: Sándy Gyula (Fotó: Ludmann Mihály)

határ? Mi az alkotmányos identitás tartalma? Erre a kérdésre nem adható receptszerű válasz: országokként és történelmi helyzetekként változik. A jogtudományban az alkotmányos identitás kérdése izgalmas elméleti vitákat hoz. A gyakorlatban pedig kezd bizonyosodni, hogy az alkotmányos identitásokat tiszteletben kell tartani ahhoz, hogy a tagállamok jól érezzék magukat az EU-ban.

Globalizáció és posztglobalizáció

Martonyi a globalizációról mint „tűnetcsoportról” beszél időnként. A pejoratív hangzó kifejezés ellenére sem mond azonban ítéletet a globalizáció fölött, amelyet kihívások, kockázatok és lehetőségek halmazának tart, olyan folyamat eredményének, amely bizonyos tekintetben kifulladásban van: saját sikerének áldozata. Nyilvánvaló jele ennek, hogy a világkereskedelem növekedése a világgazdaság növekedési rátája alá csökkent, míg korábban a növekedés fűtőereje volt. Az ok részben a technológiai forradalomban keresendő: a háromdimenziós nyomtatás, a számítógépes potenciál növekedése miatt az élőmunka-folyamatok kihelyezése kevésbé indokolt. Megjegyzi ugyanakkor, hogy az adatforgalom viszont exponenciálisan növekszik, a személyforgalommal együtt (az olcsó repülőjegyeknek köszönhetően).

A világkereskedelem, és ezáltal a globalizáció ellen ható tényezők között említhetőek a protekcionista törekvések. A szemünk előtt bontakozik ki Trump kereskedelmi háborúja (ami a nyitott gazdaságú, exportőr Magyarországra veszélyes lehet). A globális világkereskedelmi intézmény- és szabályrendszer fragmentálódik és regionalizálódik. A nemzetközi intézmények általában is a válság jeleit mutatják, nem függetlenül az egyes szereplők belső válságaitól. Az USA-ban például rég nem látott belső polarizálódás zajlik. Szélesre nyílik a jóléti olló, „az amerikai álom szertefoszlott” – véli a szerző.

Minden változik. Az ENSZ BT mellett informális nagyhatalmi alakzatok, konferenciák keletkeznek és válnak fontossá. Beszélünk G20-ról; van G8, vagy G7: Oroszországgal, illetve nélküle; a G2-be már csak az USA és Kína fér bele, de nukleáris fegyverkezésben Oroszország, nem pedig Kína az USA ellenpontja. De van, aki szerint a G0 fejezi ki legjobban a mai realitásokat: a multipoláris világban még a legerősebb sem képes hegemoniát gyakorolni, olyan nagy a kölcsönös függés.

Jobb lett a világ: globális kihívások és lehetőségek, percepció kontra valóság

A globális vagy posztglobális kihívások alanya már nem a nemzet, nem is Európa, hanem az emberiség (a „legnagyobb közösség, amelyhez tartozunk”). A bizonytalanság zavarja Martonyit, mert szeretne szabad és rendezett világban élni. Megkísérli, hogy megvonja a globalizáció mérlegét: kevesebb, de halálosabb fegyveres konfliktus zajlik; az országok között csökken, országokon belül nőnek a vagyoni különbségek; a szélsőséges szegénységben élők száma folyamatosan csökken (tudom, hogy létezik az interneten egy „szegénység világra”, amelyik másodpercenként mutatja, hányan menekültek ki a szegénységből). Biztató, hogy például a klímavédelem terén globális megállapodás jött létre a legnagyobbak részvételével. (Bár a vonatkozó tanulmány megjelenése után az USA felmondta.) A világ számos mutató tekintetében jobb, de bizonytalanabb és kockázatosabb hely lett – vagy legalábbis ilyennek érzékeljük.

A negatívumok között említi a szerző, hogy a nukleáris hatalmak arzenálja érintetlen: a „kollektív öngyilkossági kísérlet” egy tévedés vagy rossz kalkuláció folytán kirobbanó atomháborúval ezúttal sikeres lehet (az I. világháború lezárásának 100. évfordulóján ez különösen időszerű figyelmeztetés). A demográfiai és gazdasági egyensúly-eltolódások szédítőek, jellemzően a nyugati világ, különösen Európa hátrányára. A helyzetképhez hozzátartozik a terrorizmus, amely önmagában nem új jelenség. (Napjainkban mindenre készül statisztika. Így kimutatták, hogy Nyugat-Európában a hetvenes-nyolcvanas években nagyobb valószínűséggel lehetett terrorcselekményben meghalni, mint most.) Ez amiatt is releváns, amit Martonyi az érzések, percepciók és a valóság kettősségéről több helyen megfogalmaz. (Jonathan Sacks: „Nem tudjuk, hová megy a világ, csak azt tudjuk, hogy nagyon gyorsan megy oda”.) Korunk emberének kicsúszik a lába alól a talaj (*l'homme dépaysé*, Todorov sze-

rint). A biztonságérzet csökkenésével előretör a rendpárti szellem, még akkor és ott is, amikor és ahol a statisztikai adatok szerint a tényleges közbiztonság nem romlott, vagy akár javult is. A percepció, a közhangulat számít. (Közeli példa: az amerikai elnök nemrég azt tweetelte, hogy Németországban megnőtt a bűnözés Merkel alatt. A németek válasza nem késett: 1992 óta határozottan és folyamatosan csökken a bűnözés. Olaszországban az emberölések számánál mutattak ki hasonló csökkenést.)

Martonyi a brexitet is ennek fényében értelmezi: a szorongás játszott közre. Nem vállalkozik arra, hogy előrejelezze a tárgyalások kimenetelét, de megállapítja: míg Nagy-Britannia nélkül lehetséges, Közép-Európa nélkül nem képzelhető el az európai integráció.

Az emberek fogódzókat keresnek: erős vezetőket, erős identitást. A bizonytalanságban virágzanak az összeesküvés-elméletek, amelyek frappáns és egyszerű magyarázatokat kínálnak összetett, nehezen átlátható problémákra. *Gloomy is trendy* – konstatálja a szerző. Martonyi azonban óv a végzet prófétáitól. Összetett kihívásokra nem lehet, illetve veszélyes leegyszerűsítő válaszokat adni.

Szerzőnk nem hisz a láthatatlan hatalmi központokban sem. A jelenséget, a folyamatokat szemléli, szemlélteti, szintetizálja, nem azt keresi, ami „mögötte van”. (C. S. Lewis: „Aki mindenben átlát, az végül nem lát semmit.”)

Szabadság és remény

Martonyi nem szabadgondolkodó, hanem szabad gondolkodó. Tudja, hogy nincs szabadság felelősség nélkül. Ezért saját politikai közösségét is figyelmezteti, ha kell. A remény szószólója is, aki szerint nem a humánusot kell piacósítani, hanem a globalizációt kell – és lehet is – humanizálni. Nem olcsó optimizmus, amit kínál, de az olcsó pesszimizmust is elutasítja. A remény realizmusával ír, nagy tárgyi tudás és tapasztalat birtokában. Hisz azoknak a közösségeknek a jövőjében, amelyekhez egyszerre tartozik: a magyarság, Közép-Európa, Európa és az emberiség azon képességében, hogy egységbe hozza az ellentéteket: partikuláris identitásokat és egyetemes eszményeket, Európát és nemzetet, nemzetet és nemzeti kisebbségeket, szabadkereskedelmet és *fair* szabályozást. Hisz annak lehetőségében, amit a Szegedi Tudományegyetem egykori névadója, József Attila egy másik versében leírt: „... szabadság! Te szülj nekem rendet!”⁴

⁴ József Attila: *Levegőt!* (1935)

BENYHE ISTVÁN

MAGYARORSZÁG HELYZETE ÉS AMI ABBÓL KÖVETKEZIK

1. rész

Aki politikával foglalkozik, tudja, hogy maga a geopolitika szó is nagyon gyanúsán csengett a rendszerváltás előtt. Valami náci ihletésű, imperialista, földrajzi determinációkat túlhangsúlyozó, valójában az aktuális politikai rendszereket és a nagyhatalmak stratégiai lépéseit igazoló tudománynak tartották. A geopolitika valami olyan olvasata lehet a világnak, amely arra csábítja a hatalmi sakkjátszma főbb szereplőit, hogy a számukra kínálkozó földrajzi, társadalmi esélyeket maximálisan kihasználják, a nekik kedvezőtlen adottságokat pedig hatalmi lépésekkel enyhítsék, vagy a maguk javára megváltoztassák. Magyarország mai helyzetének megértéséhez, a követendő kül- és belpolitikának tervezéséhez fontos, hogy tekintsük át a legfontosabb hatalmi-stratégiai lépések mozgatórugóit a világban, és sohase próbálkozzunk olyan politikával, amely szembe menne velük.

Kitekintés a világpolitikára

A világ országai a 20. század két nagy háborújában összegezték a korábbi évszázadok tapasztalatait, és a gyarmati rendszerek kiépülésének tanulságait alapul véve a hatalom legfőbb forrásának a *világtengerek feletti uralmat* jelölték meg. A tengeri hatalmak¹ – élükön az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával – az első világháború után szinte teljesen ellenőrzésük alá vonták a világkereskedelem fő útvonalait, és mindent megtettek, hogy a legfontosabb tömegárú szállítása tengeren történjen. Azokon a tengereken, amelyeket katonai értelemben szinte száz százalékban ők ellenőriznek. A modernizáció élvonalai, főleg az angolszász országok, a tengeri hajózás biztonsága érdekében katonai támaszpontok hálózatát működtetik. Csak az Egyesült Államoknak több mint 700(!) támaszpontja van Eurázsia körül, amelyek a kereskedelmi utakat biztosítják (összesen több mint 900!), egyben fékezik a három leginkább rivális erőcentrum, Kína, Oroszország és az EU bekapcsolódását a tengeri kereskedelem szervezésébe, a világ nyersanyagkészleteinek elosztásába, a tengeren túli piaci folyamatokban való aktívabb részvételbe.

¹ Nagy-Britannia, USA, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland, Franciaország mintegy 130 éve folyamatosan egyeztetett politikája a világtengerek hajózásának védelme érdekében. E hatalmak döntő fölénye nemcsak közös tengeri politikájukban nyilvánul meg, hanem hogy azonos katonai szövetségekhez is tartoznak, érdekeiket egyeztetik, és azok védelmében többnyire közösen lépnek fel. Két világháborút is vívtak egymással szövetségben.

Közhely, hogy az angolszász politika két világháborút is vállalt annak érdekében, hogy az európai kontinens és az orosz (később szovjet) birodalom szoros gazdasági összeforrását, hatalmi-gazdasági egységgé válását megakadályozza². Mindig fontos volt, hogy ehhez megfelelő szövetségeseket találjanak az európai államok között. A legfontosabb cél a gazdasági és műszaki értelemben legnagyobb potenciállal rendelkező Németország és a szinte korlátlan nyersanyagkészlettel és emberi tartalékokkal rendelkező Oroszország szétválasztása volt. Franciaország mindkét háborúban *tengeri hatalomként* viselkedett, noha érdekei inkább a kontinenshez kötöttek volna. Japán az első világháború után tengeri hatalomként viselkedett, de létérdekeit nem tudta szinkronba hozni a világot valójában uraló – lényegében angolszász – *tengeri hatalmakkal*, így mind adottságai, mind távlati érdekei ellenére katonai konfliktusba keveredett velük, amely későbbi fejlődését döntően határozta meg. Oroszország, illetve később a Szovjetunió is a *tengeri hatalmak* oldalán harcolt, történelmi léptékkal nézve tulajdonképpen a saját távlati érdekei ellen, noha a háborúk során talán nem is tehetett másképpen. A Szovjetunió felemelkedése és Kína fejlődése mára átrendezte az eurázsiai térség hatalmi viszonyait, a kontinens belsejében a vezető szerepüket megerősítette, azt már sem Japán, sem Németország, sem a hatalmának csúcsára jutott Egyesült Államok nem veszélyezteti. A 20. század végére az EU integrációja felvetette (a *tengeri – vagyis angolszász – hatalmak* tudatában) annak a rémét, hogy az EU és Eurázsia új, *békés fejlődési perspektívákat* kereshet, immáron egy nagy kontinentális közös *gazdasági alapú szövetségben*. Ennek ereje, lélekszáma, piaca, katonai lehetőségei és potenciálja mellett azonnal talaját veszítené a *tengeri hatalmak* több mint százéves dominanciája.

A Szovjetunió összeomlásával és Oroszország gazdasági nehézségeivel, a volt szovjet tömb országainak kiválásával és jó néhányuk atlanti tájékozódásával ellillanni látszott a nagy kontinentális birodalom, vagy együttműködési rendszer kialakulásának lehetősége. A *tengeri hatalmak* tekintete ezért leginkább Kína felé fordult. Kína fejlődése, ipari hatalommá válása, hatalmas piaca, és óriási – védelmi képességeit tekintve – tiszteletet parancsoló hadserege új kihívás a számukra. Immáron Eurázsia geopolitikai alapú egybekapcsolódása, a meghatározó országok érdekazonossága, kulturális és fizikai közelsége valóságos veszélyként sejlik fel, amit a három vezető hatalom, az EU, Oroszország és Kína már a közeljövőben kialakíthat. A hagyományos háborús recept itt nem alkalmazható, mert a szereplők katonai potenciálja az egész emberiséget létében fenyegető pusztulást okozhat. Csak az lehet a megoldás, ha sikerül szétszabdalni az eurázsiai kontinenst átszelő hatalmi, szállítási és politikai tengelyt, vagyis a szereplőket valahogy szétválasztani, még mielőtt egymásra találhatnának.

² Sőt, már a napóleoni háborúk is felfoghatók a tengerre és gyarmataira támaszkodó világ (Nagy-Britannia és szövetségesei), valamint az európai kontinenst egyesítő Franciaország küzdelmének, ahol Oroszországot végül először sikerült a kontinentális egység ellen szövetségesnek megnyerni. Ez később a két világháborúban megismétlődött.

Ennek a szétválasztó politikának csak néhány lépését idézzük fel: Kína belső problémáinak kidomborítása, a kínai kisebbségek helyzetének a világpolitika látószögébe emelése (Tibet, az ujjur tartomány), a kínai tengeri terjeszkedés miatti térségi félelmek és a délkelet-ázsiai országok és Kína közötti ellentétek erősítése stb. Oroszország és a FÁK néhány állama között az ellentétek kiélezése (Grúzia, Azerbajdzsán, Moldova stb.). Ukrajna destabilizálásán keresztül annak leválasztása az orosz politikai és gazdasági törekvésekről, a Balkán államainak az atlanti érdekkörhöz kötése, és végül az EU belső problémáinak mélyítése, hogy egységes gazdasági és politikai hatalomként ne lehessen nyugati végpontja és technológiai bázisa a kialakítandó eurázsiai birodalomnak vagy közös gazdasági térnek. Ez utóbbi esetében folyamatosan előkerül, hogy az EU gazdasági súlya sehol se veszélyeztethesse az Amerikai Egyesült Államok elsőségét. Beleillik ebbe a sorba Nagy-Britannia kiválása az EU-ból. (Nagy-Britannia mint hagyományos tengeri hatalom, korábbi történelmének tanulságai alapján jár el, noha mai érdekei ezt a lépést nem nagyon támasztják alá.) Az EU pénzügyi, morális és politikai meggyengítése a menekültek beözönlésével ugyancsak gátolja az EU önálló geopolitikai akaratképzését.

A Közel- és Közép-Kelet országainak helyzete alárendelt ebben a gondolatmenetben. Destabilizálásuk növeli a körülöttük bábáskodó nagyhatalmak befolyását, és csökkenti annak az esélyét, hogy önálló irányválasztással valamelyik fél regionális szerepét felértékeljék, vagy hozzásimulásukkal a regionális hatalmi kérdést a javára döntsék el. A *tengeri hatalmak* katonai támaszponthálózata őket is magában foglalja. Izrael helyzetének megerősítése ma még ugyancsak a *tengeri hatalmak* érdekében áll. A vallás szerepének túlhangsúlyozása szintén a destabilizálás eszköze, s mint ilyen a *tengeri hatalmakat* szolgálja. Irán az egyetlen kivétel, ahol mind a két fél kellően óvatos, így a perzsa állam szabadságfoka egyelőre lassan növekszik. Afganisztán, amely mind Pakisztán és India, mind Kína, mind Közép-Ázsia előszobája, kiemelt szerepet játszik. A korábbi szovjet behatolást felváltotta az amerikai, illetve ma már nemzetközi (NATO), de a lényegen nem változtat. Az atlanti erők azért vannak ott, hogy mások (oroszkok, kínaiak) be ne hatolhassanak.

Ma a *tengeri hatalmak* legfőbb kihívója Kína. Óvatos politikával, látszólag mindig a fennálló világrend szabályai szerint lép, de lépéseinek következményei hosszabb távon a világrendet a maga javára fogják megváltoztatni. Célja a *tengeri hatalmak* gyengítése, anélkül, hogy lépései túrhetetlen kihívást (vagy éppen casus bellit) jelentenének ezeknek a hatalmaknak. Ma Kína gyártja a világon az olcsó iparcikkek többségét. Ha ezeket nem szállítaná a fejlett világba, akkor ott átmeneti hiány keletkezne, amely súlyos belső problémákat okozna (amíg a gyártást ott meg nem tudnák oldani). Saját valutáját is világpénzzé szeretné fejleszteni, amivel a dollár egyeduralmához intéz kihívást. Külön nemzetközi fejlesztési bankot szervez az ázsiai igények kielégítésére, amely azért az egész világon alternatívája lehet a Világbanknak és az IMF-nek. Az új Selyemút terve azonban már geopolitikai indíttatású is. Célja, hogy a világke-

reskedelem egy részét a tengerekről a szárazföldre terelje át! Ha ez csak 10–15 százalékban is sikerül, akkor hatalmas gazdasági erő és a vele járó hatalom kerülhet az eurázsiai együttműködés kezébe (amelynek szállítási infrastruktúráját természetesen Kína építi ki, és nyilván üzemeltetné is).

Magyarország helyzete, lehetőségei

Politikánkat meghatározó tények: Trianon, Kárpát-medencei magyarok helyzete, szomszédságpolitika, EU-tagságunk értelmezése, független külpolitika a nagyhatalmak gyűrűjében, élelmiszer-termelésünk, Balkán-politikánk, vízgazdálkodásunk, tengerekhez való viszonyunk (kikötők, hajózás), energiaellátásunk, demográfiai helyzetünk, gazdasági helyzetünk, katonai és védelempolitikánk, nemzetépítés (oktatás, szervezés, kultúra), szövetségépítésünk, úrkutatási részvételünk irányai, távoli térségek iránti speciális érdeklődésünk, versenyképességünk, innovációs képességünk.

Történeti helyzet

Magyarország a nagy európai nyelvcsaládok és kultúrák találkozási pontján fekszik. Germán, latin, szláv területeket, nyelveket választ el egymástól, így mind befelé, mind kifelé történelmi idegentest-érzést kelt. Ebből fakad sajátos szövetségi kényszere és hagyományos önállóságpolitikája is. Középkori történelme során ÉK–DNy irányban aktivitás, ÉNY–DK irányban pedig viszonylagos passzivitás jellemezte. Vagyis az állam megalakítását követően a katonailag legerősebb és legfenyegetőbb német és bizánci területek felé inkább védekező, míg a lengyel és a mai ukrán területek (Halics, Gácsország), valamint Itália és a Nyugat-Balkán felé aktívabb és expanzívabb külpolitikát folytatott. Ezt a főirányt a geopolitikai tér lassú átrendeződése megzavarta. Bizánc bukása és helyén az Oszmán Birodalom felemelkedése, a mongol betörés, az Arany Horda felemelkedése és a szomszédos német területek és Csehország hatalmának (olykor egyesített) növekedése a magyar külpolitika alapirányait is átrendezte. Megerősödött szomszédsága ellen új szövetségi rendszer kidolgozásába fogott, és míg a török felé folytatta a védekező pozíciót, a német (cseh) területekhez pedig a gazdasági, hatalmi és részben kulturális felzárkózását kezdte meg. (Luxemburgi Zsigmond német–római császársága Magyarország felemelkedésének és hatalmi központtá épülésének fontos állomása volt, de sajnos nem lett folytatása. Ez lebeghetett Mátyás szeme előtt is, amikor az ország erőforrásait arra használta, hogy a nyugati szomszédság felé biztosítsa az országot.) A magyar állam mint közép-európai geopolitikai tényező és kristályosodási pont Mohácsnál valószínűleg végleg elveszett, de életerejét és regenerálódóképességét csak fékezni tudták a számára kedvezőtlen folyamatok. A török hódoltság vége az országot egy számára minden oldalról beszűkült geopolitikai térben találta, amely egyetlen

realitást kínált: a Habsburg-befolyás alatt kiheverni a hódoltság veszteségeit.³ 1848-ban, a nemzeti mozgalmak ébredése idején már nem lehetett helyreállítani a középkori magyar állam hagyományos érdekrendszerét és külpolitikáját, mert megváltoztak szomszédságunk meghatározó hatalmai és azoknak a magyarsághoz való viszonya. Az Arany Horda helyét főleg az Orosz Birodalom foglalta el, az egységesült Németország nyomasztó súlyú európai nagyhatalommá vált, az Osztrák–Magyar Monarchia pedig soknemzetiségű államalakulatként folyamatosan szembe kellett nézzen az egységét fellazító hatalmi törekvésekkel. A török befolyás gyengült ugyan a Balkánon, de ott angol–francia–német–orosz vetélkedés indult meg, így az államszövetségbe tagozódott Magyarország nem folytathatott önálló Balkán-politikát (sem), noha azt talán sikeresen tehetné meg.

Mára elmondható, hogy a Magyarországra ható geopolitikai tér területében és az ország erejéhez képest hatalmas, ezért teljesen önálló magyar pozíció kiépítésére ma nem ad lehetőséget. A térség meghatározó szereplői az EU (azon belül elsősorban Németország), Oroszország és Törökország. Távolabbi hatalmi tényező az USA, Kína és Japán. Áttételesen figyelembe veendő és jelentős befolyással rendelkező ország még Izrael. Európa mint önálló katonai hatalom vagy birodalmi erő alig létezik. Katonapolitikai értelemben nem globális hatalom, de még korábbi felelősségi szintjén sem igazán mozgásképes. GDP-je és technikai szintje, viszonylag homogén kultúrája nagy kísértés a vezetői számára, hogy az EU-ból önálló birodalmat szervezzenek, hiszen egyesített GDP-je a világon a legnagyobb, 2014-ben meghaladta az USA GDP-jét. Nagy-Britannia távozásával ezek a birodalomépítési vágyak felerősödnek. *Kína és Oroszország szeretné ezt a hatalmas technikai bázist magához kapcsolni, a tengeri hatalmak pedig szeretnék ezt megakadályozni.* Ez a globális szint. A regionális szinten már nem maga az EU a vetélkedés tárgya, hanem az EU, Törökország és Oroszország vetélkedik leginkább a Szovjetunió és Jugoszlávia örökségéért. Az EU és Oroszország között elterülő országcsoporthoz az Egyesült Államok érdeklődését is felkeltette. Fehéroroszország, Grúzia, Moldávia, Ukrajna, a kaukázusi köztársaságok vagy Kazahsztán az orosz érdekszférához szorosan kapcsolódva bármikor lehetővé teszik az EU-nak és Oroszországnak a szoros gazdasági együttműködést, a stratégiai szövetséget, területi folytonosságot. *Pontosan azt, amelynek kialakulását a tengeri hatalmak két világháború árán eddig képesek voltak megakadályozni.* A Krím stratégiai jelentősége Oroszország számára prioritás, és ukrajnai pozícióinak meggyengülése miatt meg kellett kockáztatnia a terület katonai megszállását. (A fekete-tengeri haditengerészeti bázisa, Szevasztopol és a tenger északi medencéjének ellenőrzése mind biztonsági, mind beavatkozási szempontból döntő fontosságú az oroszok számára, így vállalniuk kellett a terület annektálását még akkor is, ha a következmények fájdalmasak lehetnek.) Magyarország EU-ban elfoglalt helyzete a Monarchiában már megtapasztalt helyzet emlékét idézi

³ Minden ettől különböző törekvés az adott viszonyok között illúzióknak bizonyult. Így a Rákóczi-szabadságharc bukása is szükségszerű volt.

fel. Vagyis egy hatalmi csoport részeként kell osztoznia annak döntéseiben és a következményekben is. Az EU szervezeti felépítése és eddigi szerződesei azonban komoly lehetőségeket is kínálnak, amelyekkel helyes és céltudatos magyar politika élhet és élnie is kell. Szövetségi rendszerünket nem megkérdőjelezve a gazdaság és a gesztusok szintjén, ma még mi alakíthatjuk külkapcsolatainkat. (Pl. semmilyen EU-retorzió nem ért bennünket azért, hogy megszakadtak a diplomáciai kapcsolataink Örményországgal.)

Magyarország helyzete egyéb nézőpontokból

Magyarország a 20. század nagy háborúinak következtében egy ezeresztendő hagyományokkal rendelkező, hegyperemekkel lezárt, medence jellegű országból egy kis medencefenék jellegű országgá vált, amelynek nagy tájai változatlanul folytatódnak mai szomszédai területén, és az országon áthaladó vízfolyások több mint 90 százaléka nem az ország területén ered.

Ebből következik, hogy mai határai nehezen védhetőek, a hozzánk belépő folyók miatt szennyezéseknek, árvizeknek kiszolgáltatott, ugyanakkor tranzitútvonalak számára fontos terület. A magyar nyelvet az országban mindennütt beszélik, sőt, a szomszédos államok területén jelentős magyar nyelvű népesség él. A nemzeti kisebbségek alig teszik ki a lakosság 3–4 százalékát, csak a cigány etnikum aránya éri el a 7–9 százalékot. A mai országhatárokon belül élő lakosság nyelvi, történelmi és kulturális szempontból homogén tömbnek minősül.

A viszonylagos homogenitás, az ország könnyen ellenőrizhető, bejárható méretei kedveznek az irányíthatóságnak, a jó infrastruktúrának, a belső ellátás jó megszervezésének. A medence sík része folyami öntés- vagy termékeny mezőségi talaj, így élelmiszerekből megvalósítható az önellátás, melyet jelentős felszín alatti ivó- és termálvíz készlet egészít ki. Mindez növeli a független gazdasági és politikai akaratképzés és -érvényesítés esélyeit. Mint medencefenék jellegű országot általában elkerülik az időjárási szélsőségek, és a geológiai szerkezet is garanciája a viszonylagos tektonikai stabilitásnak. Ennek ellene hat a történelmi múlt, a modern korban a népességet sújtó nemzeti frusztráció és hosszú generációkon áthúzódó gazdasági és politikai bizonytalanság, kudarcosság.

Magyarország geopolitikai értelemben kiszolgáltatott a nagyobb földrajzi térségeken kialakult nagyobb népességű országoknak, birodalmaknak. A Kárpát-medence sajátos nagytáji egység, amely azonban néhány másik nagy- és óriástáj erős nyomása alatt van, de azok hatásától a hegyperem viszonylagos védettségében található. A kedvező életfeltételeket ezeréves fenntartható gazdálkodási tapasztalat hasznosította. Vízellátottsága kedvező, a Duna vízrendszerén keresztül kapcsolódik Nyugat-Európához és a Balkánon át a Fekete-tengerhez. A Kárpátok hegykoszorúja gazdaságföldrajzi szempontból nem jelent izoláló hatást. A szorosok és hágók, a Duna áttörései a területet átjárhatóvá teszik, de jelentős honvédelmi potenciált is jelentenek. A terület közepét elfoglaló mai Magyarország földrajzi adottságai egyaránt magukban

hordozzák a történeti elzárkózás és a gazdaságföldrajzi tranzitállam lehetőségeit. Az Alpok országaival (Svájc, Ausztria) ellentétben Magyarország nem támaszkodhat egy semlegességet sugalló viszonylag egységes tájszerkezetre.

A civilizált világ történetét nézve az ország földrajzi adottságai és történelmi hagyatéka, nyelvi különállása vagy a *semlegességet*, vagy a *regionális közép-hatalmi státust* vetítené előre. Ha az európai történelem változásait az európai határok mozgásában vizsgáljuk, akkor a különböző államalakulatok változásainak forgatagában szinte meglepő a történelmi Magyarország viszonylagos változatlansága, úgy is mondhatnánk, geopolitikai statikája. Tehát a külső földrajzi és történelmi adottságok *elvben* lehetőséget adnak (adnának) egy *izolált állam* kialakítására, nagyjából hasonlóan a mai Svájchoz. Svájc nyelvileg nem egységes, sőt etnikailag is megosztott a latin és germán eredetű népesség között, vallásilag sem egységes, de hágó-állam jellege és meghatározó történelmi öröksége jobban ragasztja össze, mint bármilyen erős homogén nemzeti egység. A Kárpát-medence ilyen típusú egységét a nemzetállami politika és az azt szító történelmi és nagyhatalmi környezet ma elképzelhetetlenné teszi. Ugyanakkor, mint a medence legnagyobb etnikumát, a magyar nemzetet sajtós és önmagán túlmutató felelősség terheli a medence sorsát illetően.

Modern államok a Kárpát-medencében – következmények, következtetések

A modern nemzetek kialakulását követően a Kárpát-medencében élő népek egy csoportja, kihasználva a történelmi lehetőséget, illetve engedelmességgel annak, a medencén kívül élő nemzettársaik által alapított vagy vezetett államalakulatokhoz csatlakozott, illetve az önállósulást választotta egy – számukra a győztes hatalmak által kedvezőbbnek sugallt – frissen alkotott új szövetségi államban. (Szlovákia – Csehországgal, Horvátország – a Nyugat-Balkán szövetségi államával, szerb fennhatóság alatt.) Minthogy a Kárpát-medence felosztása nélkülözött minden nemzetiségi vagy önrendelkezési szempontot, Trianon miatt óriási (főleg magyar) nemzettettek kerültek szomszédos nemzetállamok adminisztrációja alá. Korábban Európa történetében az uralkodó, vagy a birodalom kereteinek változása alig gyakorolt hatást a területen élő népek életvitelére, gondolkodására. Másfelé fizették az adót, másnak katonáskodtak, de ezen kívül a maguk szervezte élet, vallásos életük, nyelvi vagy zenei kultúrájuk, tulajdonviszonyaik stb. nem sokat változtak. A modern államok korában azonban az új adminisztráció alá került tömegeknek szembe kellett nézniük a főleg nyelvi asszimilációt erőltető folyamatokkal, a többségi etnikum jogokat elvonó és a tulajdonviszonyokat a rovásukra erőszakosan átrendező új gyakorlatával, amelyek végső soron abból táplálkoztak, hogy az új államalakulatok bizonytalanul érezték uralmukat a nekik jutott, de nem teljesen általuk belakott területeken. A fennhatóságuk alá került magyarlakta területek és a magyar etnikum rovására egyfajta *belső gyarmatosítás* gyakorlatát alakították ki, amelytől a térség történelmi változásai sem tudták még őket lényegileg eltéríteni. Ez alapvetően teszi lehetetlenné a Svájc-típusú ál-

lam- vagy társadalomszervezést a térségben. A helyzetet az sem oldhatja meg középtávon, ha valamely etnikum a térségben a többiek nyakára szaporodik, azzal kikényszerítve a neki kedvezőbb területi vagy adminisztrációs döntéseket. (Erre csak Koszovó esetében volt példa, ahol az albánság a terület 90 százalékán túlszaporodva kiszorította a szerbséget, amit a nagyhatalmak a terület önállóvá nyilvánításával honoráltak.) A térség ugyanis nem csak földrajzilag és történetében alkot egységet, de kultúrájában és demográfiai folyamataiban is, így a mára kialakult arányokban, békés fejlődés során csak nagyon lassan alakul ki eltolódás. A térségben két olyan államhoz köthető jegy van, amely minden propaganda ellenére képes a békés integráció érdekében hatni: *jó államszervezés* (jogok, életézés, szabadság, szubszidiaritás, szervezettség, tisztaság stb.) és *jó életszínvonal* (jövedelemszint, életkilátások, oktatás, egészségügy, munkalehetőség stb.). Ezek elég erősek a térség (és távolabbi térségek) polgárait a területre vonzani, ott megfelelő szervezés mellett integrálni, és gondolkodásukat megszabadítani azoktól a sztereotípiáktól, amelyek Trianon következtében épültek ki.

(Folytatjuk)

JESZENSZKY GÉZA

A MAGYAR KÜLPOLITIKA KÍVÁNATOS ÚTJA

„Az a szomorú igazság, hogy a mohácsi vész óta Magyarország ereje nem elég arra, hogy tartós szövetségtárs nélkül megélhessünk, érdekeinket kellő módon megvédhessük.”

*(Tisza István miniszterelnök az Országgyűlésben,
1904. július 8.)*

114 évvel ezelőtt a fiatal miniszterelnök joggal figyelmeztette erre „a szomorú igazságra” irreális ábrándokat kergető, függetlenségpárti („populista”) ellenzékét. 1918. október 31-én, meggyilkolásakor, szavai beigazolódtak: amint a magyar nemzet elvált Ausztriától és független állam lett, rögtön ellenségektől körülvéve találta magát, akik területének jelentős részét elfoglalták. A Tiszántúl román, Baja, Pécs és vidékük szerb megszállását csak az egyébként ordítóan igazságtalan trianoni békeszerződés szüntette meg, mert e színmagyar területek elragadását a nagyhatalmak már maguk is elfogadhatatlannak találták. 1921 és 1938 között a több mint hárommillió magyart is bekebelező „kisantant” 16-szoros katonai túlereje gúzsba kötötte az önállóvá vált Magyarországot. Az, hogy egész Délkelet-Európa Németország gazdasági érdekszférájává vált, jórészt elkerülhetetlen volt, de az, hogy Magyarország is politikai csatlós lett (jó barátunk, a brit Bryan Cartledge szavaival a „fausti paktum”), nagyon sokba került: fizettünk érte három világhatalom elleni háborúval, több mint egymillió magyar (fele zsidó származású) halálával és 1944–1945 összes borzalmával. A 45 évnyi szovjet megszállás emberi és anyagi veszteségeit még senki sem számolta ki. Amikor 1991. június 19-én Silov altábornagy személyében a záhonyi hídon az utolsó szovjet katona is elhagyta hazánk területét, szuverenitásunk helyreállt. Az ország fel sem fogta ennek a jelentőségét! Gondoljunk bele: a Horthy-korszak 24 évét nem számítva 1526, Mohács óta állandóan tartózkodtak idegen katonák Magyarországon, a nemzetközi politikába pedig csak a kiegyezés után tudtunk valamennyire beleszólni. 28 éve viszont sorsunk saját kezünkben van, bajainkért immár nem lehet másokat – Sztambult, Bécsset, Párizst, Berlint, Moszkvát, legújabban Brüsszelt – felelőssé tenni. Szabad ország lettünk, joggal nevezzük június 30-át, a szovjet katonai jelenlét jogi befejeződését a Szabadság Napjának.

Nemcsak szabadságharcaink, de egész történelmünk azt igazolja, mennyire fontos, meghatározó az ország, a magyarság számára a külpolitika, a szövetségesek jó megválasztása. Valamennyi történelmi tragédiánk annak volt a következménye, hogy nehéz külső körülmények között nem találtuk meg a jó, vagy legalább a legkevésbé rossz lépést, döntést. Az önálló magyar külpolitika alapelveit Kossuth máig ható érvénnyel fogalmazta meg 1848. július 11-i híres képviselőházi beszédében. Hangsúlyozta „a külszövetségek fontosságát,” egyben azonban figyelmeztetett, hogy a külállamok „ott és any-

nyira, s addig fognak bennünket pártolni, amennyiben egyszer s mind saját érdekük” meg fogja kívánni. Ugyanitt mutatott rá az orosz katonai nagyhatalom kiszámíthatatlanságára, beavatkozásának veszélyére. Az 1849. április 14-i Függetlenségi Nyilatkozat valamennyi szomszédos országgal és néppel a jó szomszedság és a szövetség programját hirdette meg. A vereség után barátokat és támogatókat keresve Kossuth 1852-ben az Egyesült Államokban megfogalmazta az atlantizmus, az Óceán két partján élő szabadságszerető népek összefogásának a programját. A Dunai Konföderáció koncepciója pedig Európában elsőként lépett túl az egymással veszekedő és egymás ellen nagyhatalmi támogatásra vadászó kis nemzetek jellegzetes politikáján. Kossuth megoldást javasolt a nemzeti kisebbségek jogos igényeinek a teljesítésére is: az egyes nemzetiségek számára a vallásfelekezetekhez hasonló autonóm szerveződést tartotta kívánatosnak, személyi alapú tagsággal. Az egyes nemzetcsoportok kulturális autonómiáját ez biztosítaná, de az egy tömbben élők számára politikai autonómiát is kínált, „társas önkormányzatot” önálló „nemzeti főnökökkel”.

Minden független ország külpolitikájában vannak elveken és szerződéseken alapuló tartós elemek. Ugyanakkor alkalmazkodni kell az állandóan változó világhoz, ez napi, általában rövid távra szóló lépéseket és döntéseket igényel. A szabadságát 1989-ben, szuverenitását pedig 1991-ben helyreállító ország által megválasztott Antall-kormány külpolitikája nagy politikusaink és gondolkodóink elvein alapult, köztük Kossuth jelmondatán: „a magyar európaias legyen, s az, mit európainak nevezünk, e honban mindig magyar maradjon.” Több mint huszonnyolc esztendő telt el azóta, hogy Antall József kormányának programját az Országgyűlésben bemutatva külpolitikai céljait is meghirdette. A szovjet függés helyett minél szorosabb kapcsolat a nyugati demokráciákkal és integrációs szervezeteikkel, a nyílt vagy leplezett ellenségeskedés helyett őszinte jó viszony sorstársainkkal, Közép-Európa országai- val, végül a nemzeti kisebbségek – elsősorban, de nem kizárólag a szomszédos országokhoz csatolt magyarok – fennmaradását és jogbiztonságát szolgáló nemzetközi és belső konvenciók, intézkedések előmozdítása. Ma és a jövőben is e három terület jelenti a magyar külpolitika elsődleges színterét. Európai uniós és NATO-tagságunkból következik, hogy érdekeinket ma elsősorban ezeknek az intézményeknek a keretei között tudjuk biztosítani. Egyedül erre kevés esélyünk lenne, de a visegrádiakkal, más közép-európaiakkal közösen fellépve szavunknak lesz súlya.

Az Antall-kormánynak sikerült jó pályán elindítani a magyar külpolitikát, és erről ma sem indokolt letérni. Persze azóta más lett a világ. Kezdetben felbomlott három velünk szomszédos, mesterségesen létrehozott föderáció, ezzel erősödtek külpolitikai pozícióink. Akkor azonban minden tájékozott, felelősen gondolkodó magyar tisztában volt azzal, hogy bármely átgondolatlan, felelőtlen, a status quo felborítására irányuló magyar lépés kudarchoz és nemzetközi elszigetelődéshez vezetett volna. Ma az ábrándozók és a kalandorok már más véleményen vannak. A NATO-ba, a történelem legerősebb és legtartósabb katonai-politikai szövetségébe befogadva, majd a 2004-ben

megvalósult EU-tagsággal (amit korábban kellett volna elfogadnia a régi tagoknak), a sokszázados balsors és a rosszul megválasztott szövetségek után a magyar állam hajója biztos révbe ért.

De biztos-e ez a rév, olyan kényelmes-e ez a kikötő, amelynek távolról, a túlsó partról látszott? Vagy igaz, hogy a Nyugat hanyatlik, és bevándorláspolitikájával, multikulturalizmusával saját sírját ássa? Nagy írónk, Márai Sándor 1939-ben, az új világháború küszöbén idézte fel, hogy „baljós bölcsek jósolták pusztulásodat, Napnyugati Birodalom.” De a barbárság időleges győzelme után Európa nyugati fele feltámadt, gazdasága – az Egyesült Államok hathatós segítségével, a Marshall-terv révén – szárnyalni kezdett, és megteremtette az eddig leghumánusabb és technológiailag a legmagasabb szintre emelkedett civilizációt. Amerika, az Újvilág, az európai Óvilág hibáiból okulva, száz éve a világ legerősebb hatalma. Kína, India megszorongathatja, de belátható időn belül nem fogja leghagyni. 27 évvel ezelőtt, „a Gonosz Birodalmá”-nak kimúlásakor sokan azt hittük, hogy pár év alatt a demokrácia és a szabad piacgazdaság el fog terjedni Vancouvertől egészen Vlagyivosztokig, Amerikától Európán át a Távols-Keletig. Néhány éve pedig a ma annyit kárhoztatott és (alaptalanul) az Egyesült Államok nyakába varrt „arab tavasz” azt ígérte, hogy Mohamed próféta világa is magáévá teszi a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméit, és stabil demokráciává válik. Nem feladata ennek az írásnak megválaszolni, hogy a világias arab diktatúrák helyébe miért léptek törzsi és vallási háborúk, miért nincs béke az olajfák és a pálmafák alatt. Tudomásul kell vennünk, hogy az egypólusú Pax Americana nem lehetett tartós, és ma a világ tele van robbanásveszélyes göcökkel.

2009-ben Csaba Lászlóval és Martonyi Jánossal közösen jelentettünk meg egy könyvet a magyar külpolitika 21. századi lehetőségeiről, ezt az akkor még ellenzékben lévő Orbán Viktor mutatta be a Gellért Szállóban. Noha a pénzügyi világválság kellős közepén voltunk, optimizmussal néztünk Európa jövőjére. Ma, rövid távon csak aggodalmakról szól mind a magyar, mind a nemzetközi sajtó. Vajon valóban veszélyben van Európánk békéje és jövője? Nyugat-Európa tényleg föladta a játszmát, és tehetetlenül várja végzetét, amit millió muszlim migráns fog beteljesíteni? Ez esetben legalább magunkat meg tudjuk védeni a látható veszélyektől, a tömeges bevándorlástól, az iszlám fundamentalizmustól és a terrorizmustól? Ideje, hogy ennek érdekében újra bevezessük a (csak felfüggesztett) általános hadkötelezettséget, ami egyébként érvényben van Ausztriában és Skandináviában is? Feltartóztatható-e a Nyugat jósolt összeomlása Közép-Európánál? Segíthet-e ebben a Kelet? Valóban „A Kelet népe” lennének? Talán írjuk felül Szent István döntését, a keresztény Nyugat választását, marasztaljuk el a szövetkezés helyett a törökkel szembeálló Hunyadiakat és Jagellókat? Vagy még visszatéríthető Nyugat-Európa keresztény hagyományaihoz, és éppen ez Közép-Európa feladata? Törökország, Egyiptom és Izrael, három nem keresztény ország mentheti meg Európát az iszlamizációtól? A helyes válaszok megtalálása nemcsak Magyarország számára létfontosságú.

Kétségtelen, hogy a mai európai vezetők nyomába sem érnek az európai integráció atyjainak, vagy a rendszerváltozáskor kormányzó Thatchernek, Kohlnek, Mitterrand-nak és Walesának, Havelnek, Antallnak sem. Orbánnak van víziója nemcsak Magyarország, de Európa jövőjére vonatkozólag is, ezzel nincs is baj, de a felemelkedéshez, a sikerhez vezető út, a módszerek nagyon gondos elemzést igényelnek, nem helyettesíthetők ad hoc kampányokkal, mint „keleti nyitás.” A tudomány, az innováció terén még mindig valóságos szakadékot látunk a Kelet és a Nyugat között. Látszólag ez nem vonatkozik a Távol-Keletre, de ott egyelőre jórészt csak átveszik a nyugati találmányokat, és olcsóbban tudják előállítani azokat. Oroszország a haditechnikában ugyan újra erős, de új vadászgépei, tankjai egyelőre hibákkal küszködnek, ráfordításai pedig messze elmaradnak az Egyesült Államok katonai költségvetésétől. Ezen az orosz gazdaság nem tud változtatni. Amerikával ellentétben Európában ma hiány van önbizalomban, de a német gazdaság motorja jól működik, és ez rántja magával egész Közép-Európát.

Jelcin demokratikus kísérletének kudarcából és utódjának a katonai erő terén fölmutatott eredményeiből súlyos hiba volna azt a következtetést vonni le, hogy „ex Oriente lux,” hogy hazánk számára az orosz modell követése lenne célszerű. Jó, ne vonjunk le messzemenő következtetéseket a metrókocsik akadozó felújításából. De figyelmeztető, hogy az olajár szárnyalása idején az orosz infrastruktúra modernizálása elmaradt, egy szűk réteg gazdagodása mellett az általános szegénység fönmaradt, a várható élettartam és a népesség csökkent. Van, akit nem zavar a tekintélyuralmi kormányzás, ahol a kritizálókat lelövik? Az energiaárak zuhanása súlyos recesszióba vitte az orosz gazdaságot, a kiút pedig egy jó kis háború volt. A kies Krím elfoglalásával valóban megugrott Putyin elnök népszerűsége, Európába viszont visszatért a háború, az Oroszországhoz ezer szállal kötődő Ukrajnát pedig elárasztotta az orosz- és általában a kisebbségellenes nacionalizmus. Oroszország maga váltotta ki az ellene hozott szankciókat, senki sem örül ezeknek, de feloldásuk kulcsa Moszkvában van. Egyelőre azonban ott tartunk, hogy a NATO növeli katonai kiadásait és keleti jelenlétét, Románia amerikai katonai támaszpontjai mellé jelentős értékben amerikai fegyvereket vásárol, Svédország, sőt Finnország is a NATO felé tekint. Nálunk is hadgyakorlatokra került sor, sőt egy helyi NATO-parancsnokság fölállítását is napirenden van. Nem származna hasznunk abból, ha hazánkat elárasztaná valamiféle oroszellenesség, de ettől nem kell félni, ma nálunk Putyin népszerűbb, mint bármelyik nyugat-európai vezető. Lehet, hogy az orosz flört fölértékeli hazánkat? Öröndetes, hogy jó a viszonyunk az Orosz Föderációval, érdemes erősíteni kapcsolatainkat a függetlenné (de nem demokráciává) váló közép-ázsiai államokkal, de szerencsére épeszű ember nem gondolja, hogy átlépve egy Eurázsiai Szövetségbe ott nagyobb jólétben és nagyobb biztonságban élünk. A (jobb) munkát kereső magyarok sem Moszkvában, Aszتانában vagy Bakuban próbálnak szerencsét.

Amíg fönnáll a NATO, addig tagállamai számára az orosz veszély katonai értelemben nem súlyos. Ha Sztálin és utódai nem támadták meg a NATO-t,

a sokkal racionálisabb és műveltebb Putyin biztosan nem fogja. Ez azonban aligha nyugtatja meg Georgiát (Grúziát) és Ukrajnát, de még a semleges Svéd- és Finnországot sem. Az 1990-es években nem volt ábránd Oroszország NATO-tagsága sem, ez esetben föl sem merülne, hogy ütközőállamok legyenek Oroszország körül. De mivel ma ez csak egy szép álm, marad az erős NATO, mint az európai béke őre. Magyarország számára sincs ingyen lakoma, növelni kell katonai kiadásainkat. Ennek még kedvező hatása is lehet a gazdaságban, csak vásárlásainkat ne rossz politikai megfontolások vezéreljék. (A Gripen-vásárlás mellett szóltak komoly gazdasági érvek, de a politikai előkészítés teljesen hiányzott.) Az Oroszország elleni szankciók mindkét oldalt sújtják. Feloldásukhoz a Nyugat nyelje le a békát, Ukrajna egyes területeinek elragadását? Úgy vélem, hogy az orosz *fait accompli* elfogadása nélkül is van megoldás, tisztességes kompromisszum. Lehetnek javaslataink az orosz–ukrán viszony rendezésére, álljunk is elő ilyenekkel – másokkal, mondjuk a V4-gyel egyeztetve. Szóba jöhető megoldás lenne egy nemzetközileg ellenőrzött népszavazás a Krím-félsziget jövőjéről, kombinálva védnökhatalmi megállapodás révén garantált nyelvi és kisebbségi jogokkal. Volt egyszer egy Angol–Egyiptomi Szudán kondomínium, ma is különleges státusú terület, egyes jogászok szerint kondomínium a Boden-tó és a Kaszpi-tenger. Ha a két Korea meg tud egyezni egymással, Oroszország és Ukrajna ne tudna? Dánia és Németország rég rendezte Schleswig ügyét, kölcsönös megegyezésre.

Az orosz–ukrán vita kompromisszumos rendezése mindkét oldalon kihúzná a talajt az engesztelhetetlen nacionalisták alól. Ez megkönnyítené a magyar–ukrán vita rendezését is. Ennek alapja az 1991-es kétoldalú szerződés lehetne, ami *expressis verbis* garantálta a magyar nyelvű oktatást – minden szinten. Ezzel visszatérhetnénk a pár évvel ezelőtti állapothoz, amikor Magyarország – a többi visegrádi országgal együtt – Ukrajna európai integrációját a szavak mellett tettekkel is segítette. A magyar–orosz viszonyban is volt olyan időszak, amikor a viszony baráti, de nem intenzív volt. Jó, ha akadálytalanul jön az orosz olaj és gáz, de az ár akkor lesz kedvezőbb, ha jöhet az energia észak és dél felől is. Egyre nagyobb a kínálat, részben az olajpalának és az új tengeri lelőhelyeknek, és persze a cseppfolyósan szállítható gáznak köszönhetően. Az alternatív, megújuló energiaforrások jelentőségét pedig nem lehet eléggé hangsúlyozni. Paks 2 értelméről, hasznáról azonban még nincs meggyőződve a magyar társadalom, nincs értelme itt a titkolózásnak.

Oroszország (és Kína) ellenlábasa, régi riválisa az Egyesült Államok. Ha választani lehet ezek között, kérdéses lehet-e döntésünk? Amint lehetett, döntöttünk, felmerülhet ennek a felülvizsgálata? Ismerve Amerika értékeit és hibáit is, meggyőződésem, hogy még ma is egy vonzó ország, a jelenlegi mély politikai megosztottságot ellensúlyozza a jól működő gazdaság és az intézmények szilárdsága. Magyarországnak érdeke, hogy jó szövetségese legyen Amerikának. Obama elnöksége alatt ez a kölcsönös bizalmi viszony megrendült, és a magyar társadalom egy részében, a sajtótól is támogatva, kialakult egy Amerika-ellenes hangulat. Szerencsére most új fejezet kezdődött a magyar–amerikai viszonyban. Nem lenne célszerű ezt csak Trump elnökségéhez

*A rákosszentmihályi evangélikus templom, melyet a 150 éve született Sándy Gyula tervei alapján építettek
(Fotó: Ludmann Mihály)*

kötni, jöhet még egy demokrata párti elnök, vagy egy kevésbé kiszámíthatatlan republikánus, a jó külpolitika mindig több vasat tart a tűzben.

A rendszerváltozáskor minden gondolkodó magyar egyetértett abban, hogy a Nyugathoz tartozunk, ezt a kötődést kell megszilárdítani és intézményesíteni. Azóta a Nyugat részben jó, részben rossz irányba fejlődött, a bővülés nemcsak az új tagok számára hozott nagy előnyöket, lehetővé tette Európa két fele között a szellemi újraegyesülést. Ez azonban nem következett be. Nincs magyarázat, miért nem került be a Lisszaboni Szerződésbe a keresztény hagyományokra történő hivatkozás. Helyes, hogy nem tekintjük bűnnek, üldözendőnek az azonos neműek egymás iránti vonzalmát, de miért kellene elvetni a hagyományos családmodellt? Nagy hibának tartom, hogy a bevándorlás kérdésében nem zajlott le széles körű vita Európa két fele között. Ha Nyugat-Európában sikeres lett volna a más kultúrából érkezők, a más vallási elveket vallók beilleszkedése, integrálása, akkor senkinek sem volna oka félni e folyamat folytatásáról. Sajnos azonban nem ez a helyzet. Már évtizedek óta sok millió arab, afrikai és ázsiai él Nyugat-Európában, többségük muszlim. Noha munkájuk ma már nehezen pótolható, jó részük viselkedése, elkülönülése, a befogadó társadalommal szembeni érzése sok gondot okoz. Viszont nincs hová visszaküldeni őket, többségük már Európában született. Az bizonyos, hogy sokban változtatni kellene a velük szembeni politikán, meg kell találni a túlzott türelem és a türelmetlenség közötti optimális utat. Nem könnyítené a megoldást, ha évente százezres nagyságrendben fogadna be Európa a háborúk és a nyomor elől menekülő új bevándorlókat, és a meglévő súlyos problémákat csak növelné, ha tömegesen érkeznének képzetlen ázsiai és afrikai tömegek. Kézenfekvő, hogy a fél világ nem költözhet át Európába és Észak-Amerikába, de a fejlett, jólétben élő országoknak nemcsak erkölcsi kötelessége, hanem jól felfogott érdeke is hozzásegíteni a háborútól és a klíma megváltozásától sújtott, külföldi cégektől és saját korrump vezetőiktől kizsákmányolt országokban élő embereket szülőföldjükön békés, emberhez méltó élethez. Itt lenne szükség valódi nemzetközi összefogásra, ez adna méltó feladatot az ENSZ számára. Nem elég pénzzel megvesztegetni az Európával határos frontállamokat, hogy állítsák meg a jobb életre vágyó szerencsétlen tömegeket, a menekülés okait kell megszüntetni. A nagy feladatot egy mondatban úgy lehetne összefoglalni, hogy békessé és élhetővé kell tenni az arab világot és Afrikát, „kost was kost”. Ebben nem lehet nehéz egyetérteni Nyugat- és Közép-Európának, és a probléma ésszerű mederbe terelése jótékony hatással lenne az európai belpolitikára is.

Felelős magyar politikus még nem javasolta, hogy vessük el a nyugati orientációt, de a „Brüsszel” (vagyis az Európai Unió) elleni hangulatkeltés szerintem nemcsak káros, de félrevezető is. Bel- és külföldön azt a benyomást kelti, hogy Magyarország egy „Hexit” felé halad, minimálisan ilyent fontolgat. Nem hiszem, hogy erről van szó, hogy erre sor kerülhet. Ráfér a módosítás, a javítás sok európai intézményre, dolgozzunk ezért, de amit az angolok megengedhettek maguknak (a kétséges következményekkel

együtt), azzal mi biztosan saját vesztünkbe rohannánk. „Jó, hát legalább tartunk ki önálló utunk mellett, vannak szövetségeseink. A Visegrádi Együttműködés soha nem volt ilyen szilárd, maholnap csatlakozik hozzá Ausztria, de három további szomszédunk is erre vágyik” – mondják kórusban, akik csak a közmédiából tájékozódnak. Nálam, mint az egyik alapítónál eltökéltebb híve aligha van „Visegrád”-nak, de Szlovákia világosan megmondta, hogy az EU ellen nem lesz partner, ő a mag-Európához akar tartozni. És nincs olyan lengyel politikus, aki Oroszországra bízna országa biztonságát, energiaellátását és fegyverzetének a karbantartását. Az pedig rémálomnak is rossz, hogy ismét az egykori vasfüggöny mentén szakadjon ketté Európa. „De Nyugat-Európa milliószámra akarja beengedni Ázsia és Afrika nyomorultjait és terroristáit,” hiszi el annyi honfitársunk, „mi azonban megvédjük magunkat és asszonyainkat.” Először is milliókról sosem volt szó, és ma már Nyugaton sem a bevándorlók elosztásának a kvótája a vezető téma, hanem az európai határok védelme, a schengeni rendszer megőrzése. Közép-Európa új EU-tagállamai – nem kevés költséggel – távol tartják a migránsokat, de nem építhetnek sem kerítést, sem falat nyugati szomszédaik felé, kizárva Nyugat-Európa muszlimjait, akik között akár potenciális terroristák is lehetnek. Európa mindkét felének be kell látnia, hogy problémáit, közte a demográfiai apályt, a bevándorlást, terrorizmust és az iszlám fundamentalizmust (az utóbbit nevezte Antall József a 21. század bolsevizmusának) csak közös gondolkodással és cselekvéssel oldhatja meg. Én úgy látom, nem fenyeget egy európai szuperállam sem, fölösleges a nemzetek eltűnésével riogatni. Elképzelhető, hogy a németek, a franciák és az olaszok, nem is beszélve az angolokról, valaha fel fogják adni önálló nyelvüket és kultúrájukat, és egységes, központi irányítás alatt akarnak majd élni? Ez már az álmokban sem szerepel. De az egységes pénz- és energiapolitika kívánatos, és elősegítheti a valóban közös kül- és védelmi politika kialakítását.

A tág értelemben vett mintegy húsz közép-európai ország viszonya a történelemben még soha nem volt ennyire jó, békés. A két éve indult, és tavaly Trump elnök által is fölkarolt „Három Tenger Kezdeményezés” új távlatokat nyithat a gazdasági és az infrastrukturális együttműködésben – ha lesz politikai akarat a folytatására. Ebbe beleillik a miniszterelnök által idén Tusnádfürdőn a Kárpát-medence és egész Közép-Európa újjáépítéséről felvázolt program. (Ne feledjük, az I. világháború előtt egész Közép-Európa viharos gyorsasággal fejlődött, kivált az infrastruktúra, közös gazdasági térség volt, közös pénzzel, és még közös hadsereg is létezett.) De óriási hiba lenne azt hinni, hogy ez alternatívája az európai integrációnak. Nem, annak a kiteljesítője. Ebben ott a helye a Balkán még nem EU-tag államainak is. Ez a térség évszázadok óta a magyar külpolitika kiemelt területe. Már csak fizikai közelségünk folytán is sok hasznot hozhat számunkra Délkelet-Európa EU-integrációja. Ha gazdaságunk erős, jól működik, akkor követendő példa leszünk a számukra. Van azonban egy fontos előfeltétele az eredményes regionális politikának: a nyelvtudás. Még ha általános közvetítő nyelvvé vált is az angol (népünk sajnos annak ismeretében sem jeleskedik), nagyon kifizetődő a

szomszédos és közeli országok nyelvének az ismerete. Ezt sem társadalmunk, sem oktatáspolitikánk nem veszi észre.

Nem lehet azonban a szőnyeg alá söpörni Közép-Európa megoldatlan problémáját, a nemzeti kisebbségek ügyét. Bennünket, magyarokat leszámítva sokan azt hiszik, hogy ezt az idő, az asszimiláció fogja megoldani. De látni – és láttatni – kell, hogy ez egy világprobléma. Most Mianmar/Burmában lán-golt föl, tegnap Srí Lankában. Öt ország között felosztva élnek a kurdok, Afrikában minden államhatár törzseket vág ketté, miközben a meglévő államok soknemzetiségűek, többnyelvűek. Nyugat-Európa jól működő modelleket kínál a megoldásra, Dél-Tirol a legismertebb. Európa keleti felén a kommunizmus a problémát befagyasztotta és elmélyítette, de a lassan harminc éve helyreállt szabadság és demokrácia a türelem és az önkormányzatiság térnyerése helyett inkább a többség nyílt türelmetlenségének és a centralizációnak engedett szabad folyást. Az etnikai arányok megváltoztatására, a magyar tömbök feltörésére és a szórványok asszimilálására törekvő állami politika előtt nem szabad behunyni a szemünket. A többségben (még) magyarok által lakott területek hátrányos gazdasági megkülönböztetése, a különféle megfélemlítési hullámok, az igazságszolgáltatás részrehajló működése, valamint a magyar oktatási és kulturális intézmények elleni, sűrűsödő támadások – mindezt vitathatatlan tény. Szlovákiában és Romániában ugyan korábban hozott némi javulást a magyar pártok kormányzati szerepvállalása, de látjuk, hogy intézményes és törvényes garanciák, decentralizáció, önkormányzat nélkül minden mulékony, visszavonható. A mégoly jogos sérelmek emlegetésével, hangos retorikával azonban semmire sem megyünk, miközben a mosolydiplomácia, a gesztusok sem hozták a remélt eredményt, sőt egyes szomszédos országbeli politikusok agresszív hangja csak erősödött.

Várhatunk valamit a külföldtől, a nemzetközi fórumoktól? Ott valóban kevesen értik a nemzeti kisebbségek problémakörét. Az átlagember azonosítja a nemzetet az állammal (még itthon is, így lesz a székelyből román – ha Magyarországra jön), kisebbség alatt vagy bevándorlót ért (mint az arabok, törökök, kurdok Nyugat-Európában), vagy különleges társadalmi csoportokat, mint a romák, Amerikában a feketék, esetleg a homoszexuálisok. Még aki megérti, hogy mi a különbség aközött, hogy valaki átment egy határon, és hogy valakin átment egy határ, az is a többségi nemzethez történő asszimilációt tartja természetesnek és kívánatosnak, csak integrációnak nevezi a beolvadást. A téma felvetését, az ügyben történő lobbizást ma azért nem kedvelik a nyugati kormányok, mert destabilizáló hatásúnak tartják, rettegnek az esetleges határváltoztatás igényétől, mint ami háborúhoz vezet. Mégsem adhatjuk fel azt a törekvést, hogy ez a felfogás megváltozzék, hogy az olyan pozitív példák, mint Dél-Tirol autonómiája, a skót és walesi „devolúció”, a spanyolországi föderalizmus, vagy a svájci kantonrendszer meggyőzze a világot a kollektív kisebbségi jogok szükségességéről. Itt van, ez maradt a magyar külpolitika legnagyobb feladata. Nem Európa megmentése a migrációtól, ami mások feladata, hanem a magyar kisebbségek jövőjének biztosítása. Rendkívül fontosak a magyar kormány által nyújtott pénzügyi, gazdasági és

kulturális támogatások, intézetek dolgozhatnak a nemzetstratégiákon, de barátok, szövetségesek nélkül megnyugtató, tartós eredményt nem várhatunk. A közös infrastrukturális programok, közös kormányulések előmozdíthatják szomszédainknál a magyarelles szélsőségesség visszazorulását. Trianon súlyos és ma is fájó következményeit kizárólag az egységes, a személyek és az áruk szabad mozgását lehetővé tevő, vámhatárok nélküli Európa tudja enyhíteni. Az uniós tagságnak és a schengeni rendszernek köszönhető, hogy a magyar–osztrák és a magyar–szlovák határnál többé nem kérnek útlevelet és nem motoznak a vámosok. Nagyon kívánatos, hogy mielőbb ez legyen a helyzet valamennyi határunknál. Az Európa Tanács hivatott a nemzeti kisebbségek széles körű jogait biztosítani, az Európai Unió pedig minden diszkriminációt felszámolni. Mindkét intézmény súlyosan elmarasztalható, amiért hallgat a magyar kisebbségekkel szembeni jogsértések ügyében. De nélkülik a magyar államnak semmi eszköze nem lenne az orvoslásra. Külföldi nyomás nélkül nehezen képzelhető el a jelenlegi helyzet javulása, de egy minden tekintetben példamutató Magyarország, baráti országok támogatását maga mögött tudva, és rámutatva, hogy a kisebbségekkel szembeni türelmetlenség világszerte még mennyi feszültséghez és konfliktushoz vezethet, megtámogatva jó egymillió uniós polgár kisebbségvédelmi kezdeményezésével, elérheti a külhoni magyarok jogos igényeinek a nemzetközi felkarolását. Ebben a kampányban is jellemezze hangnemünket az általam mindig vallott régi tanács: „suaviter in modo, fortiter in re” – legyen visszafogott a hangnem, de határozott a fellépés! Sajnos reánk inkább ennek az ellenkezője jellemző.

Nyugat-Európa a városokban beszélt sok nyelv és a sok fura öltözet alapján kezd egy modern Bábelhez hasonlítani, de az internet és az olcsó utazás korában ez nem jár együtt nyelvi és kulturális asszimilációval. A regionalizmus, a közösségek autonómiaja nem csökken, hanem erősödik – egyelőre csak Európa nyugati felében. Az európai magyar diaszpóra és a szomszéd államokhoz csatolt magyar közösségek fönmaradását csak az Unió biztosíthatja! A magyarság szétszórásából is lehet előnyt kovácsolni. Kétoldalú gazdasági kapcsolatainkat rendkívüli módon erősíthetik a magyar kisebbségek. Legyen három szomszédos országban az ott élő magyarság megkerülhetetlen politikai tényező! Aktív választási részvétellel ez elérhető. A magyar pártok mindenütt a demokrácia, a jogállamiság, és a nemzetközi normák következetes szószólói. Nyugat-Európától Amerikán át Ausztráliáig az egyetemeken, a gazdaságban és a tudományban, de a kormányhivatalokban is vannak tekintélyes és megbecsült magyarok, magyar származásúak, akik kérés nélkül is támogatnak minden jó magyar ügyet.

A világproblémákkal és a speciálisan magyar feladatokkal történő foglalkozás mellett vannak közvetlen feladatai is a magyar külpolitikának. Itt is van helyük a kampányoknak, de veszélyes, ha a kampány mögött nincs stratégia. Az elmúlt években volt egy nagy kampánnyal beharangozott keleti nyitás, majd volt egy halkabb déli is. Én nem ezek ellenében, hanem ezek hasznos kiegészítőjeként javasoltam az északi nyitást. Elsősorban azért, mert az északi államok gazdasága európai összehasonlításban a válságot követően is erős

maradt. Másrészt az északiaknak óriási materiális és szellemi tartalékaik vannak. Ezek a társadalmak vitathatatlanul sikeresek, békések, jólétiek, még ha megvannak is a maguk problémái. Ezen kívül mindegyikben sikeres, aktív magyar közösség működik, és ezek az országok általában rokonszenvvel viseltetnek Magyarország iránt, még ha jelenlegi sajtójuk kritikus is. Ugyanakkor nagyon jó kereskedelmi lehetőségeket kínálnak, mert nyitottak a külföldről érkező termékekre, szolgáltatásokra.

Az euro-atlanti intézmények tagságával járó minden előnyünk eltűnhet, ha elveszítjük Európa, a világ jóindulatát, ha Magyarország barátok nélkül marad. Márai Sándor szerint „hű hazafiak akkor vagyunk, ha mindazt, ami hazánk egyéni, nemzeti sajátja és értéke, bele tudjuk illeszteni az európai szolidaritás magasabb összhangjába”. Az Európai Unió az európai szolidaritás megvalósulása. A szolidaritás kétoldalú: adunk és kapunk. Tisztában vagyunk ezzel? Mi, európaiak, elsősorban egymással legyünk szolidárisak, erre épülhet más földrészeken élő embertársaink segítése, lehetőleg a szülőföldön maradásban, illetve az oda történő visszatérésben.

1956-ban a világ csodálta a zsarnoksággal szembeszálló Magyarországot. A brutális szovjet beavatkozást felháborodás és őszinte részvét fogadta. 1991-ben, a megszállások százada végén nemzetünkre ráköszöntött a szerencse. A békés rendszerváltozás, a kommunista dominók eldöntésében vitt magyar szerep kivívta a demokráciák megbecsülését. Mára hová lett akkori presztízsünk? Az egykori lelkesedés és barátság a magyarsággal szembeni ellenszenvvé és rosszindulattá vált volna? És csak reánk pikkelve a világ? Aligha. A szabadsággal legtöbb sorstársunk nálunk sikeresebben élt. Tompa Mihály 1865-ben figyelmeztetett a szabadsággal járó felelősségre:

*Jelen van már a pillanat:
Hogy a sors urnájába nyúlni,
Életre vagy halálra húzni,
E nemzetnek lehet, szabad!*

MAGYAR ÍRÓK ÉS A PRÁGAI-POZSONYI TÁVASZ

1968-ra felnőttországba került az a nemzedék, mely a háború idején született. Ártatlannak érezhette magát, és mentesnek a háborús borzalmak lidércnyomásától. Olyan világban nőtt föl ez az ifjúság, mely gyökeresen különbözött a szüleitől. Így a szülők elleni lázadásnak is lehetett olyan fölhajtóereje, amely a történelmi körülményekből következett. És hogy félreértés ne essék: a korszakoknak ez a különbsége egészen mást jelentett a jólét soha nem tapasztalt szintjére jutó Nyugat-Európában, mint – Kundera kifejezésével élve – a Nyugattól elrabolt Közép-Európában. Vagyis: a két 1968 alapvetően különbözött egymástól. Annyi hasonlóság talán volt mégis közöttük, hogy a nemzedéki lázadás eltagadhatatlan egyik összetevője volt, de mások voltak a célok, és más volt az életérzés. Ha Nyugaton a polgári életforma normáinak, minden tekintélynek a tagadása állott a középpontban, Közép-Európában szabadságjogokról, demokráciáról és nemzeti függetlenségről volt elsősorban szó. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy mikor Rudi Dutschke, a nyugatnémet diákvezér Prágában az ottani egyetemistákkal találkozott, mintha siketek párbeszéde zajlott volna, annyira nem értették egymást.

1967 őszén hallottam a prágai diákoknak az astrahovi kollégiumban tartott tiltakozóakciójáról. Kissé csodálkoztam is, hogy ezek az amúgy megalkuvó csehek mire nem képesek... Emlékeztem, hogy négy évvel korábban milyen lelkesnek láttuk Prágában május elsején a fölvonuló diákokat, nem lehetett meggyőzni a lányokat, álljanak ki a menetből, jöjjenek velünk. És azután 1968 márciusa. Márai Sándor jegyezte föl akkor a *Naplójában*: „Prágában, Varsóban diákok tüntetnek, szabadságot követelnek...”¹ Zágrábban pedig Miroslav Krleža, a horvát irodalom 20. századi klasszikusának, mikor a lengyel egyetemisták tiltakozásáról hall, az '56-os Budapest képe rémlik föl.² „Március. – olvassuk Márainál – Titokzatos monoton tünetek...” Szinte egy időben a Mickiewicz-darab betiltása ellen tiltakozó varsói diáktüntetésekkel és a cenzúra béklyóit lazító Csehszlovákiával, egy fiatal magyar költő, Utassy József mérte készülő versének a ritmusát a budapesti Erzsébet hídon lépdelve, miközben lent, a túloldalon a Petőfi-szobrot láthatta az ünneplő diákokkal, és az őket körülvevő rendőrök sűrű sorfalát. Március 15-én – tizenkét évvel 1956 után – az elcsöndesedett magyar fővárosban. Ekkor született *Zúg Március* című verse, mely Petőfit idéző soraival egy nemzedék fölkiáltása volt, később a nemzeti ellenállás szimbóluma lett belőle.

Prága és Pozsony jelen volt a magyar írók, a magyar értelmiség tudatában a történelmi esztendőben. Úgy gondolom, elhamarkodott és sommás volt

¹ Márai Sándor: *A teljes napló*. XIV. (1967–1969), 2014, Budapest, 171.

² *Republika* (Zágráb) 2006. Mann Jolán publikációja alapján.

Kovács András szociológus véleménye, aki tíz évvel ezelőtt így fogalmazott: „mi is volt '68 hozadéka Magyarországon, most azt kell mondjam, nincs mire emlékezni.”

Az események (tavasz, nyár és ősz) kortársi fogadtatását kívánom bemutatni és a csehszlovákiai '68 későbbi hazai hatását. Reményekkel kezdődött ez az év nálunk – az új gazdasági mechanizmus ígéretével. Talán meglazul a „rendszer”, gondolhattuk, és a gazdaság piaci szemléletű változása hat majd a szellemi életre, és több lesz a szabadság. A csehszlovákiai politikai váltás (januárban Alexander Dubček lett a párt és az ország első embere) mintha hasonló irányban mutatott volna. Csehszlovákiáról amúgy felemás kép élt akkor Magyarországon. Nem szabad elfelejteni, hogy a két világháború között a hivatalos propaganda tükrében különösen sötét színekben látszott ez a szomszédunk, amit még súlyosbított az 1945-öt követő időszak az ottani magyarok jogfosztásával, a Beneš-dekrétumokkal. Tudtuk, hogy 1948-ban ennek az államnak a polgárai a választásokon (főleg a cseh országrészekben, Szlovákiában kisebb mértékben) a kommunistáknak adták többségi szavazataikat, s azt is, hogy 1947 óta nálunk nem állomásoztak megszálló szovjet csapatok. Hozzá még 1956-ban Csehszlovákia följánlotta katonai segítségét is a Szovjetunióknak a forradalom leverésére. Ugyanakkor a határt észak felé átlépő magyarok tapasztalhatták a hatvanas évek első felében a magasabb életszínvonalat, a kultúra hozzánk eljutó termékeiben sok volt a figyelemre érdemes.

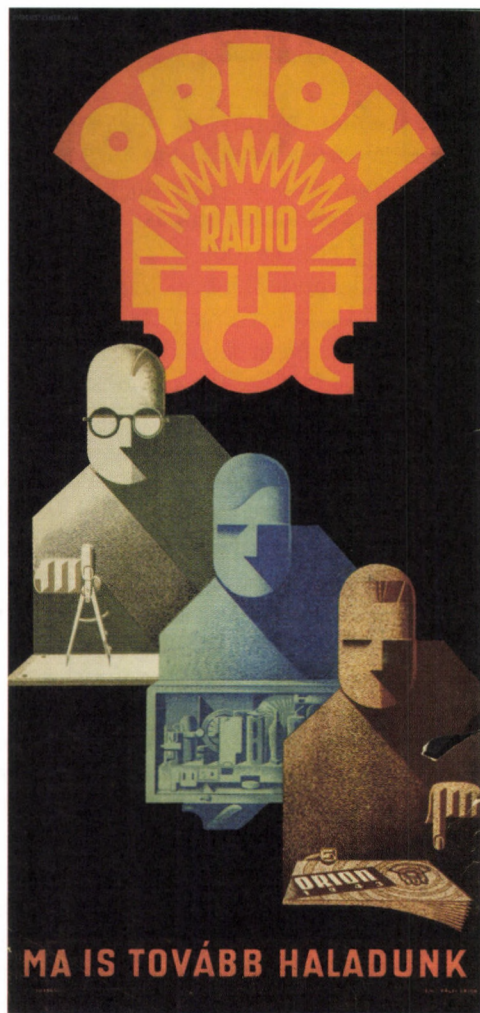
Nem tanulság nélküli, hogy egy ideig – talán a szovjet vezetők nyilvánosságra kerülő „aggódmairnak” megjelenéséig, nagyjából június elejéig – a magyar kommunista vezetés és az értelmiségi közvélemény egyaránt érdeklődő rokonszenvvel figyelte, mi történik Csehszlovákiában. Sőt mintha az MSZMP bizonyos határokon belül valamiféle közvetítő szerepet akart volna fölvállalni Moszkva és Prága között. Ebből persze értelmetlen mítoszt fabrikálni, tudható, ki tartotta a pórát. Később vetődött föl itthon és külföldön a magyar '56-tal való párhuzamok keresése. Aminek árnyékára már január végén figyelmeztetett a cseh íróellenzék egyik fontos képviselője, Antonín J. Liehm egy lausanne-i lapnak adott interjújában: „... az első lépést a létező mechanizmus keretében tudjuk megtenni, különben az 1956-os Budapest megismétlődése fenyeget.”³ Moszkva eleinte csak belső használatra előadott bírálataiban hamar megjelent az '56-ra való hivatkozás. Kádárék akkor sziszszentek föl igazán, amikor Nagy Imre kivégzésének a tizedik évfordulóján Oswald Machatka, egy volt csehszlovák diplomata azt fejtegette a *Literární Listy* 16. számában, hogy a magyar miniszterelnököt ártatlanul végezték ki. Valójában ez időtől – a kemény hazai bírálat után – kezdett határozottabban érdeklődni a magyar értelmiség a csehszlovákiai események iránt. „Akkoriban gyakran hasonlítottuk össze a magyar '56-ot a cseh '68-cal” – emlékezett vissza később Heller Ágnes, a filozófusok korculai tiltakozó nyilatkozatának egyik magyar aláírója.

³ Csehül: *Literární Listy*, 1968. március 1.

Érdeemes megjegyezni, hogy az érdeklődő magyarnak nem kellett sem csehül, sem szlovákul tudnia, ha közvetlen forrásból kívánt tájékozódni. Magyarországon minden további nélkül hozzá lehetett jutni (utcai árusításban) a szlovákiai magyar napi és heti sajtóhoz, folyóiratokhoz. A híres *Kétezer szó* című értelmiségi memorandum (melyet nálunk sem hagyott szó nélkül a pártsajtó) például a pozsonyi *Új Ifjúság* című hetilapban volt olvasható magyarul. A csehszlovákiai '68 magyar visszhangjának gyakran figyelmen kívül hagyott komponense az ott élő magyarok helyzete és törekvései. A pozsonyi *Új Szó* március 15-én közölte a Csemadok (magyar kulturális szervezet) központi bizottságának állásfoglalását a kisebbség követeléseiről. A történész Popély Árpádot idézem, aki tíz éve jelentette meg dokumentumkötetét a szlovákiai magyarok '68-áról. Bevezető tanulmányában olvashatjuk: „A szándék, hogy a csehszlovákiai kisebbségek jogállását az egyenjogúság és öngazgatás elve alapján rendezzék, olyan egyedülálló és rendkívüli kezdeményezés volt,

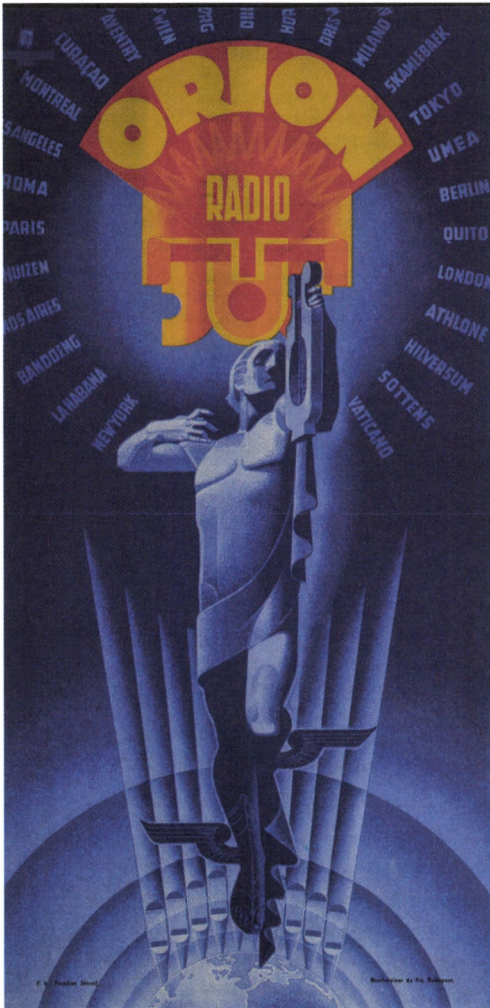
amelyhez hasonlót nem találunk a szovjet befolyási érdekszférába tartozott Közép-Kelet-Európában.”⁴ Kérdés, hogy mennyire volt egyidejű ez a megnyilvánulás a magyar irodalmi közvéleményben fölerősödött érdeklődéssel a határon túli magyarok iránt. A kádári Magyarországon – eltérően a többi csatlós országtól – különösen kényes kérdésnek, ideológiai és politikai főbűnnek számított a nacionalizmus. Így már-már eretnekség számba ment, amit március 14-én az Írószövetség ún. össztaggyűléséről szóló tudósításban az *Élet és Irodalomban* lehetett olvasni: „Mindenki egyetértett Darvas Józseffel abban, hogy felelősek vagyunk ezekért (értsd: határon túli magyar) az irodalmakért.”⁵ Hosszú hallgatás és tiltás (a kisebbségi magyarok elleni diszkriminatív politikát jó ideje tá-

⁴ Popély Árpád: *1968 és a szlovákiai magyarok*. 2008, Somorja, 44. l.

⁵ *Élet és Irodalom* 1968. 13. sz. (III. 30.)

Bottlik József az Orionnak több plakátot is tervezett az 1920-as években (© Szépművészeti Múzeum, 2018)

mogatta a maga módján a magyar kommunista vezetés) után 1968-ban jutott a nyilvánosság elé nálunk a nemzeti-nemzetiségi kérdés. Ebben meghatározó szerepük volt az íróknak. Bizonyára sokan olvasták közülük a szlovákiai Fábry Zoltán nagy hatású esszéjét, mely a pozsonyi *Új Szóban* látott napvilágot április 27-28-án. A „stósi remete” itt arról beszélt, hogy a faji diszkrimináció kisugárzása még mindig kísért, a félemlítés és félelem légköre máig sem oszlott el. Az Írószövetség kritikai szakosztálya Béládi Miklós és Czine Mihály kezdeményezésére kétnapos tanácskozást rendezett május 10-én és 15-én a szomszédos országok magyar irodalmáról. Ezen az eszmecserén Illés Lajos szakosztályi titkár hivatkozott a Csehszlovák Kommunista Párt áprilisban közzétett reformista akcióprogramjára, a jelenlévők egyetértettek a kisebbségi magyar irodalmak „kettős kötődésének” elvében, miszerint egyaránt felelős értük hazájuk és Magyarország. Évekig folyó irodalomelméleti és politikai vita bontakozott ki ebből nálunk és a szomszéd országokban. E kezdeményezésnek abban volt eszmetörténeti jelentősége, hogy a politikai hatalmat rászorította a kérdéssel való foglalkozásra. Ebben a tekintetben jelentős fordulatot jelentett ez az év. Nem véletlen, hogy Kádár János június elején Alexander Dubček budapesti látogatása alkalmából szórmentén ugyan, de szóba hozta a Csehszlovákiában élő magyarságot is. Június 6-án pedig az Írószövetség meghívta a kibővített választmány ülésére, ahol az egyik fő téma a magyar kisebbségek helyzete volt. Darvas József elnök itt említést tett a nacionalizmus szlovákiai felélényküléséről, a magyarellenesség megnyilvánulásairól. A magyar pártvezető kifejtette, hogy a nemzetiségi kérdésben megoldást majd a szocialista fejlődés hoz; ha jól alakul Magyarország helyzete, az pozitív hatással lehet a szomszédos országokban élő magyarok életére.

A tavaszi-nyári hónapokban több magyar író járt Csehszlovákiában, közelebbről Szlovákiában, ahol találkozhattak ottani magyar pályatársaikkal. Naplójegyzéseikben, publicisztikai írásaikban számoltak be tapasztalataikról. Veres Péter kisebb körútra vállalkozott (járt Nyitrán, Komáromban, Gútán, Galántán és kisebb helységeken is), igyekezett helyi emberekkel szót váltani, élményeit a *Csallóközben jártam* című írásában osztotta meg az olvasókkal.⁶ Tavasszal jegyezte föl naplójában Fodor András: „Sokat beszélünk a váratlan fordulatokkal alakuló csehszlovák helyzetről...”⁷ Ő azután nyáron néhány napos kirándulásra indult Szlovákiába, Stószon fölkereste Fábry Zoltánt: „Sűrűn hallok Okáli nevét, s Fábrynak az a nézete, hogy a mostani eldöntetlen helyzetből sok minden lehet, csak jó nem. Legjobb volna, ha maradna a status quo.”⁸ Daniel Okáliról volt szó, aki 1946-ban áttelepítési kormánybiztos volt, majd belügyi megbízott – vagyis belügyminiszter Szlovákiában – a beneši dekrétumok végrehajtása idején, 1968-ban nacionalista álláspontot képviselt. Fodor András azt is fontosnak tartotta megjegyezni: „Negyednapja vagyunk itt, a magyarfalásnak mások emlegette kínos légkörét sehol nem tapasztaltuk.”⁹ Az év magyar irodalmi krónikájához tartozik, hogy a pozsonyi *Irodalmi Szemle* ekkor a magyar irodalom talán legizgalmasabb folyóirata volt. Itt jelentek meg az 1967-es csehszlovák írókongresszus tanulságos fölszólalásai, élvonalbeli cseh és szlovák írók szövegei, társadalomtudósok publikációi. A folyóirat hatodik számában látott napvilágot Németh László irodalmunk jövőjéről szóló esszéjének új változata (*A magyar irodalom jövője* címen), melyhez a következő számban Illyés Gyula fűzött megjegyzéseket. Fekete Gyula júliusban járt Rimaszombatban és Hanván a Tompa-ünnepségen. A városban figyelte meg: „A játszogató gyerekek éppoly könnyen váltanak át az egyik nyelvről a másikra, mint az üzletekben az eladók, nem nehéz felismerni, hogy a két nyelv békés együttélése a hagyományos és természetes alapforma.”¹⁰ Azt viszont már kelletlenül hallgatta a gömöri székvárosban egy helyi polgártól, akivel szóba elegyedett, hogy szlovákul kéne tanulnia. A hanvai megemlékezésben, a nagy számban érkezett vendégek körében a kisebbségi magyarság életerejét érzékelt.

Nyáron már nyilvánvaló volt, hogy a Szovjetunió egyre keményebb hangot használ Csehszlovákiával kapcsolatban. A Salernóban élő Márai Sándor jegyezte föl július 19-én: „Reggel a rádió a Szovjet fenyegetéseit harsogja... Azt mondom L.-nak, ha tíz, tizenöt év előtt hallom ezeket a híreket, nyugodt biztonsággal azt mondanám, lehetetlen, hogy a Szovjetunió fegyveresen beleavatkozzék és letörje a csehszlovákiai ellenállási kísérletet. Ma nem mondom ezt, legfeljebb azt mondhatom, 'nem hiszem', hogy a Szovjet erőszakosan beavatkozik. Ezt a szót: 'lehetetlen', törölni kell a társalgásból.”¹¹

⁶ Megjelent az író *Történelmi jelenlét* című kötetében. 1971, Budapest.

⁷ Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal* II. 1986, Budapest, 549.

⁸ Fodor András: I. m. 554. l.

⁹ Fodor András: I. m. 555. l.

¹⁰ Fekete Gyula: *Naplóm a történelemnek* I. (1941–1972) 2007, Budapest, 522.

¹¹ Márai Sándor: I. m. 221.

Akármilyen vészjóslóak voltak is a nyilatkozatok, az ágcsernyői találkozó (július 29. és augusztus 2. között) után bízni lehetett a békés kifejtésben, hiszen Csehszlovákiában nem omlott össze úgy a „rendszer”, a helyi közigazgatás, a kommunista párt, ahogy Magyarországon néhány nap alatt bekövetkezett október 23. után. Miért volna érdemes a békét prédikáló Szovjetunióknak egy „testvéri” országot fegyveres erővel kényszeríteni ideológiai-politikai követelményeinek betartására? Tudjuk, nem tudta a birodalom eltérni a kommunizmus viszonyai között elfogadhatatlan szólásszabadságot, a „szabadság kis köreinek” terjedését. Mindazt, amit „emberarcú szocializmusnak” neveztek Prágában és Pozsonyban. Magyarországon – főleg a fiatal nemzedék – őszinte rokonszenvvel követték az eseményeket. Érezhető volt ez '68 tavaszán a Csehszlovákiából érkező filmek, irodalmi művek fogadtatása során. Ekkor játszották a moziban a Hrabal novellája alapján készült *Szigorúan ellenőrzött vonatok* című Jiří Menzel-filmet, a könyvhéten megjelent Budapesten a szlovákiai Madách Kiadó, többek között Milan Kundera *Nevelés szerelmek* című elbeszéléskötetével, az Európa Kiadó jelentette meg a modern cseh és szlovák drámák kötetét (Pavel Kohout, Václav Havel, Milan Kundera és Peter Karvas drámájával).

A Varsói Szerződés agressziója megdöbbenést váltott ki Magyarországon. Illyés Gyula augusztus 21-én jegyezte föl naplójába: „Érzéseim a lelki nyomás közben is, hogy mi lesz ebből? 1. Valami mazochista megkönnyebbülés: a csüggesztő rengeteg madárnyelv után végre a valóság szava, bármily érdeesen, rekedten is. 2. A mazochista 'megkönnyebbülés' még egy rezzenete: egy percre elmúlik a magam terhe, közös gondjának éreztetésével az emberiség csaknem egyenrangú tagjává avat. 3. Keserű, de rögtön szívig ható nyelés a nemzet passzív kínkehelyéből: 56-ban a prágai tömegek Nagy Imre ellen tüntettek, négyszer verték le a magyar követség Kossuth-címerét; az újjászervezendő pesti rendőrségnek Csehország ajándékozott gumibotot, két vagonnal.”¹² Márai Sándor feleségével akkor épp koncerten van: „Amíg Bachot hallgatjuk Salernóban – este tizenegy felé –, az orosz csapatok megszállják Csehszlovákiát.”¹³ Az emlékezetes napon Karinthy Ferenc a következő sorokat jegyezte föl: „A szovjet csapatok – és velük a lengyelek, bolgárok, keletnémetek, magyarok – ma éjjel megszállták Csehszlovákiát. Mennyi gátságot, tiprást, elnyomást láttam életünkben – s mégis, mindig újra fel tud háborítani! Hallgatom a külföldi rádiókat – mert a magyar adó egy rövid és cinikus hivatalos közlésen kívül semmit sem mond. A kommunista mozgalom az utolsó morális szavát is elvesztette.”¹⁴ Augusztus 23-án írta Márai Sándor: „Éjjel – L. elaludt a díványon – a lecsendesített rádió híreit hallgatom, amint monotonon darálja a csehszlovákiai híreket. A tizenkét év előtti magyar dráma csehszlovák változatát kísérteties egyhangúsággal ismétli a rádió: a fehér megint fekete, a fekete fehér, a 'felszabadítók', akik a tankokkal megérkeztek, 'a nép hívására' jöttek, hogy megszabadítsák a fasiszta árulóktól a cseheket és

¹² Illyés Gyula: *Naplójegyzetek 1961–1972*. 1989, Budapest, 271.

¹³ Márai Sándor: I. m. 226.

¹⁴ Karinthy Ferenc: *Napló I. 1967–1969*. 1993, Budapest, 243.

szlovákokat, a nagyvilág felháborodottan tiltakozik... És amíg ezt hallgatom, először életemben érzem: 'Sok'. Az egész, ami nekünk ebben a században kijutott, 'sok'; nem emberszabású."¹⁵ Ezekben az augusztus végi napokban a magyar írók is a rádión csüggttek. „Azért kelek föl, hogy a rádiót hallgassam – írja Illyés Gyula. – Nincs fél óra, hogy ne a prágai eseményekről beszélgessünk Flórával a levetségétől fegyelmezetten. [...] Prága nem ég, a csehek vére nem ömlik, visszasüllyedünk földi magányunkba.”¹⁶ A drámai napokban egyébiránt Csehszlovákiában működött a törvényes hatalom tömegtájékoztatása, részben konspiratív formában. Akár magyar nyelven is lehetett hallgatni az adót, amelyik Gabona városából közvetített (gondoltam akkor, ez Dunaszerdahely lehet, mert a Csallóközt Zitnyostrovnak, a Gabona szigetének mondják szlovákul). Karinthy Ferenc szégyenletesnek tartja a magyar részvételt: „Nem tudom, a világ lenyeli-e – én nem bírom lenyelni. Félek, félttem az országot. Nem, ezt már nem ússzuk meg. A hitlerizmus alatt is voltak, akik azt hitték, a világ majd tudni fogja, mi nem a saját akaratunkból, csak nyomásra és így tovább, s szépen megússzuk majd – de nem úsztuk meg. Most se fogjuk. A gazemberek oldalára álltunk, de most még egy Telekink sincs, aki legalább hősi öngyilkos gesztust tegyen. Mementót, ha már változtatni úgyse tud. Undorodom, utálkozom. Beteg vagyok, rosszul vagyok. A gyomrom kavarog, lázam van. Morbus politicus.”¹⁷

A magyar író őszinte vallomása nemzeti felelősségről beszél. Annyit azért hozzá kell tenni, amikor 1941. április 2-án a Jugoszlávia ellen támadó Wehrmacht Magyarországon történő átengedését nem tudta Teleki Pál miniszterelnök megakadályozni, s öngyilkosságot követett el, Magyarország független ország volt, 1968-ban viszont nem, és megszálló szovjet csapatok állomásoztak területén. Mindazonáltal szégyen, ami azon az augusztusi éjszakán történt. Csak a felelőség nem hárítható a nemzetre. Ahogy ezt nemrégiben az *Élet és Irodalom* egyik buzgó kritikusa (Kálmán C. György) tette: „Hogy mindez mit jelentett szomszédainknak, és hogy hogyan számolunk el mi ezzel a megaláztatással. Mindez nem egyszerű idiotizmus, hanem bűn, ami legalábbis feldolgozásra vár.”¹⁸ Kérdés, kinek, kiknek a bűne. Annyi kétségtelenül igaz, én sem emlékszem rá, hogy az 1968-as katonai akció magyar felelőseit, az akkori politikai és katonai vezetőket, a lelkes haditudósítókat büntetőjogi felelőségre vonták volna.

Az augusztus végi, szeptember eleji napokban egy ideig nem lehetett tudni, mi történik, hiszen a csehszlovák vezetőket a szovjetek egyszerűen elrabolták, s Moszkvába vitték, mint kiderült azután, úgymond tárgyalni. Augusztus 24-én írja Karinthy Ferenc: „Egyelőre a kibontakozásnak semmi jele Csehszlovákiában. Még mindig nem tudnak egy ellenkormányra embereket találni. Vagy nem is akarnak az oroszok. Svoboda elnök Moszkvában tárgyal, Dubcek

¹⁵ Márai Sándor: I. m. 226.

¹⁶ Illyés Gyula: I. m. 276–277.

¹⁷ Karinthy Ferenc: I. m. 244.

¹⁸ *Élet és Irodalom*, 2018. február 29. 18.

– akiket nemrég még csókkal, öleléssel üdvözöltek a többi ország kommunista vezetői – fogságban. Mint Török Bálint.”¹⁹ Egy nappal később a következőt jegyezte föl Márai Sándor: „Dubcek – mielőtt letartóztatták, és állítólag elvonszolták a moszkvai tárgyalásokhoz, ezt kiabálta: »Ezt érdemlem én, aki egész életemben a Szovjetuniót szolgáltam...« Igen, ezt érdemelte. Az oroszoknak igazuk van: a kommunizmus liberalizálását nem lehet túrni, mert ez a kommunizmus és a kommunisták végét jelenti.”²⁰ Szeptember 28-án, amikor úgy látszott, Moszkvában valaminő megállapodással fejezték be a különös tárgyalásokat, így vélekedett Karinthy Ferenc: „Kompromisszummal, amelyen a csehek valamit vesztek, de valamit meg is mentettek. A ’győztes’ oroszok sokkal többet vesztek. [...] Világraszóló, 50 éves történetük óta példátlan presztízs veszteséget.”²¹ Egy hét múlva így folytatta töprengéseit az emigráns magyar író: „Két héttel azután, hogy a szovjet csapatok megszállták Csehszlovákiát, a vasfüggöny mögötti rádiók a ’normalizációról’ beszélnek: minden hatalom a megszálló csapatok birtokában van, Dubčeket és a többi, ’hazafias, liberális’ kommunistát, akik az elmúlt 25 évben szótlanul és engedelmesen követték a sztálini vonalat, most, januárban, amikor a helyzet már elviselhetetlen volt, hirtelen felfedezték, hogy ’változtatni, humanizálni, liberalizálni’ kell – mint Nagy Imre és társai 12 év előtt –, a csernai (értsd: ágcsernyői) és pozsonyi komédiák után elvonszolták Moszkvába, ott megparancsolták, hogy ezentúl ne liberalizálják Csehszlovákiát, tehát kövessenek el harakirit.”²²

Pataky Iván hadtörténész dolgozta föl *A vonakodó csatlós* címmel tíz évvel ezelőtt megjelent munkájában a magyar katonai részvételt a Varsói Szerződés akciójában. A több mint tizenkétezer magyar katona Szlovákia nyugati és középső vidékeire, részben magyarlakta területekre (Érsekújvár, Léva, Nagykürtös) vonult be. A Csemadok augusztus 22-i felhívásában határozottan elítélte az agressziót. A nyári vakációra hazatért magyar egyetemisták szülőföldjükön következetes fölvilágosító munkát végeztek, rengeteg magyar nyelvű tiltakozó röplapot terjesztettek a déli járásokban. Ahogy Popély Árpád írta könyvében: „A magyar lakosság ellenségesen fogadta a déli országrészekbe bevonuló magyar hadsereget is.”²³ Érsekújváron például magyarok is tüntettek a megszálló magyar katonák ellen. Ezért félrevezető a közelmúltban megjelent *1968 Magyarországon* című könyvben annak hangsúlyozása, hogy „... a helyi lakosok közül sokan azt hitték, a megszállás egyúttal felszabadulást is jelent, visszatérést Magyarországhoz”.²⁴ A szlovákiai magyarok közül az idősebbekben ott volt a jogfosztás éveinek, a Fábry Zoltán által említett megfélemlítésnek az emléke, a fiatalabb és iskolázott nemzedék pedig bízott, ahogy akkor mondták, a „demokratizációban”. Ezért csupán szórványosan fordult elő kisebb telepü-

¹⁹ Karinthy Ferenc: I. m. 244.

²⁰ Márai Sándor: I. m. 227.

²¹ Karinthy Ferenc: I. m. 245.

²² I. m. 231–232.

²³ Popély Árpád: I. m. 32.

²⁴ Murai András – Tóth Eszter Zsófia: *1968 Magyarországon (miért hagytuk, hogy így legyen?)* 2018, Budapest, 102.

léseken, hogy magyar zászlóval fogadták a megszálló néphadsereg csapatait. A szlovákiai magyarság – ezt az ország többségi közvéleménye is elismerte később – jól vizsgázott a próbáló időben. Augusztus 30-án jegyezte föl Illyés Gyula: „A csehszlovákiai szabad rádiók dicsérően emlegették a megszálló magyar katonák viselkedését. S újra és újra arra szólítják föl őket, hogy térjenek haza.”²⁵ Föltételezhetjük, hogy az író is Gabona városának adóját hallgatta.

Az Angliában élő polonista irodalomtörténész, Gömöri György (költő és műfordító egyben) 1968 augusztusában a szlavisták nemzetközi kongresszusán vett részt Prágában. Augusztus 17-én érkezett Magyarországra – első alkalommal 1956-os menekülése óta. Visszaemlékezésében érdekes hangulatképet fest (*Beszélő*, 2. évf. 11. szám) a bevonulás előtti és utáni napok Budapestjéről, ahol régi kollégáival, írókkal találkozott. A Gellért szálló presszójában magyarázta neki Csoóri Sándor: „A Nyugatnak tudnia kell, hogy bár magyar csapatok is részt vettek a bevonulásban, ezt mi nem akartuk.” Itt került szóba, hogy fölvetődött a magyar értelmiségiek tiltakozása, de a nagy öregek (Illyés Gyula, Déry Tibor) vonakodtak aláírni, és főképp arra hivatkoztak, hogy 1956-ban a cseh és szlovák írók a nyilvánosság előtt magyar forradalommal szemben foglaltak állást. Amikor viszont szeptemberben az Írószövetségben fölvetette valaki, hogy adjanak ki nyilatkozatot a bevonulás mellett, ezt senki nem volt hajlandó támogatni.

A fiatal magyar nemzedék kíváncsisággal és érdeklődéssel fordult 1968-ban Csehszlovákia felé. Ebben természetesen nagy szerepet játszottak az említett filmek és irodalmi művek, a tömegtájékoztató csatornáin érkező információk a reformokról, a sajtószabadságról. Az augusztusi bevonulás egyértelművé tette a párhuzamot 1956-tal. Véget vetett a kommunista rendszerrel kapcsolatos minden illúzióknak. Világossá vált, hogy nem lehet megreformálni. Valójában ekkor kezdett gyökeresen megváltozni a Csehszlovákiáról formált negatív sztereotípiát Magyarországon, megjelent a sorsközösség gondolata. Tanúsítja ezt például Utassy József *Ember az őszben*, másik változatában *Hitfogvatkozás* című emblematikus költeménye, melyből a kortársak az 1968-as bevonulásra adott választ olvastak ki. A vers szubjektuma minden önáltatás nélkül néz szembe a történetekkel:

„Győzelem?! Harminc ezüsstel győztek!
Énekelem hát: júdás idő ez”

A vers befejező sorai keserű egyéni s egyben nemzedéki vallomás a végleg elveszített illúziókról:

„Süvöits, süketíts Hatalmi Lárma
véníts Hetvenhét Tornyodba zárva:

ellened én, Ember az őszben
immár halálig levetkőztem”

²⁵ Illyés Gyula: I. m. 283.

Bizonyára alapos filológiai kutatásokkal számos nyomát meg lehetne találni a magyar írók irodalmi műveiben, vallomásokban kifejezett szolidaritásának a csehszlovákiai változásokkal. Akinek az életművében vissza-visszatérő fontos mozzanat volt, az Nagy Gáspár, a költő, a magyar '56 emlékének következetes számontartója versekben, a nemzeti ellenállás elkötelezett alkotója. Így fogalmazott egyik vallomásában: „Engem a történelem felé igazából hatvannyolc indított el, ebből a traumából eredően kezdtem ötvenhatal is foglalkozni.” Tizenkilenc éves volt akkor, Szombathelyre vették föl a tanárképző főiskolára. Így emlékezett a Szent István-nap éjszakájára: „... tankoszlop dübörög elő a ködből, lezárják az utakat, elterelik a forgalmat. Eljegyeznek a történelemmel előre és hátra az időben. [...] Én nem vonulok be, de elfoglal Közép-Európa. [...] S akkor kezdődött egy totális kiábrándulás, hogy itt valamiféle emberarcú szocializmus megvalósítható.”²⁶ Véletlenül eljutott hozzá '68 szeptemberében Milan Kundera *A tréfa* című regényének magyar változata. A nyáron jelent meg Pozsonyban, szeptemberben Budapesten úgy döntöttek, hogy nem terjesztik Magyarországon. Ez a regény a magyar főiskolás egyik meghatározó olvasmányává vált. A 70-es években pályakezdő költő ettől kezdve különös érdeklődéssel fordult a közép-európai irodalmak felé. Első munkahelyén, a Móra Kiadóban cseh költői antológiát szerkesztett. Közép-Európa egy következő fontos történelmi évében (a lengyel Szolidaritás virágzása idején), 1981-ben a *Kortárs* című folyóiratban jelentette meg prózai remekét. Azt a kisregényt, melynek címében Kundera regényének a főhőse szerepel: *Augusztusban Ludvik Jahn nyomában*.²⁷ Visszatekintés saját ifjú éveire, egy bontakozó szerelem történetére, és egyben a történelmi esztendőre. A folyóiratszámot pedig elküldte Párizsba az írónak, akitől választ is kapott: „Nagyon meghatódtam tőle, annál is inkább, mert Magyarországról érkezett, egy olyan országból, amely iránt mindig különös vonzódást éreztem.” Véletlenül tekinthetjük-e, hogy a cseh író nagy nemzetközi hullámverést keltő Közép-Európa-esszéjének²⁸ első szavai az 1956-os Budapestet idézik?

1968 Közép-Európa történetében szakaszhatárt jelent, ezt annak idején is jól érzékelték a Prágára és Pozsonyra figyelő magyar írók. A „rendszerrel” kapcsolatos illúziók végleg szertefoszlottak ekkor. Ugyanakkor a szellem embereiben, főképp a fiatal nemzedékben kezdett formálódni a közép-európai szolidaritás érzése.

²⁶ Interjú Nagy Gáspárral: *Könyvpiac*, 2000. június

²⁷ Könyv formájában csak 1995-ben látott napvilágot.

²⁸ Milan Kundera: *L'Europe kidnappée. Le Débat*, Paris, Novembre 1983. (Az elrabort Nyugati)

HAZA ÉS NAGYVILÁG

Takáts Gyula és Cs. Szabó László levelezése

Takáts Gyula levelesládája rendkívül gazdag anyagot tartalmaz, hiszen a november 20-án éppen tíz esztendeje elhunyt költő igyekezett valamennyi neki írt levelet megőrizni. Több mint húsz levéltári dobozban találhatóak a hozzá írt levelek, amelyekből eddig négy teljes kötet jelent meg: Martyn Ferenc Takáts Gyulának írt levelei, valamint Csorba Győzővel és Fodor Andrással folytatott levelezése. Az utóbbiakon felül még Takáts életében publikált(ak) leveleket mások mellett Egry Józseftől, Jékely Zoltántól, Kiss Tamástól, Tatay Sándortól, Várkonyi Nándortól, valamint Weöres Sándortól. Cs. Szabó Lászlónak külön kötetben mind ez ideig Szőnyi Zsuzsával és Gál Istvánnal folytatott levelezése látott napvilágot.

Takáts Gyula levelezéskötetei közül az előbb említett sorban a negyedik a *Helyét kereső nemzedék*,¹ amely egyúttal a Takáts–Cs. Szabó kapcsolatnak is első – noha csak közvetett – bizonyítéka. Weöres Sándor, Kiss Tamás és Jékely Zoltán is több alkalommal említik leveleikben Cs. Szabót mint a Magyar Rádió irodalmi osztályának vezetőjét. Egy alkalommal Jékely az alábbi mondatot fűzi Cs. Szabónak a Takáts költeményeihez, s azok felolvasásához fűződő viszonyához: „Különben nagyon szeret Téged, honoráriumodat is 50 P-re emeltette a Rádiónál.”²

Az alábbiakban közölt levelekben többször is felmerül az az óhaj, hogy a két szerző személyesen is láthassa egymást, azonban Takáts többször is úgy emlékszik vissza, hogy a Duna-korzóban találkozott Cs. Szabó Lászlóval.³ Persze, meglehet, hogy az óhaj az újbóli találkozásra vonatkozott. 1943-ban Takáts ismertetést közölt Csé *Haza és nagyvilág* című kötetéről, amely egy későbbi, 1971-ben (!) megjelenő gyűjteményes kötetében is helyet kapott,⁴ amint az a tizenegyedik levélből is kiderül.

Egy biztos, Csé és Takáts dokumentálható kapcsolata a háború után megszakadt, bár, az alábbiakban olvasható levelek tanúsága szerint Csé továbbra is figyelemmel kísérte Takáts pályáját. Több alkalommal is méltatta – ha röviden is – Takáts költészetét: „Jankovich Ferenc a Dunántúl, Takáts Gyula a Balaton-vidék költője, az első politikai pátozzsal, melyet a harmincas-egyvenes évek mozgalma fűtött és hitelesített. Takáts posztimpresszionista művész; mint néhai barátja és illusztrátora, Egry József, s az ecsetet olykor prózaversekre cserélő Bernáth Aurél, ő is éber pillák alól, éles füllel ábrázolta villanva

¹ Takáts Gyula: *Helyét kereső nemzedék. Költők levelei 1934–1949*. 1984, Budapest, Magvető.

² Uo. 119.

³ Ld. például: Takáts Gyula: *A harmónia keresése*. 1979, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 325.

⁴ Ld. Takáts Gyula: *Egy kertre emlékezve*. 1971, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 217–223.

változó s mégis lusta vízi paradicsomát, fény és tó szerelmeskedését s a szőlőhegyek évszakait. Újabb versei kitörték az idilli tájköltészetből.”⁵ „Takáts Gyula, az egyetlen számottevő tájköltő – a pasztellszínű Dunántúlé –, mert természetfestő lírájának kemény az intellektuális páncélzata.”⁶

Az alábbi forrásközlés talán legérdekesebb darabjai a költő görögországi útjával kapcsolatos levelek. Az ötödik levélben olvasható kérésre és a segítségre így emlékszik vissza Takáts Gyula 1984. október 7-én kelt naplójegyzésében: „Most olvasom: meghalt Cs. Szabó László és Sárospatakon temették el. Mikor Görögországban voltam első feleségemmel, Loncikával, akkor Cs. Szabó Londonból Athénbe valutát küldött, hogy utamon Krétát is bővebben átnézhessem. Igen figyelmes és jó barát volt. [...] Cs. Szabó egy személyben volt tudós és művész...”⁷ Azt, hogy ez a görögországi s különösen a krétai út (ezáltal Cs. Szabó segítségével) milyen nagy hatással volt Takátsra, a legérzékletesebben Tüskés Tibor fogalmazta meg: „Mit adott Takáts Gyulának a Hellasszal, az antik görögséggel való közvetlen találkozás? Láttuk, semmiképpen sem puszta útiélményt, útirajzot. Akkor mi más? Egy új mitológia megalkotására való ösztönzést, esztétikát és filozófiát.”⁸ A takátsi görögséget és a „becéi görög” alakját tehát, részben, éppen Cs. Szabó Lászlónak és az emigrációnak köszönheti a magyar irodalom.

Azt, hogy ez a görögség pontosan milyen jelentőséggel bírt Takáts számára, az e forrásból származó versesköteteken kívül jól szemlélteti az alábbi részlet is: „Ez vitt az ősi források hangjához, így Kasztália forrásához vagy Kréta ősi szigetére is. Adriai-földközi utazásaim után az 1965-ben tett görög utam nekem nem kirándulás volt, de ehhez az életstílushoz nekem kiteljesülés, a szózat, az európai anyanyelv legősibb hangjának hallgatása vagy ha már a forrásról beszéltem, e források erőadó kóstolása. A tragédiák elleni varázs megismerésének reménye... Mert Veinemojnen és Knosszosz életstílusának és értelmének megismerése előtt is, de még inkább utánuk, mediterrán honvággyal mindig az emberiség elől rejtőzködő fényt kerestem... Átvitt értelemben a Kertet és az Aranyragyogást. – A Heszperidák tündéri kertjét?... – Ahová a mítoszok hajdanában azokat az aranyalmákat rejtették, amelyeket még Herkules is csak úgy tudott megszerezni, hogy átvette az ég tartását Atlasztól... Ma már, akárhogy is nézem napjaink történetét, ez az ég már nem is átvitt értelemben, de a valóságban is, korunk emberiségének a vállán van... Lelkiismeretünket nyomja...”⁹

⁵ Cs. Szabó László: *A magyar vers századai*. In uő: *Ország és irodalom*. 1963, Brüsszel, Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet, 71.

⁶ Cs. Szabó László: *Egy nép s a költészete*. Különlenyomat az *Új Látóhatár* 1972 4/5. számából.

⁷ Takáts Gyula: *Öt esztendő Drangalagban 1981–1985*. 2005, Pécs, Pro Pannonia, 268.

⁸ Tüskés Tibor: *Kert és arany ragyogás. Takáts Gyula és a görögök*. In uő: *A hasznos szép költője*. 1996, Kaposvár, Megyei és Városi Könyvtár, 155.

⁹ Takáts Gyula: *Életrajzi levél Juhász Ferencnek*. In uő: *A harmónia keresése*. 1979, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 327sk.

Az alábbiakban közölt levelek aligha jelenthetik a teljes Takáts–Cs. Szabó levelezést. Egyes levelekből következtethetünk jelenleg ismeretlen levelekre is, amelyek lappanganak. Sajnálatos módon ez nem egyedi eset sem általánosságban, sem a Takáts-hagyatékban.¹⁰

(A levelek esetében a feladót és a címzettet minden esetben jelöltem, ha az a borítékon szerepelt. Takáts Gyula leveleinek lelőhelye: *Takáts Gyula levelei Cs. Szabó Lászlónak, PIM Kézirattár, Cs. Szabó László-hagyaték*. Cs. Szabó László leveleinek lelőhelye: *Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára XIV. 81. Takáts Gyula iratai. 11. doboz*. A dátumozást és az aláírásokat nem egységesítettem. Takáts Gyula valamennyi levelét kézzel írta, szemben Cs. Szabó Lászlóval, aki a géppel írt leveleket kézzel írta alá. A leveleket csak az általam legszükségesebbnek vélt jegyzetekkel láttam el, az egyes levelekben csak az egyértelmű elgépeléseket, hibákat javítottam, az egyedi írásmódot minden esetben meghagytam.)¹¹

*

1. Takáts Gyula levelezőlapja¹² (Boríték nélkül, feladó: Takáts Gyula, Rippl-Rónai Múzeum; címzett: Cs. Szabó László író, 48. Gloucester, News [sic!] London, W.2, Anglia)

3.12.962.

Kedves Barátom, megkaptam Párizsból a „Magyar költészet antológiáját”.¹³ Köszönöm figyelmeteket s a másik antológiákban megjelent verseimért is fogadd hálámat. Nem tudom Mézőntő¹⁴ és Virágok virága¹⁵ c. új versköteteim megvannak-e neked? Csak egy levclapon is jelezd s én, ha lehet, megküldöm azokat címedre. Szeretném, ha ismernétek új munkáimat; azt hiszem, messze vagyok attól, amikor együtt láttad írásaimat. Én Kaposváron, a megyei múzeumnak vagyok az igazgatója, vidéken élő magyar költő, aki szeretettel gondol Rád

Takáts Gyula

2. Cs. Szabó László levele (Borítékban, feladó a levélen, címzett: Mr. Gyula Takáts, Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, Hungary)

¹⁰ Cs. Szabó László könyvtára a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárában található, ebben hét (öt dedikált) Takáts-kötet van, Takáts Gyula könyvtára a kaposvári Takáts Gyula Emlékházban van, ahol Cs. Szabónak hat kötete lelhető fel, azonban egyik sem dedikált.

¹¹ Köszönettel tartozom a szerzők örököseinek, hogy a levelek közléséhez hozzájárultak, valamint a Somogy Megyei Levéltár és a PIM munkatársainak, hogy a leveleket rendelkezésemre bocsátották.

¹² A Rippl-Rónai Múzeum levelezőlapja.

¹³ Takáts Gyulának *Lénye sugárzott* és *Zárjuk be, tündér* című versei jelentek meg a Gara László által szerkesztett antológiában. Ld. Gara Ladislás (szerk.): *Anthologie de la poésie hongroise*. 1962, Párizs, Editions du Seuil, 372–374.

¹⁴ Takáts Gyula: *Mézőntő*. 1958, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

¹⁵ Takáts Gyula: *Virágok virága*. 1961, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

11.12.1962.

Kedves Barátom,

Köszönöm szépen december 3.-i lapodat, igen jólesett, s a vége meghatott. Nagy öröm nekem, hogy méltó fordításban franciául olvashatom két versedet, amely közel áll a szívemhez.

Mikor az ötvenes évek elején az Aranytól napjainkig¹⁶ című testes antológiát szerkesztettem, bizony nagyon nyomorultul voltam ellátva, a te verseidet is úgy szedegettem össze, kinnal, keserűséggel, szétszórt folyóiratokból. Azóta fordult a világ, van vagy másfél ezer magyar könyvem. S vagy négyezer idegen nyelvű. Ez a bosszú az elveszett nyolcezerért. Tőled kettő van meg: *Vizitükör*,¹⁷ Egry József rajzaival és *Mézöntő*. S persze következnek a folyóiratokban. Igazad van, messze vagy kezdő korodtól. De hát így is van rendjén. A *Virágok virága* című kötet, fájdalom, nincs meg, légy szíves küldd el. Tudtommal szerző a maga könyvét minden további nélkül kiküldheti, csak más szerzők könyveihez kell – eléggé nehezen megszerezhető – engedély. Több írótól is megkaptam az újabb dolgait.

Talán arról is tudsz, hogy Betlehem-i utazásom után, 1960-ban felhasználtam karácsonyi írásomban *Pásztorok*¹⁸ című versedet. / Betakartuk már a szőlőt. // Elsőt fordult már a bor. / Teljes egészében.

Sajnálom, hogy nem hallhattalak Esztergomban. Sem Józsi Jenőt, se Csorba Győzőt. A másik két író még nem ismerem. Dévényi Ivántól¹⁹ kaptam a nyomtatott meghívót, ő volt felírva küldőnek; nagyon kérlek, köszönd meg alkalomadtán a nevemben egy lapon vagy levélben vagy élőszóval a figyelmét.

Én is szeretettel gondolok rád ebből a nagy faluból.

Szívből köszönt

Csé

3. Takáts Gyula levelezőlapja²⁰ (Boríték és feladó nélkül, címzett: Mr. László Cs. Szabó, 48, Gloucester Mews, London, W. 2, England)

19.2.963

Kedves Barátom, leveled vétele után kb. január első felében elküldtem, mint saját könyvet, – ezzel a megjelöléssel –, *Virágok-virága* c. új verskötetemet címedre. Nem tudom, megkaptad-e? Ez érdekel, mert Gara Lászlónak²¹ is akarok küldeni Párizsba. Itt az antológiátookról sokat írnak és jót. Bár Angliában is el lehetne érni ilyesmit. Tudtommal még költészetünkéből válogatás nem jelent meg. Hamarosan egy novelláskötetem jön.²² Egyes darabjai az

¹⁶ Takáts Gyulának három verse (*Somogyi tavasz*, *Mézöntő*, *Oly szép volt*) jelent meg az idézett antológiában. Ld. Cs. Szabó László (szerk.): *Magyar versek Aranytól napjainkig*. 1953, Róma, Anonymus Könyvkiadó, 427–428.

¹⁷ Takáts Gyula–Egry József: *Vizitükör*. 1955, Pécs, Dunántúli Magvető.

¹⁸ Ld. *Mézöntő*, 234.

¹⁹ Dévényi Iván (1929–1977) műkritikus, műgyűjtő.

²⁰ A Rippl-Rónai Múzeum levelezőlapja.

²¹ Gara László (1904–1966) párizsi emigráns író, műfordító.

²² Takáts Gyula: *Kinek könnyebb?* 1963, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

1944–1949-es időkből álltak össze. Most Pécsen a Jelenkor havi folyóirat lett. Sokat remélünk tőle. Jó egészséget a még mindig félméteres hó alatt ülő Pannóniából szeretettel,

TGyula

4. Cs. Szabó László levele (Borítékban, feladó a levélen, címzett: Mr. Gyula Takáts, Rippl-Rónai Múzeum, Kaposvár, Hungary)

5. 4. 1963.

Kedves Barátom,

Ahhoz, hogy megértsed hosszú hallgatásomat, ismerned kellene a londoni házviszonyokat. Hiszen egyszer talán azt is megnézed magadnak! Tele van még a városnak a közepe is összeragasztott /úgy értem: egymáshoz ragasztott/ kicsi házzal, amolyan parányi s rozoga „saját házam saját váram”-mal. Ilyenekből áll az én Mews-om is. Mews nem is állhat másokból. A szó eredetileg királyi istállókat jelentett. Magyarán a Gloucester Istállósorban lakom. Sajnos, a szomszéd házacska jó ideje lakatlan.

Azért sajnós, mert az új bérlő-jelölt kedvéért csak a múlt hét végén nyitották ki bemutatásra s a földön találták két leveletem és a könyvedet. Olyan karcsú, hogy belefért a levélresem. Az történt, hogy az álmos postás reggel fél hétkor, az első kihordásnál, a téli sötétben /mert a tévedés idején nyilván még az lehetett/ egy lakatlan házba csúsztotta be egyszerre vagy elosztva könyvedet s a hasonlóképpen ki tudja mióta ott heverő, többször reklamált levelet.

Leveled vétele után elmentem a postára, de ott tanácstalanok voltak. Most már értem, hogy miért. Morál: 1. Lakjál falun, ahol a postáskisasszony nyilvántartja levelezésedet (legalább is az én időmben), 2. Ragaszd le a szomszéd, lakatlan ház levelesládájának a küldő száját, 3. Barátod írjon vastag verskönyvet, amely nem fér át a nyíláson s a helyes szám alatt rázza fel a postás a lakókat, 4. Elküldheted könyvedet Gara Lacinak, ha eddig nem tetted volna meg. De remélem, volt annyi eszed a válaszom nélkül is elküldted már.

Minden jó, ha jó a vége, az utolsó estét borod mellett töltöttem. Azt már tudom, hogy papiroson jó az ízük, milyen a pohárban? Nyilván sose fogom megtudni. Nagy kár. A magyar export-bor egyébként csapnivaló, brrr! rossz rá gondolni. Olcsó, tiszta s jó spanyol és francia borokat szoktam inni. Azok mellé is ízlik a Takáts Gyula megújuló költészete. Mert újul. Nagyobb bókot, szaktárs, úgy-e nem mondhatok? Mind közt legjobban Az elvakult viadal ciklusa érdekelt. Ne add meg magadat, mindhalálig sose add meg magad a körülöttem²³ növekvő igénytelenségnek.

Nemrég láttam a képedet a Tájékoztatóban. Próza-kötetedről tájékoztattott. Kissé őszülő, délceg s tekintélyes magyar ember nézett rám. Hát hiába. Jön az ősz, érik a szőlő. Szívből köszönöm a könyvedet, igaz örömet szerzett.

Sok szeretettel

Csé

²³ Tollal a lap oldalán betoldva.

5. Takáts Gyula levele (Levél és boríték egyben, feladó: Dr. Takáts Gyula (Kaposvár), Athen – Griechenland – Sindagma; címzett: Cs. Szabó László scrittore etc, 48. Gloucester Mews, London, W. 2, England)

Athén, 1965. V. 26

Kedves Barátom,
ma érkeztem meg Athénbe. Régi vágyam teljesült ezzel az úttal. Pannóniából kijövet végre megismerhetem azt a mediterráneumot, amelyet csak írásból ismerhettem eddig. Krétára is szeretnék eljutni, de igen gyengén kaptam ahhoz dollárt. Az lenne a kérésem, – ha elfogadod visszatérítési javaslatomat –, küldjél Poste restante megjelöléssel alábbi címemre 10 fontot. (42 dollár egy repülőút Athénből Iraklionba.) Úgy gondolom, én küldenék Neked prospektust, Te pedig kiválasztanád azokat a könyveket, amelyeket meg akarsz szerezni. Én a Nemzeti Bankon keresztül küldeném ki. Ez nem szabályosan járható út. Arra kérek, június 10ig az athéni főpostára alábbi címre küldjed el a pénzt, ha teheted. A régi barátsággal köszönt,

Takáts Gyula

Címem:
Dr. Takáts Gyula
Poste restante
Sindagma; Athen - Griechenland

6. Cs. Szabó László levele (Borítékban, feladó nélkül, címzett: Dr. Gyula Takáts, Poste restante, Sindagma, Central Post Office, Athens, Greece)

31.5.1965

Kedves Barátom,
Pár órája, ma korareggel kaptam meg 26.-i leveledet. /Vasárnap esett közbe./ Remélem, pár nap múlva kezdedben van a kért tíz font. S vissza se kell fizetni. Nem az én pénzem s nem az én érdemem a segítség. Egy hét alatt 30 fontot fizettem ki idelátogató barátoknak, rokonoknak. /Hetenként kb. nyolc-tíz jelentkezik, hasonló helyzetben, mint te./ Teljesen kifulladtam. Rögtön fölhívtam Tábori Pált²⁴, mert tudok valami szerény nemzetközi alapról, amely öt-tíz font erejéig, elsősorban könyv vásárlások könnyítésére, támogat közép- és kelet-európai írókat, ha kikerülnek a világba. S neki szava van az alapnál, amelyben hol van pénz, hol nincs. Most éppen van, s az utalásra jogosult személy holnap érkezik vissza Londonba. Ma hétfő van, reméljük szerdáig megtörténik az intézkedés. S a pénz, mint mondtam, nem kölcsön, hanem kulturális segítség, használd egészséggel.

²⁴ Tábori Pál (1908–1974) író, újságíró, szerkesztő. Oroszlánrészt vállalt a 13. levélben idézett kötet előmunkálataiban.

Nemrégem kaptam meg az *Évek, madarak*²⁵ című kötetet, nagy örömet szerzettél velem, figyelmedet, emlékezésedet szívőből köszönöm. Ma expressz küldetek egy könyvet²⁶ Athénbe, talán idejében elér.

Jó érzéssel tölt el, mondhatom, hogy kijutottál Görögországba.
Igaz barátsággal köszönt,

Csé

P.S. Leveledben egy volt meghökkentő. Így adod meg a címet: Athen, Griechenland²⁷. Csak nincs megint német megszállás alatt?...

7. Takáts Gyula levele (Levél és boríték egyben, feladó: Takáts Gyula, Athen, Viktória Hotel, Greece; címzett: Cs. Szabó László, London, 48. Gloucester Mews, W. 2, England)

Athén, 9, 6, 65

Kedves Barátom,
hálás szívvel tudatom veled, hogy a kért 10 Fontot megkaptam idejében. Írtam volna, de leveled tudott könyvedről s bevártam. Itt van a kezemben. Már a Zappeión kertben fölbontottam s most mezíten heverve kis diákszálós-szerű szállodámban olvasom. Olvasom gyorsan, mert este 18 órakor indul a Filipposz velem Krétára s addig is szeretnék túl lenni pár jó és tanító, és kapcsolat-keltő mondatodon, amelyeket mindig is szerettem. Tudod jól, azt hiszem! Örülök a Magna Graecia indításodnak. Örülök, mert jártam ott 1948-ban. S mert, ahogy soraidat olvasom nagyszerűen bontakozik ki a bizánci félezer év is. – Ami pedig a Griechenlandot illeti, íme válaszom. Indulás előtt kaptam egy 1963-as alapos német kalauzt, Bonnban adták ki! Így nyelvem a germánra járt rá, de szívem a helyén van s örülök, hogy itt lehetek Pannóniából. Figyelmedet nagyon, nagyon köszönöm s minden jót kívánva igaz barátsággal köszönt

Takáts Gyula

P.S. Örülök, hogy *Évek, madarak* c. könyvem eljutott hozzád Albionba!

8. Takáts Gyula levele (Boríték nélkül)

Kedves László,
alig pár perce értesültem a kis Tabán vendéglőben, hogy a Sz. Cs. Társaság²⁸ meghívója néhány közös barátunkhoz megérkezett és meghívta őket 60. születésnapodra. Én nem kaptam, pedig minden bizonnyal „meglátogatalak”

²⁵ Takáts Gyula: *Évek, madarak*. 1965, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

²⁶ Ebből valamint a következő levélből következtetve úgy tűnik, hogy az alábbi kötetről lehet szó: Cs. Szabó László: *Halfejú pástorbot*. 1960, London, Magyar Könyves Céh. A kötetnek azonban nem akadtam nyomára a Takáts-hagyatékban.

²⁷ Alatta kézzel írva: Greece.

²⁸ Bizonytalán a Szepsi Csombor Körről van szó.

volna. Így hát, ha késve is, de igaz szívből és őszintén kívánok erőt, egészséget és hosszú boldog éveket. Ma este megyek Áprilyékhez, ahol egészségedre üritünk pár pohárka szilvát.

Már, hogy könyvednek mennyi hasznát vettem Kréta szigetén, el sem mondhatom. Minap olvastam el ismét, hogy kitűnően sikerült diaképeimhez soraid legyenek az ébresztők. Nehány verset is írtam ott és azóta. Lám-lám Berzsenyi úr somogyi rokona meglátta Árkádiát és Erdő-elve segítette. A rádiót nem hallottam évfordulód alkalmából, de olyasmit igen, hogy az Évek, madarak is szerepelt volna! ... Igaz ez? ... S ha igen, az nekem mennyi öröm lenne!

Még egyszer egészséget, sikert és erőt kíván Neked régi híved

Takáts Gyula

Bp.

5.12.65.

P.S. A M. Irod. Lexikon úgy tudom születési éved rosszul közli! Most jelent meg a 3. kötet.

9. Takáts Gyula levele (Levél és boríték egyben, feladó: Takáts Gyula, Kaposvár, Kovács S. u. 9. Hungary; címzett: Cs. Szabó László, 48, Gloucester Mews, London W. 2, England)

Kedves László,

sajnos az idén több ok is arra kényszerített, hogy itthon töltsük a nyarat. Szívem és reumám szorított ketrecbe, közben azonban összegyűjtöttem az 1961 óta írt verseimet és „Villámok mértana”²⁹ címen jelennek meg 67-ben, vagy 68. elején. Biztos tudsz róla, hogy megjelent a Magyar irodalomtörténet 5-6. kötetében. Én, ha szükséged van rá, szívesen megküldöm. Csak írd meg.

Mások említették, hogy „Évek, madarak” c. könyvemről megemlékeztél? Ha így lenne, nagyon örülnék annak és persze annak is, ha egyszer megkaphatnám a szöveget. Nagyon köszönöm. Az 1967. évre jó egészséget és boldogságot kíván a régi barátsággal

T. Gyula

Kaposvár

966. 12. 28

10. Takáts Gyula képeslapja (Boríték és feladó nélkül, a hévízi gyógyfürdő látképével, címzett: Cs. Szabó László, 48. Gloucester Mews, London W. 2, England)

Kedves Barátom,

már mindenem kész volt, amikor tokszalag szakadást szenvedtem a jobb térdemen. Így sajnos Párizs helyett kórházba kerültem és most itt vagyok utókezelésre Hévízen. Igen sajnálom, hogy utunk elmaradt. Szerettem volna veled

²⁹ A kötet végül 1968-ban jelent meg. Ld. Takáts Gyula: *Villámok mértana*. 1968, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.

találkozni. Ha minden jól megy, ez év végével új könyvem jelenik meg. Jó egészséget kíván őszinte szeretettel,

Takáts Gyula

20.6.67

11. Cs. Szabó László levele (Borítékban, feladó nélkül, címzett: Takáts Gyula, Kovács S. u. 9. Kaposvár, Hungary)

1971 nov. 4.

Kedves Gyula,

Becsületes olvasó vagyok, elején kezdem a könyvet s nem csak úgy szemeztetve, legalább is ha Takáts Gyula vagy a hasonszőrű fajtája írta. Ezért maradt homályba egy darabig a kedves ajánlás.³⁰ Régi írás? De hiszen több is van belőlük s vannak újak is a régiak mellett. Aztán ráfordítottam a 217 lapra s a lapon a régi írásra a Haza és nagyvilágról.

Gondolhatod, mennyire jól esett és meghatott fölvétele a gyűjteménybe. Mindig jólesnek ebben a nagy messzeségben, már-már csillagtávolságban a hazai hűségnek ezek a fényjelei.

Milyen szép portré. Persze nem tudom, hogy más szemében is olyan találó-e, mint az enyémben. Lehet, hogy megszépítette a modellt a barátság. Én mindenestre egyik legjobb jellemzésemnek tartom arról az esszéíróról, aki voltam. S aki, sok-sok változás ellenére, lényegében még ma is vagyok. Az utolsó húsz év anyagából édeskeveset ismernek az otthoniak, pedig kitelne belőlük hat-hét olyan kötet, mint a Haza és nagyvilág. Kár; a mű jobbik fele idekint készült. Másoktól hallom, olvasom is, hogy nekem nem ártatott meg az emigráció, magam is érzem.

Nagyon tetszett a könyved. Különösen a Csokonairól s a Babitsról szóló írás szólt a szívemhez s igen érdekelt, amit a 271 oldaltól kezdve kortársainkról mondasz.

Proust foglalkoztat egy ideje, a kor s a körök, amelyekben mozgott. Nincs rá bizonyíték, de egyáltalában nem lehetetlen, hogy találkozott Rippl-Rónai-val a Revue Blanche szerkesztőségében v. Natansonéknál. Ezt az igazgató úrnak mondom.³¹

Egyszer már testben is láthatnánk egymást! Amíg nem késő.

Még egyszer szívből köszönöm a könyvet, a dedikációt és csendes nagy bátorságodat.

A régi baráti szeretettel

Csé

12. Cs. Szabó László levele (Borítékban, feladó nélkül, címzett: Takáts Gyula, Kovács S. utca 9. 7400 Kaposvár, Hungary)

³⁰ A szóban forgó kötet az *Egy kertre emlékezve*. Benne az alábbi dedikáció: „Cs. Szabó Lászlónak nagy szeretettel küldöm ezt a régi írást...” (Cs. Szabó László könyvtára: Cs.a.2505.)

³¹ Értsd: Takáts Gyulának mint a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum igazgatójának. A Takáts-hagyatékban a levelek között van egy boríték, amelyben csak Cs. Szabó *Megváltás Szodomában* című esszéje található, ebben Csé röviden megerősíti véleményét, hogy Rippl-Rónai és Proust találkozhatott a *Revue Blanche* szerkesztőségében. Az újságkivágaton a cím fölött dedikáció tollal: „A régi barátsággal Cs.”. Az esszé az *Irodalmi Újság* 1972. január–februári számának 8–9. oldalain jelent meg.

1973 jún. 20

Kedves Gyula

igen jólesett a figyelmed: nagyon szépen köszönöm a Sós forrást.³²

Örömmel látom, hogy kitűnő szellemi kondícióban vagy. Görög útat sem volt hiábavaló.

Talán meglep s furcsállod, hogy a magas szintű anyagból legjobban két „töredék” ragadott meg: Kölcseyhez és Madách. Felér két irodalomtörténeti fejezettel. Gondolom, ezt nevezik a költészet hatalmának. Meghatott a D. Gabi emlékére írt sirató³³ – nem sirató is.

Hamarosan menesztek követjárásba a pincédhez egy különlenyomatot.

Szerető barátsággal

Cs.

13. Takáts Gyula levele (Boríték nélkül)*Balatongyörök
Bece-hegy, 22,8,73.*

Kedves László,

a minap voltam Németh Lászlónál Sajkodon³⁴. Magam útverő látogatásnak gondoltam és irodalmi ülés lett, mert László, hála Isten, minden híresztelés ellenére, mindenre jól kapcsol, röviden, velősen válaszol, vagy „kinyilatkoztat”. Sokszor került rólad szó és szeretettel emlegettünk. Igen örültem a „Sós forrást” említő levelednek is.Egyben, – mert minap itt volt nálam Svájcban Major-Zala Lajos³⁵ – megemlítem az angolul megjelenő magyar költők antológia ügyét.³⁶ Úgy tudom, te írsz hozzá előszót, (Tábori szerkeszti?) ezért kérlek, nézzed meg, hogy is állok én abban az antológiában. Talán sehogy? Kérlek, válasszál ki a „Sós forrásból”, vagy a korábbi „Évek, madarakból”, a „Villámok mértanából” néhány versemet. Talán méltányos, hogy ha nem is itt, de abban az antológiában jobban legyen képviselve. Sajnos Táborit nem ismerem, ezért Téged kérlek, akivel személyesen is nagyon szeretnék már találkozni. Jó erőt, egészséget kívánok és küldjél írásaidból, melyeket mindig tanulságból „olvasok”.

Szeretettel köszönt

*Takáts Gyula*³² Takáts Gyula: *Sós forrás*. 1973, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó.³³ A *Bacchus és Devecseri* című, *A költő halálhírére* alcímű versről van szó. Ld. *Sós forrás*, 119sk.³⁴ Az említett sajki látogatás valószínűleg az 1973. augusztus 13-i összejövetel, amelyen Tüskés Tiborral, Tüskés Gáborral, Fodor Andrással és Fodor Andrásnéval vett részt Takáts. Az eseményről rövid videofelvétel is készült: <https://www.youtube.com/watch?v=m5M0SYraWqg&feature=youtu.be>³⁵ Major-Zala Lajos (1930–2006) Svájcban élt emigráns költő, aki az enyhülést követően részt vállalt a dunántúli, főként a hévízi irodalmi életben.³⁶ Valószínűleg a Kabdebó Tamás és Tábori Pál által szerkesztett antológiáról van szó, ennek töredéknek tekinthető változatában azonban Takáts Gyulának verse végül nem jelent meg. Ld. Thomas Kabdebó (szerk.): *Hundred Hungarian poems*. 1976, Manchester, Albion Editions. Az antológia eredeti tervéről, valamint a megvalósulásról ld. Kabdebó Tamás: *A „hét évszázad” angoloknak?*, in *Tiszatáj*. XLIX. évf. 6. sz. (1995) 64–74.

MŰHELYFORGÁCS: VERESS DÁNIEL LEVELE MOLNÁR JÓZSEFHEZ¹

Sepsiszentgyörgy, 1995. december 6.

Kedves Jóska, drága barátom!

Jó ideje újra Tótfalusi Kis Miklós² uram őkegyelmével múlatom időmet. A sok hóval, hideg szelekkel beköszöntő hónap első napján elhatároztam, hogy nekilátok megírni a régen tervezett Tótfalusi-dramát, a többszemélyes, egész estét betöltő színhátjátékot. Történt ugyanis, hogy immár két évtizedes „ismerkedés” után ő és kortársai „megmozdultak” képzeletem színpadán, s valamiképpen elkezdtek önállóan élni, gondolkodni és beszélni is. Érzem is, nem csak „tudom”, hogy mi mozgatja őket, feszíti egymásnak az indulatokat, közelíti a rokongondolkodásúakat. Tanulmányban, esszében, értekezésben a figurák elvontak: nevek, adatok, művek, összefüggések, a színpadi játékban saját logikájuk vonalán mozognak, arcuk és hangjuk van. Hitelességük nyilván nem filológiai, hanem lélektani, és mondjuk azt, történelmi. De vigyázat! A történelmi dráma arról az időről szól, melyben cselekménye játszódik, de – akarva-akaratlan – arról az időről is, melyben íródik.

Bennem 1995 végén, örege és betegem, „összesimultak” a háromezred évvel ezelőtt történtek a mával, sok, mondhatnám, hogy sajnos túl sok az „összecsengés” a korviszonyok által kialakított és táplált magatartásminták között, s én egyre személyesebbnek is érzem Tótfalusi vergődéseit, jellemző-

¹ A Münchenben élő nyomdász, lapszerkesztő és író Molnár József (1918–2009), illetve a sepsiszentgyörgyi irodalomtörténész, dráma- és esszéíró, Veress Dániel (1929–2002) több évtizedes barátságának egyik éltető eleme kiváló elődjük, Misztótfalusi Kis Miklós iránti tiszteletük volt, akinek – ki-ki a maga eszközével – méltó emléket állítottak. E levél írásának idején már túl vannak egy közös vállalkozáson: nagy anyagi áldozatok árán Molnár József felavatta a Nagybánya melletti Misztótfaluban 1991. szeptember 7-én a nyomdászlelő emlékházát. Az ünnepélyre a betegeskedő Veress Dániel tanulmányt és monodrámát is írt *A megtévesztett* címmel, amelyet az ünnepségen mutattak be. Molnár viszont még mindig dolgozott Misztótfalusi-ról írandó nagymonográfiáján, és mindegyre tanácsot kért, illetve kapott barátjától. Az évtizedek alatt összegyűjtött iratlan mennyiségű anyagához Molnár nehezen találta meg a rendező elvet. A monográfia végül 2000-ben jelent meg. E levél közlésével a száz éve született Molnár József munkássága előtt tisztelgünk. (S. Király Béla)

² Misztótfalusi Kis Miklós (1650–1702) erdélyi nyomdász, európai hírvetűmetsző. Amszterdamban tanulta ki a könyvnyomtatás mesterségét. Hollandiából visszament hazájába, és 1693-ban nyomdát alapított Kolozsváron. Megbízásokat kapott Lengyelországból, Németországból, Svédországból és Angliából. Dolgozott a grúz fejedelemnek, Cosimo de Medicinek Firenzébe, a Vatikánnak, a bécsi jezsuitáknak, örményeknek, kínaiaknak is. Életművének része a Janson néven ma is ismert betűtípus, amely az amszterdami tartózkodása végeztével értékesített betűkészletéből származik. Antikva latin betűin kívül, amit róla neveztek el, megbízást kapott egyéb betűtípusok metszésére is. Tervezett héber, görög, örmény betűket, és elkészítette az első grúz nyomtatott ábécét. Mint a református egyház nyomdájának kezelője, sokat fáradozott a latin iskolai tanítási nyelv magyarra való fölcserélésén, amivel, és *Apologia Bibliorum* című művével maga ellen zúdította a református papság és a professzorok nagyobb részének haragját. A *Bibliában* helyesírási és egyéb kisebb javításokat végzett, ezért hamisítással vádolták. A vádaskodások 1698-ban a *Mentség* című könyve megírására készítették, de zsinat elé idézték, ahol vissza kellett vonnia a könyveiben tett állításait.

nek és szinte tipikusnak a mai erdélyi létben. Fölösleges mondanom, hogy az ember a saját gondjait, ha úgy tetszik az életét maró mérgeket is beleírja hőseibe, szándékait, terveit, megbicsaklásait, kudarcait. Tótfalusi – az összefüggések magasabb emeletén – a jelenkorunk „hőse” is. Ezt érezte 1946-ban Németh László,³ a körülötte folyó aljas és életveszélyes támadások évadán, ezt élte át és fogalmazta meg. Ugyanezt szegény Szabó Lajos⁴ is, aki ideológiai béklyókba kötve írta meg, majd írta át a maga Misztótfalusi-vízióját. Mert egy dráma végső soron vízió, kivetítése egy benned élő esszének, tartalomnak, s tulajdonképpen nem kérdés, nem lehet kérdés a tárgyi hitele. A történeti dráma ürügy valaminek a felmutatására és kimondására, természetesen bizonyos vitathatatlan hitelességgel mind a cselekményt, mind a korrajzot, mind a benne mozgó alakokat tekintve. A dolgok úgy alakultak, nem utolsósorban barátságunk következtében, hogy én ma legalább tízszer annyit tudok Tótfalusiról és világáról, mint amennyit Németh László egyáltalán akkor, Hódmezővásárhelyen tudhatott, hiszen alapvető dolgok tisztázódtak azóta a vonatkozó kérdésekben. De a lényeg mégsem ez, hanem részemről az érzelmi ráhangoltság, mely – talán – kipréseli belőlem a VISSZAVONÁS ötven oldalát. Ebben a nekiszánásban érkezett két újabb dolgozatod, valamint kérésed, jelzem észrevételeimet az eddig ismert, mintegy félezer oldal nyomtatásos anyagod és kéziratod margóján.

Jóskám, Te tőlem nem udvariaskodó mellébeszélést vársz, arra nem is lennék kapható, hanem őszinte véleményt, melyet egy olyan vállalkozás, mint a Te negyedszázados munkád, nem csak megérdemel, de ki is követel. Én a készülő művet alapvető fontosságúnak tartom és a legmagasabb igénnyel mérem. Egyáltalán nem biztos, hogy mindenben igazam van, de többször végigmentem az egész anyagon, s elég sokat töprengtem is, hiszen a drámára való rákészülés megkövetelte a részleteket is lebontó átgondolást.

1. A műfaj. Te, immár huszonöt éve egy nagymonográfia fejezeteit írod. Az egyes részek, melyből hét nagy kapitólus jelent meg nyomtatásban az *Új Látóhatárban* (még ha ezt az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* szerkesztői nem is tudják), ugyancsak hat nagy fejezetet küldtél el levonatban nekem. Ezek önálló, a saját lábukon megálló egységek, tömbök. Ennek van előnye és hátránya is. Előnye az, hogy minden rész önmagában zárt, befejezett egység, hátránya, hogy ennek érdekében több mindent – akár többször is! – megismételsz. Nyilvánvaló, hogy amikor az egész elkészült, valakinek – ehhez jó szemű és gondos szerkesztő kell! – nagyon odafigyelve el kell olvasnia, és ki kell gyomlálnia az átfedéseket, a gondolati, valamint a citátumbeli ismétléseket. Ez nem lesz mindig megoldható, hiszen bizonyos levezetések megkövetelik ugyanannak a szövegrésznek ismétlését, de ez sokszor egy utalással, ráhivatkozással elkerülhető.

2. Óriási terjedelmű anyagból építkezel, és súlyt helyezel rá, hogy minden megállapításodat forrásutalással, lehetőleg citátummal támaszd alá. Ez a po-

³ Németh László *Eklézsia-megkövetés* címen 1946 drámát írt Misztótfalusi Canossa-járásáról.

⁴ Szabó Lajos (1912–1983) erdélyi magyar drámaíró, főiskolai tanár. *Misztótfalusi Kis Miklós* címmel 1949-ben jelent meg drámája Bukarestben.

Az újpesti posta épületét Sándy Gyula tervezte, 1928-ban adták át (Fotó: Ludmann Mihály)

zitivista szaktudományos eljárás meggyőző, de néhol „túl sok”, túlságosan elnehezíti a szöveget, túlterheli idézetekkel. Én kiindulásodat és szándékodat jól megértem, hiszen az anyag jelentős részén én is átrágtam magam, de akinek nem „bolondériája” Tótfalusi uram, az olvasóként túlságosan sűrűnek érezheti ezt a tápot. Itt-ott oldani kellene, s a néhol bőbeszédű, a nagyon magyarázó szövegrészeket levegősebbé tenni.

3. Engem ebben a könyvedben régóta zavar az indulatosságod. Ki-kiszólsz a szövegből, ide-oda leckéztetsz, megintesz, leleplezel. Kiket? Azokat, akik adott időben, ideológiai alkalmazkodásból vagy tájékozatlanságból rengeteg zöldséget és blódséget összeírtak Tótfalusi kapcsán: Tolnai Gábor,⁵ Klaniczay Tibor,⁶ Tordai Zádor⁷ és mások. Nos, nekem személyes meggyőződésem, hogy ők MA nem érnek meg annyi rájuk lövöldözött puskaport. Ezzel tulajdonképpen nem csak leleplezed ostobaságaikat, politikai marhaságaikat, de messze túl is értékeled szerepüket! Amíg létezett kommunizmus, létezett marxista „irodalomtudomány” és hasonló, ennek az ismétlődő leleplező munkának értelme volt, mondjuk azt, hogy az *Új Látóhatár*⁸ hasábjain, hiszen részét képezte a tisztázó szándékú igazság kimondásának, az ideológiai baromságok leleplezésének, a tények, a szellem, az erkölcs védelmének tehát helyük volt, funkciót töltöttek be, de ma? Ma van értelme minduntalan feljűk kanyarodni, oda-odamondani, beolvasni, rájuk piritani?

Szerintem ezt az egész dolgot másként kellene megoldani: egy külön kis fejezetben bemutatni és leleplezni a temérdek hamisítást, nem pedig ismétlő-

⁵ Tolnai Gábor (1910–1990) irodalomtörténész, esszéíró, egyetemi tanár, az MTA tagja.

⁶ Klaniczay Tibor (1923–1992) Kossuth-díjas (1955) irodalomtörténész, az MTA tagja.

⁷ Tordai Zádor (1924–2010) Kossuth-díjas író, filozófus.

⁸ Az *Új Látóhatár* (1950–1989) a magyar emigránsok irodalmi és politikai folyóirata volt. Székhelyei: Zürich (1950); Párizs (1951); München (1952–1989).

dőn „odapöccinteni” azoknak, akiknek káros hatása ugyan tagadhatatlan, de manapság csak az öregek tudnak arról – na meg a szakemberek –, hogy egyáltalán léteztek. A mai olvasó – ha egyáltalán van még ilyen – ha a *Mentség*re és Tótfalusira kíváncsi, akkor a Jakó-féle⁹ kiadást, vagy Magyarországon az 1987-es Helikon-kiadást veszi kézbe, melyek talán csak a könyvészetben említik Tolnai, Klaniczay „ténykedéseit”, egyébként – gondolom – „értéküknek” megfelelően, számba sem veszik vélekedéseiket, egészen más úton, jó úton járnak. Tehát szembe kell nézni kártevésükkel, de nem egy könyv hosszán, tulajdonképpen végig vitatkozva velük. Ez egyrészt nem tartozik szorosan a Te fejtegetéseidhez, levezetéseiteidhez, másrészt a monográfia nem hitvita, hanem tudományosan megalapozott értekezés, melyben a Te kutatási eredményeidet tárod fel, a Te következtetéseidet mondod el, fogalmazod meg, s nem az utak menti csalánt irtogatod. Ismétlem: a kérdésnek külön számbavételére nyilván szükség van, de leválasztva az alapszövegről, a törzsszövegről.

4. És még egyszer az indulatosság. Jóskám, nekem határozottan az az érzésem, hogy a szövegben itt-ott elszotyogtatott mondatokban, félmondatokban Te a saját legszemélyesebb tapasztalataidat, nyomdászként, szerkesztőként, terjesztőként, kulturális közéleti emberként stb., is beleírtad könyvedbe, de úgy, hogy ezek a „suhintások” kilógnak a gondolatmenetekből, hiszen Tótfalusiról van szó, s nem Rólad. Ezeknek, a lényegében nem nagyszámú személyes – illusztráló jellegű, szándékú – dolgoknak helye van egy szubjektívebb hangvétellű esszében, de nincs helyük egy nagyon szigorú igényekkel készülő, filológiaiilag aládúcolt könyvben.

5. Említett szubjektivitásnak van még egy vetülete, az elfogulatlanság, illetve elfogultság. Nyilvánvaló, hogy Te Tótfalusi Miklós rehabilitálásának szándékával is írod könyved. Igen ám, de nem eléggé távolságtartóan. Nem mindég a szükséges higgadsággal és elfogultságtól mentesen. Persze az író „szereti” hőseit, ha úgy tetszik akár „rajong” is érte, minden gesztusát a hőse javára igyekszik magyarázni, s így ellenfelei olyanokká válnak, miként egy Jókai-regényben: koromfeketéké. Nem hiszem, hogy ez a kétpólusosság ilyen egyszerű és egyértelmű lenne! Ha én ezt hinném, nem foglalkozhatnék egy Tótfalusi-dráma írásával, hiszen az, hogy az egyik „angyal”, csupa erény, míg a doppelgengerek csupa „ördögök”, sem ilyen drámai helyzet nem építhető föl, ugyanis az feltételezi, hogy akarata, jelleme, társadalmi és életbeni helyzete személyes logikájának vonalán az ellentetteknek is igazuk van, a maguk módján. Így hát én a Csepregi Turkovits–Szathmárnémeti Sámuel–Pap János¹⁰

⁹ Jakó Zsigmond Pál (1916–2008) Széchenyi-díjas romániai magyar történész, az MTA tiszteletbeli tagja. Az erdélyi magyar történettudomány meghatározó alakja volt a 20. század második felében.

¹⁰ Misztótfalusi, a híres nyomdász megjelentette az 1697-ben, Amszterdamban nyomtatott bibliájának erdélyi védőiratát, az *Apológiát*. Benne kifejti helyesírási, grammatikai elveit, a fonetikus helyesírást véve rendszere alapjául. Szellemi fölnyeréről tanúskodó öngazolása még jobban felbőszíti ellenfeleit, élükön Szathmári Pap János kolozsvári ref. kollégiumi professzort, Csepregi Turkovits Mihály kolozsvári ref. papot és Szathmárnémeti Sámuel kolozsvári professzort. Tervszerűen rágalmozni kezdtek, még a felesége ruhájába is belekötnek. Az ellene terjesztett rágalommal szemben Kiss megírja a *Mentség* című művét, amellyel maga ellen ingerli Bánffy György gubernátort. A felheccelt és erőszakos kormányzó eklézsiamegkövetést követelt tőle. Kiss Miklós nem szállhat szembe vele és az

triáoszt valahogy kevésbé egyoldalúan negatívnak, s némileg körülhatároltabb, jellegiségükben „érdekesebbeknek” képzelem a dráma vonalán el. Ugyanakkor Tótfalusi uram sem egészen ártatlan bárány, és „csupa áldozat”: nehéz természetű fickó volt őkelme, remek képességekkel, erényekkel, eredményekkel, de sereg ilyen-olyan „hibával” is, melyek ellene ingerelték a világot.

6. Nos, a „világ”. Ez bizony Erdély, mely négy évszázadon át, tegnapelőtől és tegnaptól máig „megropogtatta” – vagy elmenekülni kényszerítette – legtöbbet érő fiait. Igen ám, de ennek az áldatlan helyzetnek s mentalitásnak belső összetevőit jól kell ismerni, mintegy „belülről”, megélvén mindenrendű viszontagságokat, jellemfordító diktatúrákat, az állandó kiszolgáltatottságot, alkalmazkodást és nagyon sok mindent. Ez nem elméleti kérdés, s nem csak erkölcsi vetülete van az általános megítélhetőségen belül. Számomra a legnehezebb kérdés a három papi ember magatartásának megragadása, motivációi megkeresése, egymástól való elkülönítése, felskiccelése sajátosságaik fonalán. Ez a három ember, akik közül kettő családilag Erdélyben jövevény, a drámában pontosan körvonalazottan kell jelentkezzenek, s nem mint arctalan ellenfél, mint általános gonosz. Hol bukkan ki belőlük a jellemhiba, hol az ítélet, a hibás gondolkodás, hol és miben cselekednek, mint az akkor már hátrálásra kényszerített – volt uralkodó, diktatórikus, ortodox – egyház tagjai, akik befele igyekeznek megvédeni az egyház integritását, mint intézményét, mely egyre nagyobb külső nyomásnak van kitéve a habsburgianus katolicizmus által? Akad itt tisztázandó kérdés bőven, nemkülönben Tótfalusi urunk esetében is, aki tudta, honnan ment ki, s ha volt esze, azt is, hogy hová jön haza, csak azt nem, hogy mire? Nála az a kettősség az igazán izgalmas, ami az Erdéllyel szembeni hidegségben, fokozatos elidegenedésben és ugyanakkor a határtalan ragaszkodásban és segíteni akarásban jelentkezik, ebben a szerelemre jellemző ambivalens kettősségben, a szeretet és gyűlölet közötti hullámmásban és vergődésben. Ebben igazán erdélyi.

7. Írásaid mondatait gondosan meg kell gereblyézni: akad benne hebehurgya fogalmazás, semmit nem jelentő jelző, magyartalan szórend, meg egyéb is. Egy gondos szerkesztő ezeket észreveszi.

Jóskám, nem írhatok sorozatosan fél mérföldes leveleket: észrevételeim jelzésszerűek, az általam megfontolandóbbnak tekinthető hibákra utalnak. Amit jónak látsz, elfogadsz az írottakból, amit nem, hát nem: nem párbeszédet akarok kezdeményezni, van nekem elég gondom a drámám tételezett alakjaival, mert ha az embernek nincs baja, csinál.

Öllelek:

Veress Dániel

egyházi potentátok hatalmával. A sok üldözéstől lelkében, testében megtört, kétségbeesett nyomdász 1698. június 13-án, a nagyenyedi zsinaton, a templomban nyilvánosan bocsánatot kért, megírta s kinyomatta visszavonó levelét. Ezzel teljesen megtörték, s bár akadtak nagynevű vigasztalói, mint Bethlen Miklós, Pápai Páriz Ferencz, az általa végzett emberfölötti munka, az átélt izgalmak és szenvedései korai halálát okozták.

SZÉLJEGYZETEK EGY FONTOS REGÉNYHEZ

Nádas Péter: Világoló részletek

1. rész

„Véleményem szerint csak a nyelvünkben lehetünk nemzetiek, s valaki annál inkább nemzeti, minél nagyobb költő” – írta 1927-ben Kosztolányi Dezső Várkonyi Nándornak. Hasonló tartalmú kijelentéseket idézhetnénk másoktól is, Mikszáthtól kortársainkig. Nádas Péter írói teljesítménye okán nemzeti, nem pusztán attól, hogy önmagát „patriótaként” határozza meg. Ebből még nem következik, hogy a nemzethez és történelméhez való viszonya felhőtlen volna. De Magyarország akkor is a magyar haza, ha éppen megszállja valaki, és nemzeti lehet az az irodalom is, amelyik alkalmasint vitában áll más magyarok és magyar írók felfogásával. Nádas műveinek kivételes intellektualitása, a *gondolkodó* Nádas teljesítménye megköveteli, hogy vitába szálljunk vele abban, amit aktuálisan vitathatónak tartunk; még arról is vitatkozhatnánk, hogy mit is jelent patriótának lenni. Ő egyébként ezt a kulcsfontosságú fogalmat nem definiálja, mely hiányt csak verbálisan hidalja át az az esztétikai közhely, miszerint a mű a maga egészében a definíció. A *Világoló részletek*et olvasva ugyanis látnunk kell, hogy ez a könyv korántsem *csak* irodalom, hanem olyan emlékirat, amiben megkülönböztetett szerepe van a történelemnek és a politikumnak. Ez pedig megkövetelné, hogy Nádas sokszor már-már kényszeres pontossága erre is kiterjedjen. Annál inkább, mert ő sem csak író, bár írói autoritása okán lett sokakat közéleti kérdésekben is orientáló személyiség. Akinek e téren tett kijelentéseivel ritkán tudok egyetérteni, de írói műveit olvasva minden alkalommal megigéz gondolkodásának árnyaltsága. Az, hogy félelmetesen okos. Az, hogy igazságkeresését még azokban az ítéleteiben is tisztelni lehet, amelyeket végső soron, úgy gondolom, elfogultsága diktál neki. De hát senki sem lehet objektív, a magunk elfogultságaival azonosulva és velük harcolva keressük az elérhetetlen igazságot. Nádas sem tesz mást. Politikai jelentést kapott történelmi kérdésekben tett kijelentései, állásfoglalásai és ítéletei mögött indokolatlan ártó szándékot gyanítani, de ettől még lehetnek ártalmasak. Ezért kell szólni e könyve történelemképének sajátos, némely politikai vagy ideológiai okokból súlyos kétségeket kiváltó, nem irodalmi természetű eleméről. Írói és gondolkodói talentuma ugyanis személyes elfogultságait a valóság erejével sugározva az objektivitás látszatát kelti. Ami nemcsak más patrióták érzékenységét, hanem igazságérzetét is sérti.

*

Nádas emlékezéskötetében idősíkok, szemléleti formák, ábrázolásmódok keverednek, sokszor változik az elbeszélő nézőpontja is. Személyes és családi legendáriumból előhívható emlékek, a közösségi emlékezés ítéletté formált

elemei, reflexiók és kommentárok, a múlt csak kutatómunka eredményeként feltárható szegmensei kavarnak könyvében. Az ábrázolásban az impresziók és a realista látásmód társul szenvtelenül szakszerű leírásokkal, sodróan izgalmas történetek váltakoznak filozofikusan letisztult, részletezően pontos összefoglalásokkal. Máskor önálló életet élő esszébetétek és líraian szép emléképek váltják egymást. Mindebből a gyermekkor fájdalmas és gyönyörűséges emlékei, változatos terei, egy lélek roppant mélyen megélt fejlődésrajza bontakozik ki. E sokféle elem hol egymásba épül, hol különválik, miközben az elbeszélő visszafogott hangjára figyelve olykor jegesen depresszív érzésekkel, máskor, talán éppen ezek elviselése érdekében, túlfeszített fegyelmezettséggel szembesül olvasója. A jellegzetes Nádas-irány keretei közt olykor Mészöly Miklós, máskor Proust reminiscenciákra lehet figyelmes, van, amikor Thomas Mann pedáns iróniáját vagy akár Krúdy melankóliáját is kihallhatja belőle. Mindezt 1200 oldalon át, ami nem formai kérdés. Ez a terjedelem elsöre ijesztően soknak tűnik. Másodikra is. Néhány szakasza ugyan nem alaptalanul érezhető túlírtnak, de a gigantikus terjedelemre szükség van: önmagában is jelzi az írói vállalkozás súlyát, és egyúttal mindennemű történet megírhatatlanságát. De jelzi azt is, hogy az író nem tudja megválaszolni azokat a kérdéseket, amiket felvetett, és sokakban felmerülhet a kérdés, hogy a Nádas-művek szerkezeti megoldásai felérnek-e a szerző intellektuális teljesítményéhez.

Ez az emlékezés egyúttal családragény is, ahogyan illik, dinasztiaalapítókkal, kiteljesítőkkal, fel- és leszálló ágakkal, reflektálva a történelemre és önmagára, a nagybácsik, nagynénik, sógorok, unokatestvérek dús vegetációja számlálhatatlan gazdagságban mutatja korszakok eseményeinek, eszméinek, társadalmának, politikájának, emberi sorsvázlatainak lehetőségeit és valóságát, magyar, zsidó és magyar zsidó sorsokat. Nem lehet máshogy, hiszen az „emberi életet már az egyed megszületése előtt megalapozzák mások”. Ezek a mások pedig további egyedek életét is megalapozzák, és azok is új életet alapoznak. Így aztán egy emlékezésnek nagyon sok hőse van, mindegyiknek megvan a szerepe, a kapcsolódásai, ugyan a szülők és nagyszülők megkülönböztetett figyelmet kapnak, de alig többet, mint a fontos és kevésbé fontos nagynénik, nagybácsik és unokatestvérek, további rokonok, a család ritkábban-sűrűbben felbukkanó ismerősei, nagynevű személyiségek, a történelemből és politikatörténelemből ismert szereplők: mindegyikük másként fontos.

A könyv fő- és alcíme szinte ugyanazt mondja: a *Világló részletek* és az *Emléklapok egy elbeszélő életéből* egyaránt a történet töredékességére, egészének elmondhatatlanságára utal. Egy család végeérhetetlenül gazdag történetének, feltárhatatlanul összetett viszonyrendszerének fejezeteiből és lapjaiból az egymást követő nemzedékek, egymás mellett élő ágak szellemi folytonossága rajzolódik ki. Egy magyar zsidó családé, amelynek történetét a magyar történelem kritikus eseményei, pillanatai tagolják, így elsőként magyar, és csak azután zsidó történet. Egésze egy nagyobb közösség sorsát mutatja meg, mert egy nemzet tagjai sokféleképpen szülehetnek, sokféle kulturális kódot épít beléjük egyéni, családi és közösségi útjuk. Ezek a kódok változnak, gazdagodnak és roncsolódnak, megannyi új ismeret, érték kerülhet melléjük, miközben

más elemeik háttérbe szorulhatnak, de változásaikban is hordozzák eredeti tartalmaikat, kitörölhetetlenek. Ezt az átalakulásokban is megőrződő folytonosságot Nádas nemcsak bemutatja, hanem vívódásaival bizonyítékául is szolgál: könyvének sok pontja azt mutatja, hogy amikor akar, akkor sem tud *egészen* elszakadni attól a szociokulturális rendszertől, amelyikben felnőtt. Hiába, gyerekkorában kapott hátizsákja mindenkinek a bőréhez nő, kiszórhat belőle és pakolhat bele bármit, de ugyanazt a zsákot cipeli mindhalálig. Nádas ebben a könyvében a maga zsákjával bajmóldik, kidob belőle sok mindent, számba veszi, amit ő rakott bele, de nem szabadulhat tőle.

*

A regény valós ideje tizenkét év. Asszociációs szerkesztésmódjával az író ezt majd két évszázadnyira tágítja, a maga életének titkos törvényeit keresve megélt élete itt leírt szakaszának elemeit előzményeihez és folytatásukhoz kapcsolja – hogy amikor visszatekint, későbbi tapasztalatait is a történet valós idejének közegébe forgassa. Így kapcsolódnak össze térben és időben távoli események. Soknak ismerjük az előzményeit, de mégsem kell azt hinnünk, hogy azokból következnek, ahogyan a reflexióknak is megvan az önálló életük és rendjük. A végeredmény egy látszólag laza, de szétszalazhatatlan és eltéphetetlen szövevény, amelyben – dacára az idősíkok váltakozásának – lineárisan halad előre a történet. Így lesz tizenkét év történetéből 19. századi előzményekre visszatekintő 20. századi krónika, miközben akár nevelési vagy fejlődésregényként is olvasható. Összetettségével számos olvasási stratégiát kínál, mindenki maga döntheti el, hogy melyiket választja, de nem kell választania. Abban azonban biztos lehet, hogy menet közben – miként az író pozíciója – az ő olvasata is többször változik.

A *világoló részletek* címmel az író jelzi szövege majdani sokféleségét és részletességét, figyelmeztetve arra, hogy a meg és le nem írható világ sem nem folyamatos, sem nem egységes. Nádas már régen tudja, hogy fölösleges volna azzal próbálkoznia, hogy olyan rendet vigyen a bemutatott létdarabba, amely valójában nincs benne. Azt azonban lehetségesnek tartja, és meg is kísérel, hogy részleteivel jellemezze. Így lesz önéletírásból személyes nézőpontból kibontott történelmi tabló, esszé-krónika is. Hangjában nincs harag és elfogultság, ez azonban csak írói eszköz, amely nagyon is alkalmas arra, hogy sorsának dühével és elfogultságaival ábrázolja az elmúlt két századot.

Van, amikor történetmondásához elegendőnek érzi a családi legendáriumot, máshol levéltári és könyvtári forrásokhoz fordul, felkeres fontos helyszíneket, hogy megértse, mi, hogyan, miért történt. A könyvet lelkendezve fogadó kritikákban olvashattunk arról, hogy Nádas mekkora munkát fektetett könyvébe, az aprólékos kidolgozáson túl az anyaggyűjtésbe, háttérolvasmányokba. A könyv körüli fölhajtás elültével olvashattunk arról is, hogy jó szándékú szakemberek fölhívták a szerző figyelmét némely tévedéseire, melyeket a további kiadásokban javítani fog. Eszerint tehát szembesült vele, hogy műve történelmi vonatkozásai néhol ténybeli korrekcióra szorulnak. Egy rögzült értékrend és szemléleti mód azonban nem korrigálható, csak vi-

tatható. Beépül a ténybeli tévedésekbe, nem véletlen, hogy ki mit tud rosszul: a személyiség és az írói mű része a pontatlansága is. Így az is, kinek a javára és kinek a kárára téved, s hogy emlékei nyomába eredve a család tévedések és/vagy bűnök terhelte kommunista múltjának történetével való szembenézésből esetenként, ismét csak tévedésből, rejtett apologetika lesz.

Jelen írás célja, hogy Nádas kivételes intellektusát és írói képességeit és e művét is kivételesen nagyra tartva, múltképenek, múltértelmezésének vadhajtásaira, a kommunista múlthamisítás atavisztikus elemeire hívja fel a figyelmet. Már csak azért is, mert a rákosista és kádárista ideológia jegyében zajlott történelemhamisítás elemeivel infiltrált szöveg irodalmi értékein túl is elképesztően érdekes. Egyedülálló, ahogyan a családtörténet átcsap párt-történetbe, ahogyan bevilágít a magyar kommunista mozgalom tapintatosan elkerült vonulatának történetébe, amiről ez idáig csak Déry Tibor jóvoltából kaptunk képet, természetesen irodalmi formában. Nádashoz hasonló pontossággal azonban erről még nem írt senki. Valószínűleg már nem is fog, mert ehhez nemcsak hasonló élmények, hanem az övéhez mérhető tehetség is kellene. „Gyermekként be voltam építve közéjük, s ezzel mindig is igen szerencsésnek éreztem magam, szigorúan megfigyelhettem a gyanakvásba és szorongásba merült megfigyelteteket” – írja figyelme célszemélyeivel kapcsolatosan, s az így szerzett ismeretekre épülő beszámolókon túl is számtalan olyan tény, utalás van benne, amiről a párt-történetek jobbra hallgattak, ahogyan arról, mi mindent jelentett, ha valaki „kunista” vagy „landlerista” volt. Nádas képes olyasmiről is írni, amihez csak írói eszközökkel lehet hozzáférni, ettől nélkülözhetetlen forrásmunka is, noha nem az a célja, hogy kiegészítse vagy korrigálja a kommunista munkásmozgalom történetének hiányzó vagy meghamisított fejezeteit. Mindenről írnia kell, ami fontos lehet a maga életének mint látomásnak rögzítéséhez. (Mely életről azt mondja, hogy „van ugyan bizonyos koherenciája, ám a koherenciájának sincs értelme”.)

Emlékezéseinek tárgya összetettebb, mint amit személyes emlékezete őriz. A távolabbi múltat az áttanulmányozott dokumentumok ismeretében teremtő fantáziával rekonstruálja, de megteszi ezt a jelenhez közeledve is. Feldolgozások, mások emlékezései, elejtett és megtalált mondatok, utalások, beszédes tárgyak, enteriőrök képei segítik élete koordinátáinak kijelölésében. Forrásai egymást erősítik, így a maga történetének törvényeit keresve családja, nagyszülei és szülei történetéből egy korszak képe is kibontakozik, amiben elsődleges emlékein átszűrve kap formát a sokfelől egybegyűjtött ismeret. E tabló megrajzolását nem segíti, hogy helyzetükből adódóan a szülők még családi körben is sokat betartottak a konspiráció szabályaiból. Mi sem jellemzőbb, mint hogy az emlékiratait közreadó nagynéninek is a Párt mondta meg, mire és hogyan szabad és kell emlékeznie.

Az emlékező Nádas szabadságának csak belső korlátai szabnak határt. Mindenre, mások emlékeire is emlékezni akar. Az absztrakt gondolkodásra való hajlama okán az emlékek önmagukon túli jelentést nyernek, visszakapják metafizikai távlatukat. Messzebbre tekintve személyes és közösségi sorok rajzolják ki sajátos nézőpontú eszmetörténetét, mely – nem kevés leegy-

szerűsítéssel – így írható le: a 19. század liberalizmusa (a dédapáé) folytatódik a 20. század elejének polgári radikalizmusában. Ez a szociáldemokrácián át elvezet egy felsőbb polgári milióben kibontakozó és működő kommunizmusig (ez már a szülők világa), amit a szovjet megszállás idejének moszkovita rezsimje beépít a maga hatalmi rendszerébe. A történetben láthatatlanul is ott van, ahogyan a szekularizáció előrehaladtával a kezdetekben a zsidó és keresztény vallás normáit megtartva kibontakozó klasszikus liberalizmus elveszti a mögötte álló erkölcs és humánus aranyfedezetét. Az így támadt ürbe pedig bármi behatolhat, ahogyan azt a regény hőseinek sorsa mutatja. Így aztán az író annak ellenére nem elégítheti ki a dédapjától örökölt, de egykori szinergizmusából kiszakított liberális világkép, hogy örök szabadgondolkodónak tekinti magát. Amiben igencsak zavarja egy elhanyagolhatatlan körülmény. Nevezetesen, hogy az „európai történet az ember cselekvési szabadságának jegyében áll. Isten mindenhatóságát nem korlátozhatod az egyéni szabadság terhére. Ha viszont nem korlátozod, akkor rögtön megugrik a halottak száma.” Érti tehát a probléma (a szabadság mint zsákutca) súlyosságát, de további konzekvenciákat nem von le fölismeréséből. Ennyi is elegendő azonban ahhoz, hogy a (másféle vonalon a humánus csődjéhez vezető nácizmuson kívül) kommunizmus minden téren megmutatkozó hatalmi rendszerét még kevésbé agresszív, kádári változatában is elfogadhatatlannak tartsa.

De szakítása nem terjed ki mindenre. Nem elvi okokból. A kommunista mozgalom és hatalom elvei és gyakorlata olyan mértékig meghatározta az e körben élő család mindennapjait, hogy reflexeikbe épülve az egészszel szembefordulva megannyi részletétől nem szabadulhattak. Addiktológusok a megmondhatóit, hogy a szenvedélybetegségekből kigyógyulni nem lehet, de attól még tartósan tiszta maradhat, aki tud és akar. A teljes gyógyuláshoz nemcsak egy mozgalommal, rendszerrel, Nádasnak szülei emlékével, családtagjaival kellene szakítania, hanem egész életével, amivel elvesztenié identitását, ami után ő nem ő lenne többé: de akkor ki volt, aki mindennel szakított? A kérdés megválaszolhatatlan, és alighanem ez az oka annak, hogy Nádas sem tud *mindenben* elszakadni egy megtagadott paradigma tanaitól. Vannak pillanatok, nem is akármilyenek, amikor fölvetett kérdésre nem ő, hanem a múltja válaszol. Így dönt helyette a múltja: a gyerekkorában bőréhez nőtt hátizsák.

*

A szülők a keresztény eszményeknek a 19. századi szabadkőművesség szellemi körében újrafogalmazott elképzeléseiből kinőve hitrendszerre (is) vált kommunista ábránd követőiből a legvadabb bolsevista hatalom káderei lesznek. Kommunizmusuk nem a proletársors nyomorúságára adott válasz, hanem elvi döntés. Ezért egyeztethető össze a huszonnégy személyes asztalokkal és a hozzájuk illő damasztabroszokkal, finom porcelánokkal és a gondosan pucolt ezüstneművel, az igényes Bauhaus otthonok világában találkozó, örökölt bécsi barokk- és Rietveld-székekkel. Mert ilyen otthonokból indulnak a Nádas szülők és néhány más kommunista intellektuel a húszas

években divatossá váló, Budapest fölötti Duna-szakasz csónakházai vagy a budai hegyvidék sétaújtjai felé, hogy az illegális mozgalom fedőszerveként működő munkás testedző és más köröket szervezzék, működtessék. (Nádas majdani édesanyja a gúlagyakorlatok egyik szervezője, afféle társadalmi edző.) Megtudhatjuk azt is, hogy ezek a kommunisták olykor az Alpokban túrázva a természettel való összeolvadás jegyében a maguk örömeire tartanak rögtönzött naturista táncbemutatót, aminek erotikus tartalmát a polgári nyűgöktől megszabadulás kommunista és a természethez visszatérés rousseau-i eszménye van hivatva felülírni, mintegy összekapcsolva a valahai szabadkőművesség és egy új forradalmi álom ideológiáját.

Ez a képlet igencsak eltér az osztályharcról és a nyomorgó proletárokkal való szolidaritásról kialakított közhelyektől: imponáló szellemi szabadság és igényesség hatja át. Kommunizmusa sajátos sziget-, vagy inkább szektaszerű képződmény, amely a maga ellentársadalmában a maga ellenkultúráját építi ki. Ez az ellentársadalom és ellenkultúra határozza meg a Nádas-felmenők világát, amit családi szinten más szálak tesznek színesebbé. Így a gyökereken más szociokulturális világból származó, galíciai eredetű nagymama és az őt ebben a mivoltában vállaló (egyébként szocdem) nagypapa, akiknek életét, személyiségét az író különös szeretettel és nosztalgiával ábrázolja. (Nem véletlen, hogy Radnóti Sándor éppen ezt a vonulatot emelte ki a regény laudációjában, amiben a kritikus éleslátása és a szerző iránti barátságból fakadó finom tapintat egyaránt tetten érhető...)

A család kommunizmusában a szabadelvű hagyományok filantrópiája, a 20. század elejének messianizmusa, aktuális európai intellektuális divatok, a jólét miatti rossz társadalmi közérzet és a polgári unalommal szembeforduló kalandvágy találkozik. Ez a kommunizmus nem követeli meg, hogy hívei szakítsanak megszokott életformájukkal, a polgári mindennapokat jól kiegészíti a hétfégi mozgalmi élet. A segélyprogramok (Vörös Segély) támogatása sem jelent túlzott anyagi terheket, a majdani boldogabb világ utópiájába vetett hit pedig enyhít a korszak hétköznapijainak okkal rossz közérzetén. Az, hogy a kommunistaság mögött van egy illegalitásba kényszerített, moszkvai irányítású szervezet, a német megszállás után válik életbevágóan fontossá. Ezekben a hónapokban, a zsidóság teljes fizikai megsemmisítését célzó intézkedések idején a mozgalom résztvevői példás bátorsággal, a mindennapi életveszélyt vállalva mentik az üldözötteket.

Ami okkal váltja ki Nádas mindenkori elismerését, de a kommunizmust, mint minden diktatúrát elutasítja és megveti. „Erőszak és elnyomás nélkül ez a szisztéma egy napig sem volt fenntartható” – írja. A hazugságról az idézett helyen nem ejt szót, másutt igen, de könyve logikájából következően nem kétséges a véleménye. Ennek ellenére a két háború közti időszakot a hithű kommunista szülők értékrendjét követve ítéli meg. Így a Horthy-éra sokáig visszafogott antiszemitizmusának betetőzését látja a magyar holokausztban, amivel szemben, és általában a német megszállók ellen, a kommunista ellenállás megannyi brosúrában éltetett hősei vették fel, illetve vezették a harcot. Nádas szövegéből többszörösen kiderül, hogy voltak rajtuk kívül is ellenállók

(közülük a legtöbbet a református egyház nyújtotta keretek közt működő embermentőről ír), de szerepük a kommunistákéhoz képest alárendelt maradt. Vagyis az ellenállás-fejezeteket a kommunista narratíva uralja. Nem véletlen az az alá- és fölérendeltségi viszonyt feltételező megfogalmazás, hogy „a hivatalnoki karban működött egy elég lazán szervezett, ám igen agilis ellenállói csoport, amely kívül állt a kommunista hierarchián”. Azt látja természetesnek, ha más ellenálló csoportok a „kommunista hierarchiába” épülve működnek. Tekintve, hogy a könyv e vonatkozásában családregény, és nem szakmunka, ez a feltételezés nem kifogásolható. Ha az emlékező így látja, akkor lássa így. De ezzel, ha akarja, ha nem, a rákosista-kádárista történelemhamisítás továbbélését segíti. Nádas ugyan nem hisz a kommunistáknak, de a múltképtől nem tud megszabadulni. Fejtegetései mögött az a propagandisztikus kép húzódik meg, amelyben a kommunista mozgalom mérhetetlen túlértékelése mellett az antikommunista Horthy Miklós és az ő kormányzásával jelölt korszak Magyarországon a legsötétebb diktatúra működött, amelynek legfőbb tevékenysége a kommunisták üldözése volt. Ezt a torzképet részben az 1919-es veresége miatt revánsra éhes, és 1944 végétől visszatérő kommunisták személyes bosszúszomja diktálta, részben tudatos program volt. Azért kellett egyetlen egységnek feltüntetni a fehérterrort, a konszolidáció éveit és a német megszállást követő hónapokat, Szálasi rémuralmával lezáróan, hogy utána a mindeme szörnyűségtől és az országot hadszínterré tevő német és magyar nácikat elűző vagy megsemmisítő Vörös Hadsereg felszabadítóként érkezhessen, és a szovjet megszállást a nemzeti szuverenitás legfőbb biztosítékaként lehessen és kelljen ünnepelni. Így aztán céljához érhetett a magyar történelem azzal, hogy ismét kommunisták vezették az országot: a párt politikai egyeduralmához a múltértelmezés egyeduralma is hozzátartozott.

Nádas, miközben kivételesen sokat tud arról, hogy a kommunista párt létformájához a múlt átírása is hozzátartozott, ezt a hamis képet csak részben, a kommunista hatalmi rendszert illetően cáfolja. Az alig távolabbi múltra vonatkozó tételeivel nem száll vitába, sőt, családi legendáriumának a két háború közötti szakasza kifejezetten épít e múltkép vonatkozó fejezeteire. Pedig Nádasnak még személyes élményei is vannak arról, hogy a múlthamisítás miként zajlott. Így például tudja, hogy a maga emlékiratait író „kedvenc nagynéni”-nek (akiről azért leírja, hogy mindenkit elárult) személyes emlékezeit is az aktuális ideológiai elvárásokhoz kellett igazítani, amiben szerkesztők, történészek, tanácsadók hada „segítette” – és ő készségesen ki is szolgálta igényeiket. Elfogadta, hogy a párt nálánál sokkal jobban tudja, hogy mi történt vele.

A későbbi generációk, maga Nádas is, már az így kialakított történeteket kapták örökül. Kamaszkoráig nem is állt szemben e tanításokkal. Elfogadta őket, és nemcsak azért, mert nem kaphatott mást helyettük: mindenütt ugyanazt hirdették, minden iskolában, minden tudományos intézetben, minden írott, hangzó és képi eszközzel. Ezt hallotta családja és annak kiterjedt baráti körében is, mert éppen ez a közeg formálta ki a hazugságok eme rendszerét. A hazugságok megtagadása azoknak az embereknek megtagadása lenne, akik benne élnek tovább, és velük önmagát is meg kellene tagadnia.

Amikor József Attila azt írta, hogy „*Verset írunk – ők fogják ceruzámat*”, akkor jól látta, hogy költőként akármennyire is személyes, de múltja determinálja. Nádas jelképes ceruzáját is fogják elődei... Ezért kell feltárnia, hogy miként is irányíthatja a múltja. A családi krónikában a szülők és nemzedéktársaik kora és története természetes folytatása a nagyszülők és azok szülei sorsának. Több ez, mint családtörténet: aki az érthetetlen 20. századot mégis meg akarja érteni, rögtön a 19. században találja magát. Nádas is így jár, és minél meszebbre tekint vissza, annál kevésbé torzítja múltképét a kommunista ideológia hazugságrendszer.

Az előtörténet meghatározó alakja Mezei Mór, a dédapa, aki jellegzetes példája a 19. század végi magyar tudatú zsidó polgárnak. Életével, munkásságával a szabadelvűség nagy korszakának emblemikus alakjaként jelenik meg, a dualista korban országgyűlési képviselő. („Jókai esténként a Mezei dédapánkkal és Tisza miniszterelnökkel tarokkozott, ráadásul az *Új Zrínyiás*ban szereplőként fedeztem fel a dédapát, aki Mikszáth Kálmánnal is baráti kapcsolatban állt.”) E dédapa arcképe az intézmény alapítóinak sorában ma is látható a pesti rabbiképző egyik folyosóján. Országos figyelmet Mezei Mór a tiszaezlári pert megelőző vizsgálat jogszerűségével kapcsolatos interpellációjával keltett (Pauler Tivadar válaszát tisztelettel nem fogadta el).

Ezen a szalon kap először teret a regényben a magyar antiszemitizmus problémája (a regény e témával kapcsolatos fejtegetései önmagukban is megérdemelnének egy tanulmányt). Mezei Mór egy olyan kor hőse, amelyben még volt joga jóhiszeműnek lenni. Az ő szellemiségéből vezeti le Nádas a maga patriotizmusát és szabadgondolkodó voltát – egy olyan 20. századot követően, amelynek valaha elképzelhetetlen eseményei túltettek a legszorongóbb ősök rémálmain: innen nézve a valahai jóhiszeműség látszik már-már az eszelősséggel határosnak.

A tiszaezlári per Nádas könyvében nem epizód, hanem olyan jelképpé vált esemény, amely megalapozza mindazt, amit a maga magyar zsidó tudatáról mond. Ebben a vonatkoztatási rendszerben a magyar elmaradottságot, a megyei-kisúri világ önkényét, a gyógyíthatatlan előítéletességet jelenti, és ezzel a történelem mélyén formálódó népiertás rejtett fenyegetésének előképe. Ahogyan ez a Tiszaezlárról folyó közbeszédben rögzült, amiből eltűnt egy lehetséges másféle közelítési mód. Az, amelyik nem a vérvád megjelenésére és a per első szakaszára irányult, hanem a kifejetére: a felmentő ítéletre. Arra, hogy a perben a liberális jogállam kerekedett felül. Arra, ahogyan Eötvös Károly, vagy éppen Mezei Mór és sőt, éppenséggel Pauler Tivadar igazságügy-miniszter is, bírók, ügyvédek, és a közvélemény az igazságnak érvényt szerezve álltak útjába a középkori babonáknak és a modern antiszemitizmusnak. Nádas, a vonatkozó vélemények fősodrához kapcsolódva nem a holokauszt elkerülésének ideális formáját látja a békebeli antiszemitizmus e lázrohámának legyűrésében, hanem a félszáz év múlva bekövetkező vészorszak fenyegetését. Amit az e könyvben is megjelenő Herzl Tivadar, aki az asszimiláció és az integráció közti választási kényszerrel szemben a cionizmus útját hirdeti meg. A sokféle nacionalizmus között a zsidó nacionalizmusét. De ezen túlme-

nően arra figyelmeztet, hogy a liberalizmus jegyében folyó nagy összeborulás és a közös jövő iránti bizalom ellenére előbb-utóbb egy minden korábban láttótnál tragikusabb pogrom következhet.

Nádas tehát az 1944-es deportálásokig tartó eseménysort belső, a tiszzaeszlári vérvádperrel kezdődő folyamatnak tekinti, annak ellenére, hogy elbeszéléséből is kiderül: Tiszzaeszlár után éppenséggel a magyar–zsidó együttélés aranykora következett. Ezt zárta le a magyar társadalom és kultúra életében tragikus törést jelentő háború és a történelmi (nem csupán a Ferenc József-!) Magyarország végzete, ami pillanatok alatt véget vetett a zsidó és a nem zsidó magyar családok naiv jóhiszeműségének. A durva záróakkordok közt a poszttraumás stressz állapotába jutó magyar világ két rohamban teremtette újra és vitte be a hétköznapi és a közéleti diskurzusokba a korábban meghaladottnak tűnt antiszemitizmust. Az egyik a háborús évek során végképp kimerülőben lévő társadalom mind indulatosabb elégedetlensége, amely a hadiszállításokból látványosan meggazdagodott, így a háború haszonélvezőjének tekintett zsidó tőke ellen bontakozott ki. A másik az ugyanerre az indulati hullámra építő Tanácsköztársaságra – a korabeli nyelvezet szerint a kommünre – adott válasz. A kommunista hatalomátvétel, szinte teljes körűen zsidó eredetű vezetésével egy olyan politikai kurzust váltott ki, amelyben az antikommunizmus és antiszemitizmus magától értetődően kapcsolódott össze. A rövid életű kommunista rezsim sokféle rémtette, a túszszedések, terrorgyilkosságok, a vagyoni és személyi biztonság kikezdehetetlen rendjének ledöntése gyorsan aktivált minden antiszemita érzelmet és indulatot: az előítéleteket a súlyos tapasztalatok látszólag igazolni. De ez a fordulat, a magyar–zsidó együttélést és a zsidóság sorsát döntően befolyásoló, valóban pogromok irányába mutató a kommunista diktatúra keretében, agresszívvá váló indulat jelentkezése – nem vezethető le a tiszzaeszlári perben megmutatkozó parlagi antiszemitizmusból.

*

Nádas már olyan világba születik, melyben a náci totalitarizmus elméleti igazolást gyártott a pogromok állami szintű gyakorlásához. Regénye többször visszatérő rémképe a születése órájában Miczovban folyó tömeggyilkosság, a történelem olyan botránysorozatának része, amely kétségbe vonja az emberiség önmagába vetett hitének egészét. Olyan pillanatban születik, amely után az élet értelméről vagy értelmetlenségéről való töprengés értelmetlenné válik. Erről persze egy újszülött mit sem tudhat. Mire azonban eszmélni kezd, már egy tartósan berendezkedő, másféle totális rendszer veszi körül. Zsidósága okán üldözött családja a kommunista diktatúra keretében az üldözöttek köréhez tartozik – amiben ő éppolyan vétlen, mint zsidóságában. Első élményei közt ugyan ott van a háborús fenyegetettség, de az üldözöttség tényének felismeréséhez túlságosan kicsi. Személyes élménye a háború maga, ami aztán vált (amúgy el nem fogadott, csak tudomásul vett) zsidó létével összefüggő fenyegetéssé, hogy megtudta, mit jelentett a sárga csillag, mik a csillagos házak, a gettó, a hamis papírok, mi lett a magyar deportáltak sorsa, és hogy miként működtek a zsidó és a magyar, a kommunista és a nem kommunista embermentők. Ebben

a múltképpen már több a tanult, mint a személyes elem, de a kettő szétszálazhatatlanul egybeépül. A Budapest ostroma alatti és utáni kegyetlenül intenzív képek kitörölhetetlenek a kisgyermekkor emlékei közül: követelik a magyarázatot. Ha ez a magyarázat ideológiai motívumokra alapszik, akkor az is kitörölhetetlen marad. Ebben az összefüggésben nyerik el jelentésüket a kommunista ellenállásban részt vevő családtagok tettei, melyben az ideológiánál fontosabb az önvédelem, akkor is, ha az illegális pártmunka hálózatára és tapasztalataira épül. Mindez Mezei dédapa továbbélő örökségével már nem értelmezhető. „Sokáig, nagyon sokáig fel sem fogtam, hogy az egyenlőség és a patriotizmus eszméje a dédapám szellemi hagyatéka a családban és a saját tudatomban. Holott a két egymást követő önkényuralmi rendszer egyikében sem lehetett vele mit kezdeni. Halott tudás” – jelenti ki Nádas. *Két önkényuralmi rendszerről* beszél, a náciizmus és a kommunizmus rendszere után nem is mondhat mást. A családja történetében kavargó eszmék kegyetlen realitássá válva élesen megkülönböztetik a kétféle önkényuralomhoz való viszonyt. Mezei Mórnak a klaszszikus liberalizmus felvilágosult igazságaiba vetett kétely nélküli hitéből két generációval később a Nádas szülők kommunista hite lesz. Nem tudjuk, hogy mikor és hogyan születik meg a 19. század uralkodó eszméit, a nacionalizmust és a liberalizmust folytató eszmék közti válaszuk, de a számukra kínálkozó cionizmus és a kommunizmus felé vezető út közül az utóbbira lépnek. Nem tudva, hogy ezzel már önkényuralmi rendszert is választottak.

*

A tényleges történet 1944-től 1956-ig terjed, a Margit híd felrobbantásától egy másik robbanásig, a forradalom kitöréséig és leveréséig. Középpontja 1950, vagyis a 20. századnak is kellős közepe. Kezdetén az író kétéves, a végére tizenéves. Ezekben az években a család életét a kommunista mozgalommal való eljegyzettsége határozza meg, olyannyira, hogy a családtörténet több pontján a párttörténet része, nemcsak a magyar, hanem az európai kommunista mozgalom történetébe is illeszkedik. Szembeszökő azonban, hogy noha a kommunista pártok és mozgalmak sorsdöntő kérdései szükségszerűen Moszkvában dőlnek el, a közvetlen moszkvai szál hiányzik belőle. Közvetve mégis ott van mindenütt, Párizsban, a spanyol polgárháborúban és menekültjeinek francia internálótáborában, Budapesten, Jugoszláviában, az ellenállásban és a hatalomszerzésben, majd a diktatúrában. Talán akad majd történész, aki összefoglalja és beilleszti Nádas jelzéseit más párttörténeti dokumentumok rendszerébe, hiszen narratívája ebben az értelemben egyedülálló anyagot kínál. Nemcsak azzal, amit tárgyyszerűen közöl, hanem abból adódóan, hogy az író kivételes (kivételezett) helyzete lehetővé tette, hogy össze tudja vetni az emlékeiket papírra vető szereplők leírt (tehát a pártérdekből és/vagy konspirációs okokból meghamisított) szövegeit a család belső köreiben, a hallgatás parancsa ellenére mégiscsak elmondott, az igazságot tükrözni akaró szóbeli emlékezésekkel. Amiben az az igazán érdekes, amit a kommunista gondolkodásmódról ír, ahogyan megmutatja, miként válik természetessé, belső igénnyé, hogy a mozgalom résztvevői akár saját ügyükben is hamisan

tanúskodjanak. Arról kapunk képet, hogy miként hal meg bennük az igazmondás képessége, és kerül a helyére az önigazoló mítoszépítés. A kifelé működő ideologizálás, az abban megjelenő legitimációs igyekezet látszólag elsődlegesen hatalmi érdekeket szolgál. De legalább ilyen fontos a rendszer működtetőinek belső megerősítése is, ahogyan a maguk hitét legitimmé akarják tenni. Nádas látja ezt, de szinte sohasem lép tovább a pusztá ábrázoláson: olyan szenvtelenül beszél tapasztalatairól, mint ahogyan egy boncoló orvos diktálja egy ember halálához vezető okokat soroló jegyzőkönyvét. Ez a szenvtelen távolságtartás azonban szelektíven valósul meg. Szemben a kommunista bűnökkel, más bűnököt egzisztenciális felháborodással, gyűlölettel, vagy undorral mutat be. A kommunista bűnökről intellektuális távolságtartással ír, a náci bűnök rémületes és felkavaró, a szó szoros értelmében vérbő ábrázolásával szemben. Önmagában mindkét beszédmód rendjén való, egy szövegfolyamban azonban arról a mély ellentmondásról árulkodik, ami sokkal fontosabb annál, mintsem hogy a szerző elfogultságának bizonyítékát lássuk benne.

Ez a koherenzavar egyike azoknak az okoknak, amik a Nádas-életmű egészét átható kínlódo igazságkeresést motiválják, és egyúttal kudarcának is forrása. Könyve vége felé, nem kevés öniróniával ír takarítási szenvedélyéről és rendrakási vágyáról, provokatív tudatossággal kínálva egy már-már sértően egyszerű megoldást műve értelmezéséhez. Azt, hogy tudomásul véve az élet végességét, rendet akar hagyni maga után. Vagyis ez a könyv az utolsó nagytakarítás és rendrakás. Megírása fontosabb, mint az, hogy a mű hibátlan legyen. A következetesség csak egy ostoba mítosz – mondja a szerzőben élő bölcs, miközben az író reménytelenül is törekszik a lehetséges tökéletességre, amiben a következetességnek is helye van. És ami a szöveg személyes részét illeti, meg is valósítja, a minden vallomásokat egységbe fogó bensőségesség és líra hibátlanul működik, mert az a dolga. Ami ebből a vele egyidejűleg formálódó történelmi nagyesszébe épül (illetve annak önállósuló elemei) már megsínyli a koherencia zárlatait, a föl-táratlan részek hiányát, a (talán politikai indíttatású) elnagyoltságokat.

*

Nádas a *Párhuzamos történetek*ben kimerítő alapossággal írt a náci népirtáshoz vezető útról, a holokauszt „inkubációs folyamatáról”. E könyvének mögöttesében a kommunista diktatúra inkubációs folyamata rajzolódik ki. A gyerekkorból kinőve mind világosabbá válik számára, hogy diktatúrában él, és annak működtetői jelentik közvetlen emberi környezetét. Ezen a tényálláson pedig nem változtat, hogy e kör tagjainak vannak igen pozitív emberi tulajdonságaik. A kommunizmust megtagadni nem nehéz, de a kommunista szülőket, családtagokat, családi barátokat, mindazokat, akik a privát szférában nem a diktatúrát és a terrort, hanem a biztonságot jelentik, akiktől beszélni és gondolkodni tanult, akiktől szeretetet kapott vagy várt – azoktól az általuk működtetett rendszert megtagadva sem tud elszakadni. Belső története mást mond neki, mint amit a kívülről szerzett tudása: elmagányosodásának mennyi oka közül ez sem hagyható ki.

Az életrajzi regényén dolgozó Nádas tudja, hogy többet látott annál, mintsem *csak* személyes történetet írjon: történelmi hitelű emlékiratot akar írni. Így nemcsak a magyar kommunista párt működését, személyi háttérét illetően egyenesen nélkülözhetetlen olvasmány. Ezen túlmenően pontos és nagyvonalú összegzését adja a valahai polgári-nagypolgári társadalom egy különös szegmensét jellemző kultúrájának, apróbb-nagyobb viselkedési szabályainak, szertartásainak, életrendjének, lakáskultúrájának. A *Világló részletek* több regényre és kisregényre való anyagot, sokkötetnyi esszéje és filozófiai munkára való gondolatot foglal magába. Nádas mindezt nem akarja, talán nem is tudná szétválasztani. Egyben tartva őket azt mutatja meg olvasóinak, ahogyan ezek szimultán módon élnek benne, és ahogyan együttes jelenlétük határozza meg gondolkodását, a különböző korokhoz való viszonya, a sokféle idősíkba hatolás pedig más és más ábrázolásmódot követel. A 19. század elejével induló, a magyarságba ágyazódott zsidó családok legendáriumából nagyszerű irodalom lesz. Ebben az emlékezés idejének kitágítása Hegel (és Marx) historizmusát folytatva talál szemléleti keretet – amelyhez ironikusan kell viszonyulnia, hogy értelmezhetővé tehesse szülei és körük majdani kommunizmusát. Mi több, ezért látja a kommunizmusban az önmaga ellentétéig jutó keresztény gondolkozásmód legfelsőbb fokát, amivel meg tudja magyarázni a kommunisták hitét és azt a varázserőt, ami képes volt legyűrni minden, a hitrendszerüket esetleg kikezdő személyes tapasztalatukat. A történetiséget, ami ide vezet, Nádas át tudja élni – szülei hitét már nem. Még ennél is fájdalmasabban érinti, hogy már nem ebben vagy abban nem hisz: magából a hitből ábrándult ki. És talán emiatt olyan végtelenül szomorú.

(Folytatjuk)

A CIVIL NEMZETPOLITIKA SAJÁTOSságAIRÓL¹

Néhány ellentmondásra mutatok rá, amely a civil nemzetpolitika kapcsán rendszeresen előfordul.

A civil nemzetpolitika kategóriája három, önmagában is sokatmondó fogalomból áll: *civil, nemzet, politika*. Az ellentmondások már a felsorolásánál megmutatkoznak. Ezeket néhány kérdéssel világitanom meg:

1) Lehet-e civil, ami politika?

2) Lehet-e a köznapi értelemben vett *politika*, ami *nemzeti*? Besűríthetők-e a politika, a pártpolitika hétköznapi működésének rövid távú, gyakran taktikai megfontolásainak koordinátái közé a nemzeti sorskérdések stratégiai és általános jelenségei, célkitűzései?

3) Civil maradhat-e a civil nemzetpolitika egy olyan társadalmi struktúrában, aminek alkotmányos felépítése szerint hatékonyan működni, jelentős eredményeket elérni csupán a pártpolitikába való betagozódás, a politikai, a közjogi, a kormányzati hatalom megszerzése és gyakorlása útján lehetséges?

4) Ha a nemzetpolitika szigorúan civil marad, vajon nem mond-e le eleve arról, hogy eredményes, hatékony legyen, s vajon ezáltal nem mond-e le arról is, hogy politika, tehát a közösséget formáló erő legyen?

A három fogalom (civil, nemzet, politika) tehát egymásnak feszül. E kérdések továbbiakat implicálnak, amelyek megválaszolására itt nem vállalkozhatunk.

Demokratikus népképviselői (akár parlamentáris, akár prezidenciális) rendszer keretei között létezhet-e *politika* a pártpolitika mellőzésével? Természetesen vannak szakpolitikák, ám azok is csupán a pártpolitikára alapozó közjogi rendszer alrendszeriként működnek, amelyek szorosan kapcsolódnak valamely, a politikai hatalomért versengő párt ideológiájához és tevékenységéhez. Az egyéni magatartás – például tiltakozás, vagy tüntető hallgatás egy diktatórikus rendszerben – is lehet politikai tett. A *politikai tett* mégsem *politika*. Feszegetheti ugyan egy adott politikai rendszer kereteit, de nem *politika* az adott rendszer keretei között és *intézményrendszerében*. A kérdés az, hogy a meglévő politikai *intézményrendszeren kívüli* cselekvések

1) *hatékonyak* lehetnek-e?

2) vajon nem a meglévő keretek *bomlasztására* irányulnak-e?

Ha a második kérdésben foglalt esetről van szó, az helyeselhető *diktatórikus* viszonyok között, ám egy demokratikus államberendezkedés esetén, ráadásul amikor az államiság, a nemzetállami lét egyébként is számos támadásnak és veszélynek van kitéve, már a nemzetátlulás kérdését veti fel. Ha

¹ Az Ópusztaszeren tartott, Magyarok Országos Gyűlése 2018. című rendezvényen elhangzott előadás írásos változata.

Sándy Gyula tervezte budapesti Postapalota felújítás kezdete előtt (Fotó: Ludmann Mihály)

azonban az első kérdés esetéről van szó, nevezetesen a *hatékony* működésről való lemondásról, akkor a *célszerűség* problémája merül fel. Miért is akarnánk civil politikát űzni, ha tudjuk, hogy valós eredmények elérésére csupán a *pártpolitika* keretei között van lehetőség?

És itt eljuthatunk egy újabb fontos mozzanathoz. Mi is akkor a civil politika? Megítélésem szerint a civil politika, ha *nem eleve a kudarcot* és a hatékonyság hiányát tűzi ki maga elé célként, természeténél fogva nem lehet más, mint *előkészület a pártpolitikára*. Erőgyűjtés, kapcsolatépítés, és még más előkészületi művelet. Ismert tény, hogy a politikai pártok az MDF-től kezdve az SZDSZ-en át egészen a Jobbikig, majd a Mi Hazánkig valamilyen mozgalmi előzményből, szigorúan vett *civil politikai aktivitásból* nőttek ki magukat.

Amikor hazai civil politikáról beszélünk, számolnunk kell a *pártpolitikává válás lehetőségével*. Két szempontból is. Egyfelől a tevékeny, aktivizálódó civil csoportosulások előbb-utóbb felismerik, hogy közjogi eszközök hiányában, illetve pusztán mint nyomásgyakorló csoportok nem lehetnek elég hatékonyak, és elhatározzák, hogy a pártpolitika színpadára lépnek. Van azonban egy másik, veszélyesebb aspektus is, amiért számolnunk kell a civilek „pártpolitikai”-vá válásával. Arról van szó, hogy a civil kezdeményezések gyakran könnyű *tápláléknak* tűnnek egy új politikai erőcsoport létrehozásához. Szándékaikat és kilétüket fel nem fedő aktorok szívesen fektetnek be olyan szer-

veződésekbe, amelyek ideológiai és gazdasági elképzeléseiktől nem állnak távol, s amelyek egyúttal hajlandóságot mutatnak arra, hogy megnyerő, de legalább vállalható arcot kölcsönözzenek a befektetőnek a pártpolitikai piacon. Az sem ismeretlen jelenség, hogy a politikai sikerre esélytelen politikai pártok sorolnak be civil szervezetek jelöltjei mögé.

Egyszóval *ebben az összefüggésrendszerben* a civil politizálást nem tudom másnak látni, mint

1) vagy állandó frusztrációra éhes emberek olyan munkálkodását, melynek lényege egy végül senki által el nem fogyasztott éték elkészítése,

2) vagy olyan alakulat tevékenységét, amely *átmenetileg* talán még maga előtt sem vallja be pártpolitikai aspirációit, ám ténylegesen *átmenetet* képez egy egyesület és egy politikai párt között,

3) vagy olyan csoportosulás működését, ami potenciálisan zsákmányállatkája lesz a politikai ragadozóknak.

És itt eljutunk a második nagy kérdéscsoporthoz, azokhoz a társadalmi, szociológiai, politológiai, nemritkán pszichológiai tényezőkhöz, amelyek nem kis nehézséget okoznak az úgynevezett civil politizálás számára. Ha ugyanis a civil csoportosulás mellett dönt, hogy céljait hatékonyan, a közjog és közhatalom eszközeivel támogatottan kívánja érvényre juttatni, vagy közelednie kell egy meglévő politikai párthoz, vagy a párttá alakulás útjára kell lépnie. Ez – különböző mértékben – a *civil jelleg sérelmével*, a civilkenti *hitelesség* bizonyos fokú elvesztésével jár. Az LMP mint zöld mozgalom indult. Nem kis *médiatámogatással* sokak szemében még *parlamenti pártként is* meg tudta őrizni a civil jelleg üde báját. Mára nem csupán *egy* lett a veszekedő pártok közül, de sokan a verekedők pártjának tartják. Az LMP pályafutása, többszöri szakadása, a vezető tisztségviselők némelyikének a Nyílt Társadalom Alapítványhoz való közvetett kötődése modellszerűen mutatja a párttá alakuló civilek pályaképét, működésének valós természetrajzát.²

Nemritkán nemzetközi háttérű szponzorok jelennek meg és bábáskodnak az új kezdeményezések környékén. Nagylelkű adományok segítik a kezdeti lépéseket: infrastruktúra, helyiség kedvezményes vagy ingyenes használatának engedése, szakértők rendelkezésre bocsátása, konferenciák szervezése, tanulmányutak biztosítása. Különösnek tűnhet, hogy olykor kifejezetten liberális, globalista szellemiségben gyökerező alapítványok, segítők igyekeznek jobboldali, keresztény és nemzeti szervezetek felépítésében. Ha azonban látjuk, hogy ez a segítség nem önzetlen, hanem a *befolyásszerzés* és az *ellenőrzés* megszerzésének trójai falova, akkor csodálkozásunk alábbhagy. Különösen érthetővé válik a befolyásszerzés mélysége, amikor egy-egy szervezet jelkép-rendszerében stilizált formában felismerni vélünk olyan ezoterikus, hermeti-

² A kézirat lezárása előtt két nappal (2018. augusztus 17-én) nyilvánosságra került hír szerint a Nyílt Társadalom Alapítvány által támogatott Migration Aid is elhatározta a párttá alakulást Éjjeli Őrség néven. Boros Júlia: *Éjjeli Őrség néven alapít pártot a Migration Aid*. <https://444.hu/2018/08/17/ejjeli-orseg-neven-alapit-partot-a-migration-aid> (Letöltés 2018. 08. 19.) Ez a folyamat is nagyban emlékeztet az LMP eddigi pályaképére: a Nyílt Társadalom Alapítvány által finanszírozott, civilnek mondott kezdeményezés a pártpolitizálás útjára lép.

kus gondolkodással összefüggő szimbólumokat, amelyek az egy központú, globális új világrend szellemiségével jobban összeegyeztethetők, mint annak a szervezetnek a meghirdetett programjával, mely végül a szponzorok tanácsára elfogadta logójának a sajátos megkülönböztető jegyeket magán hordozó emblémát.

Csupán egyetlen példaként említem a kör és háromszög alakzatok párosítását.³ Ez feltehetően stilizált változata az *ómega* és *alfa* jeleknek, amelyek *alfa* és *ómega* sorrendben Krisztusra utalnak a *Jelenések könyve* szerint. Amint Szent Jánosnál szerepel a végidőkre vonatkozóan: „Hamarosan eljövök, s velem lesz a jutalmam, hogy mindenkinek megfizessen tettei szerint. Én vagyok az alfa és az ómega, az első és az utolsó, a kezdet és a vég.”⁴ Az *ómega* feltűnik a keresztény Pierre Theilhard de Chardinnél is (*Út az ómega felé*)⁵, illetve a marxista Ernst Blochnál is. Csak míg Blochnál az *ómegapont* a lét és a lényeg, a jelenség és a valóság *egybeesése*, egy tökéletesedett ember eljövele, akiben elvész az én és a világ ontológiai kettőssége, és aki által megszűnik a vallás is⁶, addig Teilhard de Chardin *ómegája* Krisztus, aki egyúttal a kezdet, alfa is. Az *ómega* eszkatológiai, a végső időre vonatkozó jellege mindenestre mindkét helyen egyértelmű. Ha azonban az alfa és az *ómega*, a háromszög és a kör *fordított elrendezésben* szerepel, ott nagy valószínűséggel a végidőket követő új kezdetre (egy új világrendre) történhet utalás, ráadásul nem csekély antikrisztianus felhanggal: Jézus alfa és *ómega* jele ahhoz hasonlóan cserélődik fel, amint a sátánista szimbolikában a kereszt lefelé fordul.

A gyanútlan és sokszor kifejezetten naiv civil kezdeményezések persze nem csupán ilyen ezoterikus dimenziókat felvillantó veszélyeknek vannak kitéve. A jobboldali politikai oldalnak éppúgy elemi érdeke a baloldal megosztottsága, mint a baloldali politikai szereplőknek a jobboldal szétforgácsolása. Az új világrend hívei időnként nemzeti mozgalmakat támogatnak, és

³ Stilizált módon ez a szimbólumrendszer tűnt fel a 2017 tavaszán induló, egyelőre kérészetlűnek bizonyuló, meglehetősen idegen hangzású nevet viselő *Identitesz* mozgalom logójában is. Ez a magát jobboldali ifjúsági mozgalomként meghatározó szerveződés egyik első megnyilvánulásaként egy profi módon elkészített, bár kevésbé hiteles hangvételű mozgósító videóval jelentkezett. Itt az identitás általános jellegű hangsúlyozása, illetve antiglobalista szövegek mellett nem tűnt fel egyetlen specifikusan magyar szimbólum, vagy utalás sem. Már ez a mozzanat is arra utalt, hogy itt egy külföldön kidolgozott know-how szerint magyarországi használatra elkészített, a megosztást célzó, áljobboldali, álkonzervatív propagandaakciónál van szó. A mozgalom ellentmondásosságát jól fejezi ki szimbolikája és annak az ún. testvérszervezetek logójával való rokonsága is. A magyarországi „identitáriusok” jelképe a babékoszorúba (stilizált körbe) foglalt, felfelé mutató nyíl (ha tetszik háromszög, vagy alfa). A *nemzeti* identitást hangsúlyozó *nemzetközi* mozgalom, az úgynevezett *Identitarian movement* szimbóluma pedig egy alap nélküli egyenlő szárú háromszög két szára, s mindezt egy kör zárja magába. https://en.wikipedia.org/wiki/Identitarian_movement (Letöltés 2018. 08. 19.) A mozgalom több országban, szinte azonos időben való elindulása, azonos, de legalábbis hasonló szimbolikája erősen utal a mozgalom egy központból irányítottására. És éppen egy olyan időszakban, amikor globális kihívások érik az európai identitást. Több mint valószínű tehát, hogy a nemzeti identitásokat támadók időben igyekeztek gondoskodni arról, hogy a támadásra adott válaszreakciók is a kontrolljuk alatt maradjanak.

⁴ Jel. 22.12-13.

⁵ Pierre Theilhard de Chardin: *Út az ómega felé*. Szent István Társulat, 1980, Budapest

⁶ Ernst Bloch: *A Philosophy of the Future*. Herder and Herder, 1970, New York, 110–140.

a baloldal olykor segítséget nyújt bizonyos, egyébként esélytelen jobboldali csoportosulásoknak, és megfordítva. Az ellentétes oldal támogatásának hétköznapi szempontból látszólag ésszerűtlen cselekedete mögött az „oszd meg és uralkodj” politikai logikája húzódik meg.

Említettünk *pszichológiai* természetű nehézségeket is. Ezek közül az egyiket a mindenre és mindennek az ellenkezőjére vállalkozó „küldetéses emberek” csoportja alkotja. Az e csoportba tartozók szkizoid vonásai nemritkán párosulnak a politikai realitásérzék hamis tudatával. Több életút áttekintése alapján e csoport jellegzetes tagját a következők szerint lehet leírni. Mivel a rendszerváltozás időszakában elsősorban a *jobboldalon* helyeztek el ilyen személyeket, ezért jellemzésünk inkább ezek sajátosságait veszi figyelembe. Emberünk alapvetően derék magyar hazafi, mélyen vallásos, talán még szemináriumba is járt. Valamilyen ismeretlen trauma, zsarolás vagy érvényesülési vágy következtében kapcsolatba kerül a titkosszolgálatokkal vagy nemzetközi csoportokkal. Tevékenysége során igyekszik legalább a maga számára elfogadható erkölcsi magyarázatát adni cselekedeteinek, és megkísérel egyfajta *kettős ügynök* szerepet felvenni, ami azzal jár, hogy mindkét irányban túlkompenzáló buzgalommal jár el. Buzgalommal jelent, és buzgalommal provokál, miközben provokációit az adott pillanatban a legmélyebb nemzetféltő átéléssel adja elő. Szkizoid, szociopata vonásai leginkább ebben nyilvánulnak meg, miközben úgy véli, az általa jónak tartott ügyet egy *bölcs kompromisszummal* szolgálja. Ebben nyilvánul meg a politikai realitásérzék korábban említett *hamis tudata*. Beépül ide is, oda is, elveszti szabadságát, de éppen a sehova sem tartozás következtében véli azt, hogy ő valójában tökéletesen független, és fellelte is áll mind megbízóinak, mind pedig áldozatainak. Az ilyen személyiséget, többek között hamis énképe és fokozott érvényesülési vágya miatt mind a hazai, mind a nemzetközi hálózatok több haszonnal tudják alkalmazni, mint azt az ügynök gondolhatja.

A civil kezdeményezéseknek meg kell tehát tudni birkózni azzal, hogy az ilyen személyeket eredményesen kiszűrjék, de legalábbis marginalizálják. A legnagyobb problémát gyakran az jelenti, hogy az ilyen, olykor kissé furcsa, olykor kissé gyanús, túlmozgásos emberek rendelkeznek bizonyos erőforrásokkal, kapcsolatokkal, információkkal, ismeretekkel, készségekkel a további építkezéshez. E *csalétek elutasítása* nagy bölcsességet és önmegtartóztatást igényel minden kezdő szervezettől.

A második pszichológiai probléma szorosan összefügg a beépülni igyekvők törekvéseivel. Ez pedig a *bizalmatlanság*, mégpedig a túlzott, az építkezést és bővülést, a hatékony működést eleve elfojtó, megbénító, célszerűtlen mértékű bizalmatlanság. A legnehezebb dolog megtalálni a helyes arányt az önsorsrontó naivitás és a másként, de hasonló mértékben káros túlzott bizalmatlanság között.

Utóbbiban segíthet a szükséges információk beszerzése harmadik, negyedik, sőt ötödik személyektől, mégpedig olyan diszkrét, lehetőleg semleges formában, ami nem lehetetleníti el a további együttműködést, még akkor sem, ha az érintett esetleg tudomást szerez a tájékozódásról. Célszerű lehet

mindig *konkrétumokról* érdeklődni, és a *nagy átfogó tervek* mögötti *operatív* cselekvésekre rákérdezni. Hasznos csupán olyan együttműködésben részt venni, ahol a szponzor, a *források eredete tisztázott* és bizonyított, de legalább magas szinten valószínűsített. Mindig érdemes gyanakodni az olyan törekvésekkel szemben, amelyek vagy *túl általánosak* (együttműködés, mozgósítás, kapcsolatépítés stb., stb.), vagy bár kellően konkrétak, de *túlzottan irreálisak*.

Az együttműködés nem lehet öncél. Mindig világos, konkrét célok megfogalmazását kell megkövetelni a partnerszervezetektől. A megtévesztés, a hamis célok megjelölésének lehetőségét még így sem lehet kizárni. Óvakodni kell több információt átadni saját szervezetünkről, tagjainkról, működésünkről, mint amennyi hitelt érdemlő információval mi magunk rendelkezünk lehetséges partnerünkről. Minden egyes átadandó információ vonatkozásában tegyük fel magunknak a kérdést, hogy az vajon alkalmas lehet-e bármilyen visszaélésre. És mindig számoljunk azzal, hogy gyakorlatilag nincs olyan információ, amivel egy meghatározott helyzetben *ne lehetne visszaélni*.

A civil nemzetpolitika területe fokozottan állítja előtérbe a *határon túli magyar* testvéreinkkel való kulturális, gazdasági és egyéb kapcsolatok építését. Aki a határon túli magyar testvérét mint román, mint szlovákot, mint szerbet stb. említi, az aligha rendelkezik egészséges nemzettudattal. Nem kell azonban üldözési kényszerképzet ahhoz, hogy legalább a lehetőségek szintjén számoljunk azzal, hogy – amiként itthoni polgártársaink kapcsolatban lehetnek hazai és nemzetközi hálózatokkal – a határon túli magyar testvéreinknek is lehetnek hasonló elköteleződésai. A legjobb, ha mindig csupán annyit mondunk mindenkinek, amit a hálózatokkal is megosztanánk.

Ennyi nehézség és szinte paranoid gondolat után joggal merül fel a kérdés, lehet-e, érdemes-e bármit tennünk civilként a nemzetpolitika területén. Korábban azt mondtuk, amikor *hazai* civil politikáról beszélünk, szükségképpen kell számolnunk a *pártpolitikává válás* lehetőségével. *Határokon átívelően* azonban már más a helyzet. Itt nem csak szükségtelen, de nem is igen lehetséges a pártpolitikai aktivitás. Aki járt a Székelyföldön, aki járt a Délvidéken, vagy bárhol az elcsatolt területek magyarsága körében, az tudja jól, nem csak lehet, de – tán Isten parancsa szerint – kell is tenni annak érdekében, hogy amit a nemzetközi hálózatok majd' száz éve szétszakítottak, azt mindenki a maga helyén és lehetőségei között próbálja meg gyógyítani. Ha tehát a magyar civil szervezeteknek van kötelességük, ha szól amellet érv, hogy *együttműködések* kezdeményezzenek más civil szervezetekkel, akkor az nem más, mint hogy *minden magyar civil szervezetnek legyen legalább egy testvérszervezete minden elcsatolt országrészen*. És mindegy, hogy az bélyeggyűjtő, vagy épp népdalkör-e, mindegy, hogy sportegyesület, vagy tudományos egyesület. Magyar legyen! Hogy legyen magyar.

MOLNÁR TAMÁS SZELLEMI VÉGRENDELETÉRŐL, ÉS ANNAK ROMÁN VISSZHANGJÁRÓL

A katolikus filozófus és eszmetörténész jelentőségéről, a magyar, angol, francia, spanyol és más nyelveken megjelent könyveiről több írás, tanulmány olvasható a hazai sajtóban. Összefoglaló jellegű munkát életművéről másfél éve olvashatunk.¹ Molnár Tamás (1921–2010) életéről, intellektuális világáról és főbb érdeklődési területéről a legfrissebb tanulmány nemrég jelent meg a kanadai konzervatív *Égards* folyóiratban. Barna Teréz, a francia nyelvű szellemi portré szerzője nem más, mint a filozófus volt asszisztense.² A filozófus tisztelőinek az is örömteli hír, hogy 2013-ban megjelent életrajzi jellegű nagyszéjének román nyelvű fordítása is – a francia eredetiből.

Az *Én, Symmachus* című nagyszéj először Svájc francia nyelvű részében látott napvilágot,³ és műve sűrítve tartalmazza Molnár mondanivalóját a korról, amelyben élt. A kötet – amelynek második része a *Lélek és a gép* című kiegészítő jellegű esszéjét tartalmazza – arany Metszésben helyezkedik el életművében. Egy jó esszé nem nélkülözheti a szépírói vénát, amellyel Molnár bőven rendelkezett, noha érezhető, tartózkodott a képek és metaforák zsúfoltsága – magyarázó erejű – használatától, ragaszkodott a racionális kifejtéshez. Azonban fanyar humora, képi telitalálatai, klasszikus filozófiai, irodalmi, kultúrtörténeti műveltsége, erudíciója, kivételes empirikus világismerete mind-egyre átüt – mint vér a gézen – az észérvekkel induló és záruló szövegein.

Az *Én, Symmachus* kifejezetten szubjektív jellegű, az öregkor küszöbét átlépő gondolkodó világlátásának, életérzésének, koridegenségének gyűjtő és kibocsátó pontja. Nem véletlen, hogy Manuel Valeriu fordítónak, a nagyszéjbeni román egyetemi tanárnak és kétkötetes szerzőnek⁴ Molnár e könyvének akadt meg a szeme, s fordította le.⁵

Talán Barna Teréz foglalta össze a legjobban – az említett francia nyelvű tanulmányában – Molnár „öszikéjének”, szellemi végrendeletének mondanivalóját. Az *Én, Symmachus* az idős filozófus intellektuális vallomása. Symmachus nem tekinthető Molnár negyedik századi alteregójának; a párhuzam a két egymásra hasonlító történelmi korszakban és kettejük hasonló szerepfelfogásában van. Symmachus római arisztokrata szenátor volt, az eltűnőben levő klasszikus pogány vallás, egy omladozó kultúra késői védelmezője

¹ Mezei Balázs: *Lázadás a modernitás ellen. Tanulmányok, beszélgetések, dokumentumok Molnár Tamásról*. Kairosz, 2015, Budapest

² Teréz Barna: *Thomas Molnar, le Symmaque de notre temps. Égards* (novembre 2016 – janvier 2017)

³ Thomas Molnar: *Moi, Symmaque suivi de L'âme et la machine*. Editions L'Âge d'Homme, 1999, Lausanne

⁴ Manuel Valeriu: *Invitație la lectură. De ce nu sunt toate roz?* (Meghívás az olvasásra. Miért nem minden rózsaszínű?) Sibiu, 2014. *De la 1984 la Minunata Lume Nouă* (1984-től a Csodálatos Új Világig) Sibiu, 2014.

⁵ Thomas Molnar: *Eu, Simah, prefectul Romei, urmat de Omul și mașina*. Franciából fordította: Manuel Valeriu, Editura Logos, București, 2013

az újjal, a kereszténységgel szemben. Molnár Tamás saját magára is így tekint, mint egy régi rend utolsó tanújára és védelmezőjére. A modernség – részben szándékosan, részben akaratlanul – egy kusza és egyre kaotikusabb kor oka és következménye, ami után egy új rendnek kell következnie. Nem lehet előre látni, milyen is lesz az. Molnár Tamás nemegyszer mondta, hogy a jóslás a filozófia leggyengébb ágazata. Fiaatalabb, optimistább korokban mindketten megpróbálták megállítani a modernség rohanó, romboló gépezetét, ezzel is védve Róma, Athén és Jeruzsálem nélkülözhetetlen örökségét. Élete vége felé már más véleményen volt: mivel e gépezetet képtelenség leállítani, inkább fölgyorsítani kell pusztító működését, imígyen siettetve az új rend születését.

A szerzőt és szellemi végrendeletét így mutatta be a román olvasóinak a nagy-szebeni *Teológia* folyóirat 2015. októberi számában dr. Sebastian Moldovan egyetemi docens: „A könyv szerzője magyar, katolikus, hagyománytisztelő, a francia kultúrán nevelkedett értelmiségi, de az Egyesült Államokban vált elismertté. A két világháború közötti Nagyváradon nevelkedett (de nem csatlakozott a revizionista magyar szellemiséghez), az elfoglalt Belgiumban náciellenes tevékenységet folytatott (a csodával határos módon úszta meg a kivégzést a buchenwaldi lágerben), és negyvennégy könyve, valamint számtalan tanulmánya ellenére a domináns kultúrában eléggé marginális hely jutott neki. Távirati stílusban ezek volnának Thomas Molnar (1921–2010) életrajzi adatai⁶.”

Manuel Valeriu professzornak – a két világháború közötti kultúra specialistájának – és a bukaresti Logos könyvkiadónak köszönhetjük az első román nyelvű fordítást, akik lehetővé tették, hogy találkozzunk korunk egyik legjózanabb tanújával. Megkésett, de nem időszerűtlen ez a találkozás. Molnár Tamást tulajdonképpen egy témakör foglalkoztatja: a keresztény szellemiséggel átitatott, illetve a posztkeresztényi kultúra összeütközése, a „modern rossz” – hogy az egyik beszélgetőkötete címét idézzük –, vagy még pontosabban: a modern dekadencia. Olyan francia konzervatív katolikus gondolkodókhöz állt közel, mint Joseph de Maistre, Charles Maurras, Georges Bernanos, vagy az amerikai Russell Kirk. Ugyanakkor olyan különböző személyiségekből álló csoporthoz is sorolható, akik a dekadencia kritikusai voltak, mint Spengler, Heidegger, George Orwell, Marcel de Corte, Pierre Chauu, Michel Henry vagy Alexandr Zinoviev.

Az előttünk álló kötet – „lélekből jött könyv” (cartea de suflet), adja tudunkra a fordító – két, 1999-ben megjelent, látszólag heterogén esszét tartalmaz. Az *Én, Symmachus* című elsőben Molnár azonosítja magát egy híres tanúval, aki szembesült a kereszténység végleges győzelmével a Római Birodalomban. Ezért tudta megragadni a két hanyatlás közti különbséget, amelyet átél a két korszel-

⁶ Moldovan úr életrajzi utalásai pontatlanok. Túlzás, hogy Molnár náciellenes tevékenységet folytatott volna Belgiumban. A londoni rádió adásait hallgatta, és a híreket megbeszélte diáktársaival. Ezért tartóztatták le őt és társait. Noha több munkatábort is megjárt, de Buchenwaldról beszélni tőle még az asszisztense, az Egyesült Államokban élő Barna Teréz sem hallott. Gyaníthatóan oda nem vitték. Ő Dachauból szabadult. Kivégzésről sem volt szó Brüsszelben, de a háború után valóban bajba került, és börtönbe zárták. (S. Király Béla, a fordító)

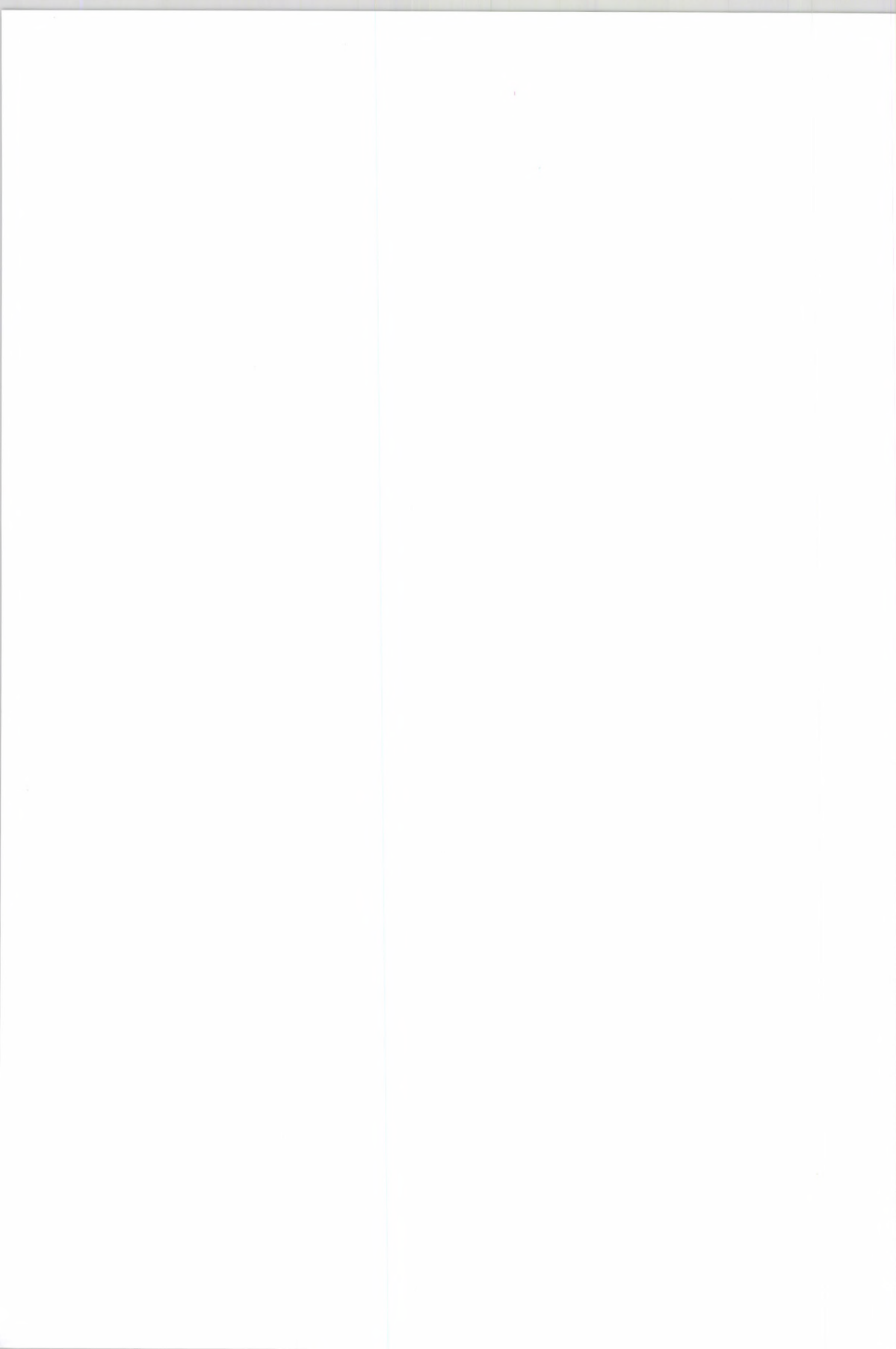

lemmel szemben álló: a 6. században a kereszténység nemcsak felváltotta a görög-római antikvitást, de örököse is annak. Mindkét kultúra elismerte „a dolgok természetes alapjának az elpusztíthatatlanságát”. A 20. században viszont nem folyamatosságot, hanem kulturális elmozdulást tapasztalunk. A szentség elhalványulása, a technika mindenhatósága, a társadalmi és egyéni tervezés egy természetellenes ideológiára épül, amely az életerő kimerüléséhez vezet.

A civilizációnk nagy témáit leltározva – Franciaország (Európa névátvittele), Egyház, Egyetem, Kultúra – Molnár egy történelmi tablót szerkeszt, amelyben értelmezni képes a harmadik kulturális trendre történő átmenetet. Az első szakaszt a szent és a klasszikus, a másodikat a társadalom-üzem és az ember-robot, míg a harmadikat a gép-univerzum jellemzi. (Symmachus idejét az Athént követő Róma és az Eklézsia párosa jellemezte.) E felfordulások lényegében a megismerés és az érték végzetszerű elkülönülését eredményezik. Molnár szerint minden ideológia lényege az illúziókhoz való csatlakozás. A modern ideológiák utópikus és keresztényellenes mivoltát az *Utopia, the perennial heresy* (1967) című művében mutatja be. A modern ideológiák a politikai establishmentet szolgálják. Az eredmény? Az ember egy üres fikció lett. Kiürítve az örök téloszából prométeuszi télosszal töltődik fel.

A második esszé, *A lélek és a gép* című eme átalakításnak az elemzésével egészíti ki az elsőt. „Nem értünk semmit meg a modern civilizációból, ha nem fogadjuk el, hogy az mindenekelőtt egyetemes összeesküvés bármilyen belső életforma ellen” – jelentette ki a múlt század közepén Bernanos. (A *Franciaország a robotok ellen* című művéről van szó, amelyből a fordító idéz a jegyzeteiben.) Molnár az ember és a technológia közti viszonyt a társadalmi élet eltömegesedésének és központosításának szélesebb összefüggésében vizsgálja. Ezek dialektikus folyamatok, amelyek egy „globális idegrendszer hoznak létre”, egy mindent felügyelő és mindent ellenőrző társadalmat. Pedig a folyton szajkózott szabadság az ember mitizálásának és mechanikussá tételének éppen az ellentéte. El tudjuk kerülni a katasztrofális elbillenést e végletek felé, hiszen „a technika az egyéni és a közösségi énükbe fészkelte magát”? „Íme, a modernitás nagy dilemmája” – állapítja meg Molnár. „Ha bebizonyosodik, hogy az emberi lény képes magába szívni egészen a belső fórumáig gépet és annak funkcióit, hogy epikus és morális szövetébe tudja asszimilálni azt, ami a legtávolabbi tőle és legellenségesebb vele szemben, akkor ennek a könyvnek az alaptézise lemond a követeléseiről.” A szerző következtetése elutasító: „A gép visszautasítása mindannak, amire az ember saját erejéből és Isten segítségével képes.” Ezen az életbevágó, túlélésünket meghatározó problémán kell gondolkodnia az olvasónak, erre invitál minket e szerző, különösen a teológusokat. Az ő számunkra olyan figyelmeztetést küld, amelyet érdemes aláhúzni: „A modern világ teológusai ugyanazon programokhoz csatlakoznak – »napjaink problémáit« illetően –, mint a laikus ideológusok, a hírügynökségek megbízottai és a politikusok.” Molnár Tamás műve a hagyományos értékek megvédésének modellje, és mentes az ideologizálás eredeti bűnétől.

(A Teológia folyóiratban megjelent írást S. Király Béla fordította.)

GRATZ GUSZTÁV

ÖSSZEOMLÁS

A magyar ellenzék október 16-ára összehívatta a képviselőházat, hogy az a bekövetkezett eseményekhez állást foglalhasson. Az ülésen Wekerle bejelentette, hogy a kormány lemondott, de a király a lemondást nem fogadta el, és hogy a monarchia megtette a maga békeajánlatát a Wilson által felállított elvek elfogadásával. Ezenkívül – mondotta – Ausztria is átalakuláson ment keresztül, amennyiben föderalisztikus alapon igyekszik ügyeit rendezni. Ez nélkülözhetetlenné teszi – folytatta –, hogy politikai, gazdasági és védelmi rendszerünket a perszonális unió alapján önállóan és függetlenül rendezzük. Az 1867: XII. törvénycikk megváltoztatása után is érvényben marad azonban az 1723. évi *pragmatica sanctio*, amely Ausztria és Magyarország között megállapítja a kölcsönös védelem kötelezettségét. „A nemzetiségeknek – mondta Wekerle – egyéni jogokat kívánunk adni. Amennyiben azt az állam egységének és megoszthatatlanságának fenntartása lehetővé teszi, szívesen fogjuk a nemzetiségi igényeket kielégíteni és efelett velük tárgyalni, helyesebben nem tárgyalni, de kívánságaiknak figyelembevételével a törvényhozásnak megfelelő előterjesztéseket tenni. Hozzájárulunk az 1868: XXX. t. c.-ben lefektetett magyar–horvát kiegyezés revíziójához is a horvát kívánságok teljesítése értelmében.” Gróf Károlyi Mihály kijelentette, hogy a háborút elvesztettük. Most minden attól függ, miként tudja Magyarország a békét a győztes antanttal a lehető legelőnyösebb feltételek mellett megkötni. Ez szerinte csak akkor lesz elérhető, ha teljesen új orientációt kezdünk a kül- és belpolitikában, a demokráciában és a nemzeti kérdésben. A reakciós, németbarát, a kor szellemének meg nem felelő nemzeti politikának el kell tűnnie, mert veszélyezteti az ország területi épségét. Nemcsak szakítani kell a német politikával, mondja, de az ellenkező politikát kell követni. Most a pacifista elvek álláspontjára kell helyezkedni, és azt kell kutatni, kinek van legnagyobb hitele az antant szemében. „Ütött a leszámolás órája” – folytatta, a többség felé fordulva. – „A nemzet nem akarja, hogy önök vigyék a pacifista lobogót, hanem a vádlottak padjára fogja önöket ültetni, és ne higgyék, hogy felmentő ítéletet fognak kapni.”

Wekerle és Károlyi beszédei egyaránt azt mutatják, hogy a háború elvesztésének szomorú tényét és annak következményeit az egymással szemben álló két tábor egyike sem tudta egész horderejében felfogni. Wekerle tévedett, amikor azt hitte, hogy a nemzetiségi kérdésben tett fenntartásai még érvenyesíthetők lesznek és hogy ez a kérdés tovább is Magyarország belügye fog maradhatni, amelyben csak a magyar kormány és a képviselőház

fog dönteni. Ez, sajnos, nem volt így. És hasonlóan tévedett Károlyi, amikor azt hitte, hogy elég lesz a politikai irányt megváltoztatni, demokratikus be rendezéseket létesíteni és az ügyek élére az antanttal rokonszenvező férfiakat állítani, hogy az elveszett háború következményeit elháríthassák magukról. Sem Wekerle konok ragaszkodása az eddigi politikai rendszerhez, sem Károlyi gyermekesen naiv önbizalma nem segíthetett már Magyarországon –, de sajnos, más sem segített volna rajta. Már ott kongott a halálharang az ezeréves Magyarország felett.

(Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1934. – Akadémiai Kiadó reprint sorozata, 1992, Budapest, II. 378–380 old.)

REMÉNYIK SÁNDOR

MAGÁNYOS CIPRUSÁG

Tisza István ravatalára

Nem szánlak, jó Vitéz, mert jó Neked,
Neked már jó.

Sok rémség elől elfedte szemed

Az orgyilkos golyó.

Rövid a kín, hosszú a síri álom,

De ezt a népet szánom és utálom.

Hogy letört életednek drága gátja,

Rajt' dül át a tömeg,

Ezer közül nagyságod egy ha látja,

S az sem érdemli meg;

A nemzedékek sodra tovatart,

S nem ad az Isten több ilyen magyart.

Míg éltél, értünk drága két karod

Munkált erőd felett,

S a halál, mikor szíven ragadott,

Szóltál: „Ez így kellett”.

Néztél merőn, Kálvin kemény magyarja,

A puskacsőbe: ahogy Isten akarja.

Egy szörnyű korszak minden bűneit

Hordta fennkölt fejed,

Szeretted édes magyar véreid,

S tested megtöretett,

Új tagja mártírok nagy seregének,

Néróknál haj! hóhérbak a népek!

A becsületen folt, csorba ne essék,

Nem volt más jelszavad,

Hitted, hogy nem ábránd, mi kötelesség.

Arany-Szent-György-lovag,

Köveden rövid lesz a felirat:

Egy igaz férfi, sok hitvány miatt!

1918 októbere

K Ö R K É P

KATONA ANIKÓ

AZ ART DECO PLAKÁTMŰVÉSZET MAGYARORSZÁGON

Az art deco viszonylag új kifejezés a magyar művészettörténetben. Le Corbusier volt az első, aki ezt a kifejezést használta, de nem mint stílusmegjelölést vagy „izmust”. Mint művészettörténeti kategóriát először 1966-ban használták Párizs egyik, az 1925-ös évet (és annak művészetét) bemutató kiállításának kurátorai. A kifejezés Magyarországon először egy 1985-ös kiállításon bukkant fel a Budapesti Iparművészeti Múzeumban, amely már a címében viselte az art deco megnevezést.

1990 óta az art deco és az art deco poszterművészet iránti érdeklődés megnövekedett. Egy spanyol múzeum (MuVim, Valencia) 2009-es kezdeményezését követően, 2014-ben Bakos Katalin kurátor Budapesten kiállítást rendezett az 1924 és 1942 közötti modern magyar plakátokról. Az Iparművészeti Múzeum 2012-ben bemutatta *Art deco és modernizmus* című kiállítását, amely az 1920 és 1940 közötti belsőépítészetre összpontosított. Bár az alkotóknak eredetileg a plakátok bemutatása is szándékukban állt, végül csupán egy Bakos által írt, főként a magazin illusztrációkról, borítókról és plakátokról készült, látványtervezeti tanulmánya került a katalógusba.

Egyes plakátoknak art decóként való beazonosításáról viták folynak, a stílus, annak ízlésvilága és a két világháború közti Magyarország vizuális kultúrájában való megjelenésének kérdése máig nem zárult le.

Az art decót nem lehet stílusnak vagy „izmusnak” nevezni, mert nincs határozott ideológiai háttere, ahogyan a legtöbb izmusnak sem, emiatt a kategorizálás határai is igen rugalmasak. Az art deco vizuális kultúrájának számos jelensége azonban (mint a grafikai tervezés, amely magában foglal magazinokat, illusztrációkat, csomagolásokat, plakátokat stb.) egyszerűen beazonosítható, mert az art deco a közízlés része, amely megjelenik a mindennapi vizuális kultúrában.

A magyar art deco plakátok társadalmi hátterének vizsgálatakor figyelembe kell venni a történelmi környezetet, amelyben készültek. A harmincas évek válsága, majd a stabilizáció eredményei nem hagyhatók figyelmen kívül.

Az 1921 és 1931 közti időt bethleni konszolidációként emlegetjük. 1924-ben elindult a gazdasági fellendülés, egy népszövetségi kölcsönnek köszönhetően, amely bizonyos fokú stabilizációt és jólétet hozott. A relatív jólét az idegenforgalmi fellendülést és vállalati sikereket is elősegítette. Megjelent az elektrotechnikai ipar (Tungsram és Orion) cégei nagy mennyiségű plakátot bocsátottak ki.

A recesszió és a depresszió időszakai gyakran álomszerű és elbűvölő művészetet produkálnak, amely segít abban, hogy az átlagember elfelejtse a nehéz életkörülmé-

nyeket. Ez a magyar art deco egyik kulcsfontosságú jellemzője is. Ez az időszak a mozi aranykora lett: egy művészeté, mely az álmok és vágyak megtestesítője. Lét, amely sosem látott luxusnak örvend, szikrázó szépségű sztárok és tündérmesékbe illő történetek kerültek vászonra a két világháború közötti időszakban a magyar filmiparnak köszönhetően. Míg a filmes plakátok az akkori populáris kultúra hajtómotorjaivá váltak, a divatot és a kereskedelmi reklámokat hirdető plakátok is megjelentek, hogy a mindennapi életben hiánycikként számon tartott fényűzést és gyönyört kínálják.

A magyar plakátművészet

A magyar plakátművészetet gyakran az első nagyméretű plakátot megalkotó festőművésztől, Benczúr Gyulától származtatják, akinek műve az 1885-ös évi kiállításra készült. A századfordulón néhány nagyméretű művészi plakátot is készítettek a kor kiemelkedő magyar festői (Rippl-Rónai, Vaszary, Ferenczy és mások).

A magyar plakátművészet első aranykora az art nouveau-val érkezett meg, amelyet 1900 és 1910 között a magyar szecesszióknak is neveztek. Az osztrák főváros közelsége miatt a bécsi kulturális és művészeti befolyás egészen az Osztrák–Magyar Monarchia bukásáig, 1918-ig uralkodott. A bécsi szecesszió azonban nem volt kizárólagos hatással a magyar szecessziós plakáttervezésre. A francia befolyás Faragó Géza munkájában is nyilvánvaló. Mucha diákja és munkatársa volt, számos dekoratív és elegáns plakátot készített bárókhoz, klubokhoz, revükhöz, valamint kereskedelmi cégek számára. Erős volt a német hatás is, például Tuszkay Márton munkáiban, aki – berlini tanulmányút után – a német „Sachplakat” magyar képviselője lett. E kor kiemelkedő mestere Bíró Mihály, a politikai plakát műfajának atyja. Bíró egy időben Charles Robert Ashbee kézműves műhelyében szerzett tudást, ami észrevehető az angol lenyomatban, mely életművét áthatja.

Modernizmus

Az első világháború után kezdődő második avantgárd hulláma mély hatást gyakorolt a magyar grafikai tervezésre. A konstruktivizmus különleges magyar változata, az úgynevezett modernizmus lett a domináns erény a magyar grafikai tervezésben. A kor legfontosabb festői és tervezői részt vettek egy „új művészet”/„új grafika” elnevezésű misszióban, amely a magas művészi színvonalat garantálta. Az „új design és az új tipográfia” 1925 és 1926 között jelent meg először, és az 1940-es évek végéig tartott, hatása később is érezhető maradt. Bár a modernizmus általában az art decóval párhuzamos művészi jelenségnek tekinthető, a két szál olykor összefonódik.

1919-ben, a Tanácsköztársaság bukása után számos modernista művésznek kellett emigrálnia. Leginkább a nyugat-európai művészeti központok vonzották őket, mint például Berlin, Weimar vagy Bécs, mivel szinte mindegyiküket, vagy legalábbis nagy részüket a német Bauhaus-design, vagy az orosz konstruktivizmus ihlette. 1925-ben a Horthy-rendszer, politikai konszolidációjának bizonyítékaként, amnesztiát hirdetett, és sok emigráns művész hazatért. Azonban a művészek és a művészeti piactól elszakadt alkotók nehezen találtak műveikre befogadó és fizetőképes vásárlókat, amely arra kényszerítette néhányukat, hogy megélhetésük érdekében a kereskedelmi tervezéshez forduljanak.

Mindazonáltal Bortnyik Sándornak és Berény Róbertnek, mint két nagy személyiségnek, akik hittek a tervezés fontosságában, a plakátok megteremtése nem csak a pénzkeresetről szólt. Hasonló nézetet vallott Kassák Lajos, a magyar avantgárd meghatározó művészeti teoretikusa, művésze, írója és szerzője a *Ma* című folyóirata egyik cikkében. A konstruktivista művészek számára a plakát a kommunikáció eszköze volt, esztétikáját is ez a funkció határozta meg. A jó plakátnak egyértelműnek, célratorónak, tisztának és világosnak kell lennie – ez az, amit egy festőnek, Kassák elmélete szerint, meg kellett tanulnia. A *Ma* 1916-ban szecessziós-expresszionista logóval és stílussal jelent meg, de amikor Kassák emigrációja alatt (1919–1925) Bécsben adták ki, külleme radikálisan konstruktivista irányba fordult.

Kassák maga készítette el az 1924-es *Magyar Hírlap* új, modern plakátját; az akkor Weimarban száműzetésben töltött éveiben Bortnyik 1926-ban kezdett modern plakátokat tervezni, a híres Modiano márkának. Berény és Bortnyik új grafikai stílusa 1926–1930 között igen nagy hatást gyakorolt a szakmában és hamarosan követőkre talált.

1930 után Berény és Bortnyik stílusa az art deco felé fordult, díszesebbé és festőibbé vált. A modernista trendet azonban a fiatalabb művészek, például Csemiczky Tihamér és Irsai István tartották életben. Csemiczky valószínűleg Bortnyik diákja volt a „magyar Bauhaus” művészeti iskolájában, mely a *Műhely* nevet viselte. Hullámzó következetes-séggel tartotta a modernizmus elveit, és ő lett a fő tervezője a Tungsram elektronikai márkának és védjegyének (izzók, rádió stb.). Csemiczky maga nagy rádiórajongó volt, még tanulmányt is publikált arról, hogyan kell reklámozni egy rádiókészüléket.

Irsai István, budapesti építész és belsőépítész, aki 1930-ban visszatért a palesztin mandátumi megbízatásból, hogy kereskedelmi grafikusként dolgozzon, a tipográfia neves feltalálója lett, megalkotva az első modern héber betűt – az úgynevezett „Haim”-et, és a díszítő modern betűkészleteket, amelyek világos és látványos kompozíciókban jelentek meg. Plakátjai (Nor-Coc fürdőruha és sapka, Bagarol cipőkrém, Flora szappan stb.) kombinálták a funkcionális dizájnt a rendkívül dekoratív kompozícióval. Ahogy a bútortervezés területén is, a konstruktivista-modernista stílust nehezen lehet megkülönböztetni a modernizmussal inspirált art decótól.

Modernizmus, avagy art deco?

Az 1920-as, 30-as években a modernizmus, az art deco párhuzamos vonala, a kereskedelmi tervezés területére korlátozódott. A nagyvállalatok, mint például a Modiano, Tungsram és más ágazatok is új ötleteket igényeltek kampányaikhoz, amelyek a konstruktivista művészekhez közelítettek. Az újdonság iránti igény mindig is a kereskedelmi reklám jellemzője volt, de abban az időben a mindennapi élet radikális változásai miatt az új életstílus, amelyben a modern háztartási tárgyak (mosógép, világítás, rádió stb.), a sportruházatok, az új típusú termékek (például a hölgyek számára készült cigaretta) miatt új perspektívára volt szükség. Ezzel párhuzamosan az art deco uralta az álmok és vágyak birodalmát, különösen a moziplakátokat, valamint a szépségápoláshoz, szabadidőhöz kapcsolódó reklámokat, mint a kozmetikumok, a divat, az utazás, éjszakai élet, revük, bárók.

Az art deco modernizmustól való megkülönböztetésére a plakátművészet terén John Barnicoat *Plakátok, tömör történelem* című művében némileg más terminológiát

használ: „Szemlélatomást két út volt járható: a formális modern stílus és dekoratív modern. Az első, ami a funkcionális elképzelésből ered, mely a tizenkilencedik századot uraló egyetlen szót, a »díszt« helyettesíti. Ez azt az eljövendő stílust fémjelzi, amely a művészet és az ipar közötti kapcsolatot a technika korában képviseli majd. A második, a korszerű dekoratív elem – amely Le Corbusier és támogatói által a visszatekintő jelzőt birtokolja – a bőség idején gyarapodott, az egyén munkáját képviselte, és a plakátok esetében általában a festészethez kapcsolódott.” Mindkettőt a kubizmustól származtatták, mint a művészet első lépései az absztrakció felé. Hozzáteszi: „1910 és 1939 között a plakáttervezés két különálló fejlődési vonalon haladt, amelyekből az egyik a kubista absztrakcióból származik (de még precízebb), a másik pedig olyan dekoratív szögmintákon alapul, amelyek a kubista fejlődést is magukban foglalják.”

A „dekoratív-modern”, vagy „art deco” a modern vagy kubista, absztrakt stílus-elemeket díszítőeszközként kezelte. Mindazonáltal a konstruktivizmus/modernizmus absztrakciói csak inspirációs forrásnak tűnnek, amelyet gyakran összekevernek egyéb irányokkal. Két dolog határozta meg a közízlést: egyfelől a modernizmus, másfelől pedig a luxus és az elegancia. A kettő kombinációja heterogén stílust eredményezett. Ez a heterogenitás a magyar art deco plakátok egyik legfontosabb jellemzője. Érzékelhetünk bizonyos irányokat a különböző hatások között, mint például:

1. Az avantgárd mozgalmak (izmusok) inspirációja, dekoratív módon.
2. Szecessziós hatás – átfomált és korszerűsített.
3. Népművészet.
4. Történelmi és népi művészet – az iparművészetten keresztül.
5. Orientalizmus, vagy egzotizmus.
6. A nyugati, modernista hatások: monumentális és fényűző elegancia.
7. Klasszicizmus és dekoratív modernizmus / utazási plakátok.

A magyar art deco plakátművészet néhány remekműve.

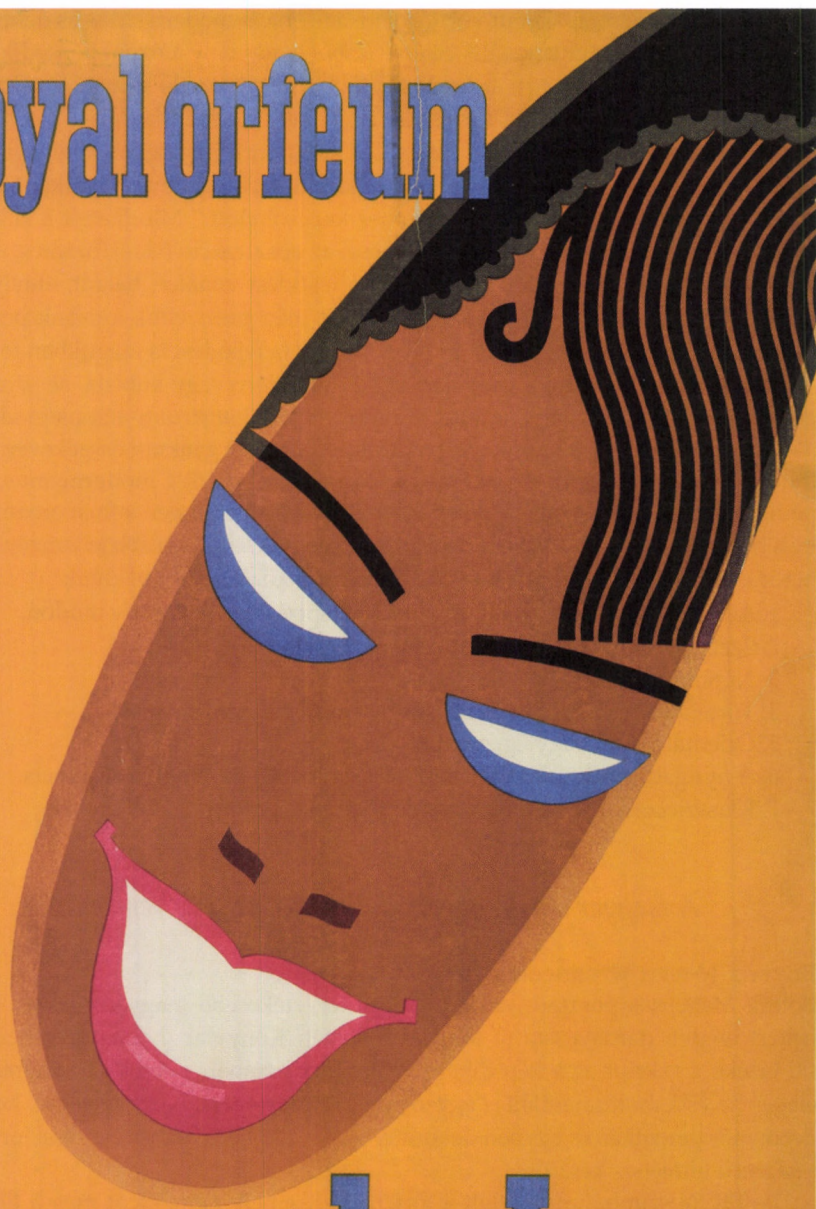
BOTTLIK JÓZSEF: METROPOLIS, 1928

Bottlik *Metropolis* posztere valószínűleg a legértékesebb magyar poszter. Csak egy ismert eredeti darabja van (a Magyar Nemzeti Könyvtár gyűjteményében). Művészi értéke a szkript és a kép tökéletes kombinációjából, a színek harmóniájából, az elegancia és a monumentalitás egyensúlyából származik. Nem kétséges, hogy ez art deco: monumentális és egyben dekoratív is. Az alkotás a német expresszionista mozi világhírű filmjéhez készült.

Bottlik új szimbólumot talált a történethez, amely nem jelent meg a filmhez készült német és amerikai plakátokon sem: a munkásosztály hősi alakját, aki a vállán a nagyszerű várost hordozza. A filmes plakátokon könnyű nemzetközi összehasonlítást végezni, és a *Metropolis* poszterei világhírű darabok. Boris Bilinsky monumentális városképe és Heinz Schulz-Neudamm vertikális plakátja látványos art deco mű, amely bemutatja a modernizmus és az expresszionizmus hatásait – de még továbbra is úgy gondolom, hogy Bottlik alkotása mindkettővel felér.

Bottlik dekoratív és népszerű szecessziós stílusban kezdte pályafutását; a SZIT Lacika reklámfigurával szerzett magának az 1920-as évek elején hírnevet, de hamar

royal orfeum

baker

ATHENAEUM
BUDAPEST

Copyright by „UNIS“
BERLIN SW61.

Réz-Diamant Tibor: Baker, 1928. (© Szépművészeti Múzeum, 2018)

elpártolt mindentől, amiben a cukormázás hanyatlást érezte. A híres Orion elektrotechnikai cég vezető tervezője lett – pozíciója hasonló volt a Tungsram cégnél Csemiczkyéhez. Az első plakátokat Bottlik 1922 és 1923 körül tervezte a cégnek, és miután az 1924-ben felvette az Orion nevet, 1925-ben új logót készített, amely az 1980-as évekig meg is maradt.

Az Orion plakátoknak, csakúgy, mint a *Metropolis* plakátoknál, összetételük kulcsfontosságú eleme a törekvés a monumentalitás felé. A monumentalitás és a látványosan díszített megközelítés elemei dominálnak ez idő tájt a plakátművészetben: robusztus, erős és modellezett ábrákat láthatunk Ludwig Hohlwein plakátjain (melyek gyakran politikai jelentéssel bírnak: náci hatalmi jelképek). E politikai háttér nélküli, hasonló ábrák jelentek meg a sport- és filmes plakátokon.

Bottlik művészi megközelítése magára az art deco stílusra jellemző. A munkásosztályt izmos emberként ábrázolja a politikai plakátokon, közben a szecesszióból, a keleti művészetből, az amerikai fényes art deco stílusból és a modernizmusból is ihletet kapott. A plakát a kor fő irányvonalairól szól: az egész egy kozmikus látomás, dekoratív és monumentális, miközben feszültség morajlik a fényes felszín alatt.

RÉZ-DIAMANT TIBOR – FILMEK ÉS SZTÁROK

Mielőtt a kor másik mesterművét, Réz-Diamant Tibor *Bakerét* megvizsgálánk, néhány szót kell ejtsünk az akkori filmes plakátok „átlagos” minőségéről. Az 1920-as és 30-as éveket széles körben a mozi első aranykorának tekintik. Azonban a német expresszionista mozi és Chaplin filmjeinek művészi értéke mellett ez az időszak a hollywoodi giccsek születésének is. A hangosfilm 1927-es feltalálásával a filmipar lassan megváltozott. Az első klasszikus horror és sci-fi filmek mellett az átlagos hollywoodi produkció sztereotipizált romantikus elbeszélésekből állt, akár történelmi, keleti, vagy nagyvárosi jelenetekben. Ez az új ipari stílusú filmgyártás világszerte szuperstárokat teremtett, beleértve azokat a nőket is, akik új szerepkörökben, független, uralkodó vagy démoni formát ölthettek az addigi naiva ideáltól eltérően.

A sztárkultusz magával hozta a filmplakátok elsilányulását. A képeknek most már nagy formátumban kellett ábrázolni a sztárok arcát, gyakran unalmas és sztereotipikus kompozíciókban. A portrék fotók gyenge másolatai voltak, az eredetiség teljes hiányával. Szerencsére akadtak kivételek, elsősorban az art deco művek közt.

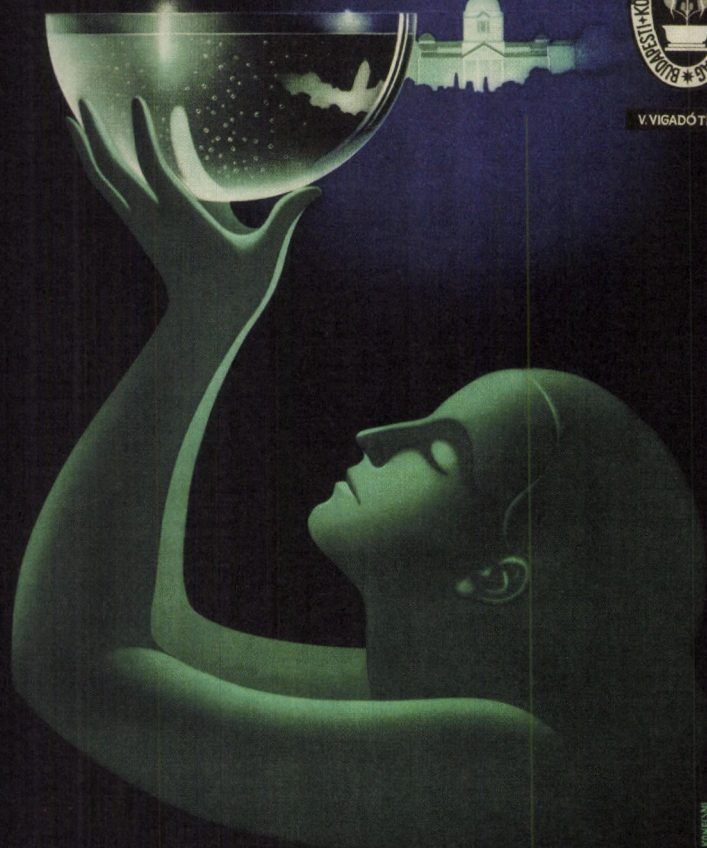
Ilyenek voltak Réz-Diamant Tibor plakátjai. 1925-től több mint húsz plakátot tervezett mindössze néhány éven belül, mielőtt elhagyta volna az országot 1928-ban, hogy fiókosként dolgozzon a németországi Benz autógyárban. A siker kulcsa a kortárs ízlés iránti empátia. Ez nyilvánvaló a *Tiller Girls* poszteren (1927), amelyet a híres amerikai táncosok filmjének bemutatójára készítettek. A lányalakok egységes mintaként jelennek meg, díszítő ritmust hozva létre.

Legnagyobb alkotása a Josephine Baker plakát. A világhírű táncos és énekes 1928-ban egy teljes hónapig vendégszerepelt a Budapesti Királyi Orfeumban, lelkes magyarországi rajongók előtt. Zerkovitz Béla színházi rendező és zeneszerző 1926-ban dalt is írt róla (*Gyere, Jozefin*), melynek későbbi francia változata igen sikeressé vált. Josephine budapesti vendégszereplései óriási sikereket hoztak, amelyek nemzetközi figyelmet és közönséget is vonzottak, annak ellenére, hogy az előadást majdnem betiltották, mivel színpadra léptekor csupán egy banánszoknyát viselt.

BUDAPEST

V. VIGADÓTÉR 3.

FÜRDŐVÁROS

Konecsni György: Budapest, a fürdők városa, 1935. (© Szépművészeti Múzeum, 2018)

Réz ezenfelül Baker egyéb előadásaihoz és filmjeihez is készített plakátokat; ahogy magyar „hasonmásának”, Somogyi Nusinak is. Mivel ezek a munkák dekoratívabbak, egyszerűségének köszönhetően a Baker poszter kiemelkedőnek számít. Csak a védjegyévé vált göndör frufrut és a macskaszzerű szemeket ábrázolta, ami az előadás jelképévé nőtte ki magát. Ugyanez az ötlet megjelent Jean Chassaing 1931-es poszterén, de még realiztikusabban Réz szinte absztrakt, logószerű munkájához képest.

Baker nem csupán egy sztár volt, hanem a kor egyik jelképe is. A posztereken az arca maszkként jelenik meg. Az első világháború vizuális kultúrájáról szóló friss könyvként, egy Maszk, amely a háború utáni trauma által jelölt időszak befolyásos szimbólumává vált. A kor hadirokkantjai sokszor sérült arccal tértek haza, megalapozva ezzel a mesterséges arc/maszk gyártását. Ennek következtében a kozmetikai ipar virult, a modern plasztikai sebészet pedig megszületett. Az akkori sztárok maszkyszerű vastag sminket is viseltek, és Greta Garbo szomorú szemű arcának pompázó sziluettje az új, háború utáni szépségideált fejezte ki a külsőségeken alapuló világban. Bár Josephine Baker a „természetes” és „vad” szépség szimbóluma volt, az arca mindezek következtében maszkként is megjelent bizonyos ábrázolásokban.

KONECSNI GYÖRGY: BUDAPEST, A FÜRDŐK VÁROSA, 1935

Ahogy fentebb említettük, a két világháború közötti időszak radikális változást hozott a mindennapi életben, amely a turisztikai keresletet is magában foglalta. E kor nagy teoretikusa, Sigfried Kracauer írja le ezt a jelenséget a *Travel and Dance* című esszéjében. Az utazásvágy mögött látta a „máshol lenni” gondolatot, mottója Baudelaire-től származik: „De igaz utazók azok csupán, kik mennek, hogy menjenek, s szívük mint léggömb ring odább...” Ebben az értelemben az utazás kortünetnek tekinthető, hasonlóan az álmodozó filmek tömegtermeléséhez és a szórakozás iránti igényhez, olykor erotikus revük formájában. Ez valójában az escapizmus kora volt: a kemény valóság szükségessé tette a szórakoztatást és világlátást.

Az idegenforgalom tömegessé és fontos iparaggá vált számos országban a világháború után. A nyugati országok már korábban is komoly idegenforgalmi ipart és jól működő propagandagépezetet hoztak létre, elég csak Cassandre (Adolphe Jean-Marie Mouron) franciaországi munkáira gondolni.

A nagy utazási plakátok számos módon vonzzák a szemet, az érdekes helyek kiemelése, az odajutáshoz használt szállítóeszköz ábrázolása, vagy az ott végezhető tevékenységek bemutatása. Az utazási plakátok aranykora világszerte az 1920-as években kezdődött, és a fotózás elterjedésével, az 1960-as évek körül kulminált.

1932-ben konferenciát tartottak Magyarországon, ahol kiemelkedő írók és szakértők fejtették ki véleményüket a turizmus fontosságáról, valamint Magyarország ezen a téren való elmaradottságáról. 1933-ban az Országos Vasúti Társaság plakátkiállítását szervezett, ahol példaként szerepeltek egyes kiválasztott külföldi alkotások. Ez és a későbbi versenyek fontos szerepet játszottak az utazási plakát műfajának fejlesztésében: például 1932-ben a Gellért Gyógyfürdő pályázatot írt ki, amelyre benyújtott művek a következő évtizedek során kidolgozott *Budapest, a fürdők városa* turisztikai ötlet alapjául szolgáltak. Konecsni György először szerepelt ezen a pályázaton, melyet meg is nyert gyönyörű, klasszikus formatervével. Bár munkáját sosem nyomtatták ki, ezzel lehetővé vált, hogy a szakmába bekerüljön. 1935-ben Budapest vezetése meghirdetett egy pályázatot a vá-

ros népszerűsítésére szolgáló plakátokra, melynek nyerteseit a Magyar Iparművészeti Múzeum művészeti magazinja adta ki. Addigra Budapest kétségtelenül felvette egy modern metropolisz képét. A főváros mellett a fejlődő magyar idegenforgalmi ágazat a Balatonra koncentráldott. Az 1930-as évek festői és plakáttervezői dekoratív képeket készítettek a magas kilátókról, hogy bemutassák a tó szépségét.

Összegzés

A plakátok általában a mindennapi élet különböző aspektusaihoz kapcsolódnak: a mozitól az utazásig, a háztartástól a divatig. Rajtuk keresztül tisztább képet kapunk a korról, annak szelleméről, a mindennapi életről, ízlésről, a vágyakról és álmokról, melyek áthatják azt. Ilyen a mélyben morajló háborús trauma, a társadalmi feszültség és a mindezt leplező ragyogás. És amíg a modernizmus egy kellemes képet ad a tökéletes, új társadalmak elképzeléséről, addig az art deco csupán magát a díszítés pompáját tárja kíváncsi szemünk elé.

(Fordította: Rimai Ádám. Az írás angol eredetije a *Hungarian Review* 2018. júliusi számában jelent meg.)

HORVÁTH BALÁZS

„ITT A KESZTHELYI ZÖLD PARTON EMELKEDIK A CSENDES HELICON”

Cséby Géza Festetics-monográfiájáról

A gróf tolnai Festetics Györgyről szóló első monográfia csak néhány éve jelent meg, máris kezünkben tarthatjuk a másodikat. Míg Kurucz György 2013-as műve¹ inkább történelmi, gazdaságtörténelmi érdeklődésű, addig Cséby Géza könyve Festetics művelődéstörténelmi szerepét vizsgálja behatóbban. A szerző áttekinti a gróf életpályáját, alaposan vizsgálja a magyar kultúrában és irodalomban betöltött szerepét, kiváltképp részletesek a kötetben a magyar költőkkel és írókkal való kapcsolatával foglalkozó, valamint a Magyar Minerva könyvsorozat kiadását és a keszthelyi Helikon Ünnepek megrendezését taglaló fejezetek.

Az 1755-ben született Festetics György bécsi theresianumi tanulóévei során került a francia felvilágosodás eszméinek hatása alá, és feltehetőleg itt lett szabadkőműves is. Tanulmányai elvégzése után, atyja rosszállása ellenére katonai pályára lépett. Különböző huszárezredekben és a bécsi magyar nemesi testőrségnél is szolgált, majd közel húszévi katonai szolgálat után és az udvarral való összetűzést követően leszerelt, és keszthelyi nagybirtokára vonult vissza. A konfliktus oka Festetics egy beadványa

¹ Kurucz György: *Keszthely grófia. Festetics György*. Corvina Kiadó, 2013, Budapest

volt, amelyben magyar huszázredek békeidőben külföldön állomásoztatását ellenezte, és szorgalmazta a magyar szolgálati nyelvet, valamint magyar nemzetiségű tiszteket, majd később, egy 1797-es megyegyűlésen a nemesi insurrectiót ellenzőket támogatta, melynek hatására kitiltották Bécsből, és kamarási tiszttségétől is megfosztották.

Az eladósodott és rossz helyzetben lévő családi majorság gazdasági modernizáláshoz szakemberekre volt szüksége, ennek is köszönhető, hogy 1797-ben megalapította Európa első felsőfokú mezőgazdasági szakoktatási intézményét, a Georgikont, de számos egyéb területen is támogatta a magyar tudományt és kultúrát. Nevéhez fűződik az első keszthelyi nyomda és posta, a hévízi gyógyfürdő kiépítése, keszthelyi iskolák és a csurgói gimnázium alapítása és fenntartása, támogatta a hazai sajtót (*Magyar Hirmondó, Uránia, Hazai Tudósítások*), mezőgazdasági szakkönyvek kiadását, és nemcsak a keszthelyi, de a pesti és kolozsvári színjátszást is. Megindította, majd az első három kötetét finanszírozta az első hazai könyvsorozatnak, a Magyar Minervának, 1817-től 1819-ig, haláláig pedig öt alkalommal rendezte meg a keszthelyi Helikoni Ünnepeket. A császár és király februári születésnapján, valamint tavasszal megtartott ünnepek a dunántúli költők, írók, tudósok és honorácior értelmiség összejövetele volt, ahol számos jelentős író megfordult, mint Berzsenyi Dániel, Kisfaludy Sándor, Dukai Takách Judit vagy Pálóczi Horváth Ádám, így a kor egyik kiemelkedő irodalmi központja volt. Festetics legfontosabb és legnagyobb hatású alapítása egyértelműen a jelenleg is működő Georgikon, de munkássága és későbbi kultusza a mai napig meghatározza Keszthely, Hévíz és környéke arculatát.

A gróf – már a kortársai szemében is – ellentmondásos pályáját azóta is talán Négyesy László jellemezte a legérzékletesebben: „Az aulikus főúr és a kuruc hajlamú magyar nemes mintha viaskodnának lelkében az elsőségért. Rengeteg vagyonánál fogva konzervatív arisztokrata, de a 18. század felvilágosodásával megfuttatva. Olvasmányából, társalgásból nem ismeretlenek előtte Voltaire eszméi. Érzi és magáévá teszi a 18. század társadalmi bölcseleinek azt az elvét, hogy a nagy vagyonnak a köz iránt nagy kötelezettségei vannak, s hogy jog csak ott van, ahol előbb kötelesség is van. Aprólékos takarékosság és grandiózus áldozatkészség, nagylelkűség és kicsinyesség, szívós, lelkes munkásság és állhatatlanság, nagyszabású conceptiók és töredékesség, bátor szókimondás és opportunistizmus, saját személyére nézve az életmódban igénytelenség, de a család nimbuszáért fejedelmi pompa kifejtése, s az uralkodóházzal való összeköttetés ápolása, nála kisebb rangú jóra való emberek iránt úri figyelem és barátság, de némelyekkel szemben némelykor önkény és szeszély is; dicsvágy és szerénység; mindez sajátságos keverékben jelentkezik egyéniségében és pályájában.”²

Cséby Géza igyekszik összegezni, értékelni Festetics munkásságát, és megállapítani helyét a magyar művelődéstörténetben. A fő kérdése, hogy a szakirodalom két jellemző értékelése, a saját arisztokrata reprezentációját támogató feudális főúr, vagy a társadalmi átalakulást, polgárosodást elősegítő, a magyar nyelv ügyét előremozdító modern mecénás között hol helyezkedik el Festetics személye és életműve.³ A szerző

² Négyesy László: „Gróf Festetics György a magyar irodalomban” in: Lakatos Vince (szerk.): *Keszthelyi Helikon*. Keszthely, 1925. 45–46.

³ A kérdéssel részletesen foglalkozik Kurucz idézett monográfiája, és az őt recenzáló Főrész Gergely is. Főrész Gergely írása az első Festetics György-monográfiáról: <http://reciti.hu/2014/2387>

egyértelműen a két szemlélet közötti folytonosságot hangsúlyozza. Festetics György lehetőségeihez és vagyonához képest nagyban hozzájárult Keszthely és környéke felvirágzásához, és szívügyének tekintette a magyar irodalom és tudomány ügyét, és ebben mindenképpen unokaöccsének, Széchenyi Istvánnak az előfutára. Fontosnak tartanánk, hogy több ilyen, kiegyensúlyozottan összegző és újraértékelő mű születésék meg a magyar arisztokrácia alakjairól.

A szerző a korábbi szakirodalom teljes körű összefoglalására törekszik, és könyvének külön erénye, hogy rengeteg nehezen hozzáférhető, néhány esetben kiadatlan elsődleges forrást tesz közzé, a függelékben pedig közli a Magyar Minerva teljes regesztrumát, valamint Berzsenyi *Himnusz Keszthely isteneihez* című verse kéziratának és kiadásainak összevetését. A művet bibliográfia, névmutató és a Festetics család keszthelyi ágának leszármazási táblája teszi teljessé. A műnyomó papírra nyomtatott, gazdagon illusztrált, nagy formátumú könyv külsője magas színvonalú, talán csak a túlságosan szellős tördelés zavaró néha, különösen a versidézetek és a névmutató esetében, de összességében egy rendkívül igényes kivitelezésű kötetet tarthat kezében az olvasó.

(Cséby Géza: *A keszthelyi Helikon. Gróf Festetics György szerepe a magyar művelődéstörténetben*. Pannon Írók Társasága, 2017, Zalaegerszeg. 434 oldal.)

TÓTH ERZSÉBET

A GYERMEKKÓRHÁZ TITKAI

#parkchildrenhospital – Kontra Ferenc *Az álom hídjá* című regényének egyik fejezete fölött áll ez a kifejezés. Később kiderül: ez levelezési cím, itt játszódik a regény. Magyarul furcsa szó: parkgyerekkórház. Maga a park is gyógyít, döbbenek rá. Olykor jobban, mint egy orvos, aki talán maga is beteg. És ha a fák is sérültek? Tudnak-e gyógyítani olyan öreg fák, amelyek már túléltek egy-két háborút, esetleg csupán bombázásokat? Kihajtottak újra, ezzel gyógyítanak talán.

És gyógyításra nagyon nagy szükség van. Talán több a sérült ember, mint az egészséges. Ha figyelembe vesszük azokat a sérüléseket, melyeknek esetleg nincs látható nyoma, legfeljebb a lélek mélyén szunnyadnak, de előszikráznak a szemből, ha olyasmi történik... Ez az. Ezt kell kideríteni. Miért sérült szinte mindenki körülöttünk?

Miért van itt, a regény színhelyén nagyobb kultusza a halálnak, mint az életnek?

Reményik Sándor trianoni versei, a *Végvári versek* jutottak eszembe gyakran, Kontra Ferenc legújabb regényét (*Az álom hídjá*, 2018, Magyar Napló Kiadó) olvasva; főleg az a döbbenetes költemény, amelyben Reményik a trianoni elcsatolások következtében úgy írja le a maradék Magyarországot, mint egy embert, aki minden végtagját elveszítette, és csak a törzse maradt. A törzs még élhet kéz nélkül és láb nélkül, de egy láb önmagában? Visszasóvárog a törzs mellé, hogy segítsen neki járni? Elképzelni is lehetetlen ezt a szörnyűséget, persze, hiszen csak látomás. Mindazonáltal akik

szerencsésen itt maradtunk a széttrancsírozott ország törzsében – Magyarországon –, naponta szembenézhetünk levágott karjainkkal, lábainkkal; átgurulhatunk Kassára, Dunaszerdahelyre, megmártóztatunk a horvát tengerben, hűsölhetünk a házsongárdi temetőben, sétálhatunk Szabadkán, Kosztolányi lábnyomát keresve.

És amikor Újvidékre szórták a bombákat a NATO-gépek 1999-ben? Akkor mivel is foglalkoztunk mi, magyarországiak? Tiltakoztunk? Dehogyan. A rendszerváltás körüli zűrzavarban annyi szolidaritás sem szorult belénk, mint egy macskába, ha meglát egy egeret. Még annyi sem, mint a Charta 77 aláíróival szolidaritást vállalókba. Pedig a NATO tagjaként mi is bombáztunk.

Kontra Ferenc már a regény elején tudomásunkra hozza, mire számíthatunk: – Amit vég nélkül ismételnék, igazzá válik. A hidakat kell elpusztítani. Röhögtünk kínunkban, hol élnek ezek? Nyolc év alatt nem kellett közbeavatkozni, ahol a tömegsírokat ásták. A drónok ilyenkor lehunyták szemüket. – Később: „Mi voltunk azok, bennünket bombáztak. Senki nem tudta, hogy még meddig, senki sem sejtette, hogy összesen hetvennyolc napon át, folyamatosan, amennyit egyetlen várost sem a második világháború alatt; nem, senki sem gondolta volna hogy mi minden veszik el akkor örökre. Ez nem háború volt, hanem az apokalipszis látványa.”

Mi pedig itt Budapesten azt hittük, béke van. Nekünk az is volt, az ezeréves határon jóval innen. És fontosabb volt, hogy az SZDSZ vagy az MDF fog majd győzni a választásokon. Azoknak, akik akkor születettek, esetleg huszonöt-harminc évesek, vagy a facebook által alaposan befolyásolt tizenévesek, jelentenek-e még valamit ezek a rövidítések? Ők csak a saját rövidítéseikben otthonosak. Tudnak valamit a délszláv háborúról? A jelenről és a közelmúltról ki tájékoztat bennünket? Az újságok és a tévé biztosan nem. Írnak és mutatnak valamit, de komoly ember nem hiheti, hogy onnan megtudhat bármit, amikor már a tényeket is manipulálják. Majd ha a történelemlétkönyveket az ország vezetésétől független szakemberek írják, és majd úgy húsz-harminc év múlva, ha kellő rálátásuk lesz a folyamatokra. Ha lesz még akkor történelemlétkönyv és tanítás, nemcsak mindenki maga böngészi az interneten, ami őt éppen érdekli.

Semmi baj, azért vannak az írók, hogy megírják a történelmet a történészek helyett... Aki nem írja meg saját történelmét, megírják helyette mások, és abban nem lesz köszönet.

Mert utána már a mások által megfogalmazott hazugságok is hozzátartoznak majd történelméhez, a hazugságok átszivárgása az életbe, és az összekuszált hazugság- és igazságszálak még nehezebbé teszik a megírást, főleg akkor, ha a megszállt országok levéltárait a birodalmi lakatok őrzik még ma is. A történészek szerepét részben az íróknak kell átvenniük, és az írók kutatásai hitelesebb képet adnak a történelemlétről, mert az író jó esetben független az uralkodó történelemlételemmezésektől, bár nem tudja mindig elválasztani magát tőlük.

Az álom hídja persze nem történelmi regény, bármit értsünk is ezen. Egy biztos: ebből a regényből nem lehet kilépni. Mert ha letesszük, a könyvet írjuk tovább gondolatainkkal, a hősök velünk maradnak. Ne álmodozzunk. Nincs hely a világon, nincs eldugott sziget, amit a történelem ne találna meg. Különös, ebben a regényben föl sem merül az „elmenni–maradni” kérdés. Hangosan legalábbis nem. Oda jutottak a hősök, hogy már csak szökni lehet, és szökni muszáj, ha emberibb életet akarnak maguknak. De olyan titokban és olyan profin kell előkészíteni az új életet és szemé-

lyiséget, hogy egy hajszal hiba nem kerülhet az általuk kidolgozott tervbe. Aprópó: hajszal: DNS. Eszükbe jutott-e a kedves kis szökevényeknek, hogy DNS-e is csak egy van mindenkinek? Biztosan. Én szurkolok nekik: soha, senki ne akadjon rájuk, éljenek boldogan.

Mert a korábbi Kontra-regényekben majdnem mindig központi kérdés volt: elmenni, maradni. „Innen csak elmenni lehet.” Gyakori életérzés. De ebben a regényben az alapszólam a maradás. Mintha valami ősi bölcsesség mondaná: önmagad elől nem menekülhetsz. Ha szerencsétlen sorsod ide vetett, itt kell maradni. Ahogy Pilinszky írja: *„Ahoval estél, ott maradsz. / A mindenségből ezt az egyet, / ezt az egyetlen egy helyet, / de ezt azután megszerezted.”*

Gyerekkórház egy hatalmas őspark mélyén. A regény itt játszódik, csak gondolatban, visszaemlékezésekben, álmokban hagyjuk el ezt a biztonságos óvóhelyet. Varázshegy – jutott eszembe a kézenfekvő párhuzam, de ezt a varázshegyet megáradt folyók, patakok, özönvízszerű esők áztatják, az olajos fekete víz átfolyik az álmokon is, örökre csípi a szemet. És bármikor, bárholonnan előbukkanhat a krokodil. Ott van a gyerek álmában, a fiát éppen elvesztő asszony előtt úszik, a krokodil főszereplő ebben a regényben; ahogy a borovi fenyő is végigkíséri a regény alakjait; egy borovi fenyőből készült padon ül az elbeszélő a regény elején, hogy a vége felé, vagy inkább ott, ahova az arany Metszést képzelem, borovi fenyőből készült kalózládában kuporog a fiú, akit a háború elől rejtettek oda szülei.

Az olyan gyakorlott olvasónak is, mint én, kétszer-háromszor el kell olvasni a könyvet, hogy tisztázódjon, amit egyáltalán tisztázni lehet. Mert van, ami a könyv végéig sem derül ki – ki kinek a fia, hova lett valaki felesége –, vagy súlyos homály fedi. A főbb szereplőkről azért legalább annyit megtudunk, hol élnek most, de nem földrajzilag meghatározhatóan. Aki meghalt, vagy eltűnt, olykor erősebben jelen van, kísért a szereplők gondolataiban, mint aki még él. Például Ronin, az Albínó rögtön az első részben meghal, pontosan tudjuk miben: szén-monoxid-mérgezést kap. Az ő egész története is baljós véget sejtet: az újságban, ahol dolgozik, nagy képeket közölnek a bombázásokban elhunytakról, a hozzátartozók fizetik, mint a reklámokat, hogy legalább ennyi maradjon nekik szeretteikből. Ronin ezekből a képekből készít egy hatalmas festményt, montázst. Ez az ő morbid performansa, válaszul a világhelyzetre. A lány, akit szeret, meglátva ezt a borzongató óriásplakátot – emberi arcokból kirakott városkép – annyira megriad, hogy látszik rajta: ez volt az utolsó látogatása szerelménél. Ronin egész életében kivetett volt, a közösség nem fogadta be a színe miatt. Most, felfogva a helyzetét, letépdesi a képet a falról, beletömi a kályhába, és meggyújtja. Lám, nemcsak a fekete lehet rossz ódium, hanem a fehér is. Ódium egyébként az egyik főszereplő neve.

Csak a regény végén derül ki, hogy Ronin szerelme túléli azt a támadást, amit egy anya és két ikerfia követnek el ellene, egy avatáros műanyag zacskóval majdnem megfojtják, nyilván kirablása a cél. Aztán, hogy nem lett súlyos károsodása, ő is a gyerekkórházba megy dolgozni, a fiatal orvos helyére veszik fel, aki addigra már Svédországban él, de előbb még át kell élnie súlyos traumákat, többek között a fia tanakodik négy társával, szökésük előtt, hogy öljék-e meg, vagy hagyják életben. Nem tudjuk, ő tudja-e, hogy a fia volt az egyik fiú a négy közül, őt is csak azért világosítja fel a barátja, hogy apja életben maradjon.

Tartozom annyival az olvasónak, hogy bevalljam: bár edzett műélvező vagyok, ezt a regényt többször félre kellett tennem, ne is lássam, annyira megviselt néhol az olvasása. Nem a szörnyűségek ábrázolása miatt, hiszen talán egyetlen igazán gyomorforgató rész van a könyvben – mely eszközökkel egyébként előszeretettel élnek a mai regények írói –, hanem az egész regényt átható dermesztő, hideglelős atmoszféra miatt.

Ami persze érthető: a szanatóriumban majdnem mindenki az amerikai bombázások gyöngített urántartalmú lövedékeinek áldozata. Vagy akkor szült, vagy akkor született, vagy akkor lett egy életre béna, végtaghiányos, vagy egyszerűen csak „furcsa”. Kontra Ferenc mesterien bonyolított történetiszövedéke aztán magába nyeli, körülfonja az olvasót, mint erdei iszalag a fákat, nem ereszti. Nem azért, mert olyan kíváncsi, mi lehet még annál is rémesebb, mint ami eddig történt, vagy csak álmodta valaki, hanem a sorokból áradó hangulat ejt foglyul, mint egy bódító illat.

Aki túlélte a bombázásokat, és nem érte súlyosabb károsodás, vagy esetleg még nem tud róla, az is egész életében orrában és agyában őrzi a bombák füstjének rettenetes szagát, mi ez az olvasáskor átélt kellemetlenséghez képest?

Legalább három halál-performansz kap főszerepet a könyvben: az elsőről, Ronin haláláról már volt szó, számomra a másik, amikor a szülők egy hatalmas kalózládába helyezik fiukat, ellátva két-három napra elegendő vízzel, élelemmel, és elássák egy hatalmas platánfa alatt, hogy biztosan ne találjanak rá. Persze hogy a katonák, akik csak éppen megpihennek pár napra családnál, a platán alá állítják hatalmas tankjukat. A szülők később csak fiuk maradványait áshatják elő. Gyereük csontjaival utaznak azon a helyi buszon, ahol nagyon sok mulatságos jelenet játszódik le, miközben a „halálfejes” sofőr ügyességére, manőverezéseire vannak utalva, merthogy a víz már a busz csomagtartóját nyaldossa. Eleredt ugyanis egy nem akármilyen eső. Ebben a világvégéhez hasonlatos pánikhelyzetben meséli az anya szinte már szenvtelenül, részletesen, mi is van az ő bőrröndjükben. Innen is kimenekül, aki tud: a saját fiuk csontjait mentő házaspár, a négy fiatal gyerekkórház-lakó, akik marihuanát rejtegetnek, nem saját fogyasztásra, annál nagyobb terveik vannak, és ahhoz tiszta fej szükséges. „Ja, fent voltunk a Zangyalon, az egyik őstermelőtől vettünk rózsatöveket az anyukánknak” – mondja az egyik fiú. Az olvasó, ha jól figyelt, tudja, hogy a mondat csaknem egésze hazugság, hiszen egyiküknek sincs anyja, a rózsza valójában marihuana, a Zangyal viszont valóságos hely, ezenkívül az egyik szereplő neve is.

A gyermekkórház parkjából a fiatalok elszöknek, az elásott fiú csontjai itt kapnak végső nyugalmat.

A regényben csak a NATO-bombázások ideje és helye utal arra, hol játszódik mindez. Csaknem húsz évvel a bombázások után egy olyan tartományban, ahol van olyan gyerek, akit két nyelvre tanított meg a kórház egyik lakója, aki gondját viselte, az iskolában egy harmadikat kellett megtanulnia. Hogy magyar lett volna valamelyik nyelv, arra nem történik utalás.

A magyar szó egyszer sincs leírva a könyvben.

Budapest sem említődik.

Más dimenzió ez, mint amit Terék Anna idéz föl nagyszerű drámájában: *A vacsora-vendégben*, ahol a délvidéki anya azt mondja lányának: „Azt hiszitek, hogy Budapes-ten még a kutyaszar is aranyból van.”

Távlatosabb történet Kontra regénye: Budapest már nem a vágy titokzatos tárgya. Dánia, Svédország, Norvégia jöhetnek szóba, de mindenképp valami skandináv ország.

A történetek elmesélője, mondjuk így: az író, simán el tudja képzelni, hogy a jövőben skandináv krimik írásából fog megélni, ha elfogy körülötte a levegő.

Márpedig erősen fogyóban van. Az *egér* című fejezetből azt is megtudhatjuk, miért. A diktatúrában természetesen a kultúrát is diktatórikus módszerekkel irányítják, és a helyi kiskirálynő adja meg a fő szempontokat. Ha valaki esetleg ráismerne a személyre, és még a nevét is tudja, tartsa meg magának. A regényben valaki azt mondja róla: „Elena reinkarnációja.” Még ekkor is fölösleges országra gondolni. Elenának sok reinkarnációja van.

„A hatalomnak folyton demonstrálnia kell: egy katedrálisban kell felmutatni azt is, ami teljesen jelentéktelen.” „Rájöttem, hogy a feketelistát először az érzékeli, aki szerepel rajta. Sose gondoltam volna, hogy nekem itt soha többé nem jelenhet meg egyetlen sorom sem. Igen, a kultúráról van szó, nem az állattenyésztésről. Nem gondoltam, hogy egy egész irodalmat meg lehet hamisítani, visszamenőleg is. Ki lehet valakit törölni a lexikonokból is. Egy diktatúra minden apróságra figyel.”

De hogy a sérültség, a magány, az árvaság nemcsak brutalitást hozhat elő az emberekből, arra is bőven találunk megrázó példákat. A fiú, az őt felnevelő, saját fiaként szerető öreg? Az asszonyt istápolja, vigyáz rá, kijár vele férje sírjához, nem is megható, hanem szinte természetes. Hiszen az egyetlen emberi kapcsolat a totális árvaságban. Hogy aztán ez az asszony hogyan búcsúzik el fogadott fiától? Önmagát összeláncolva, és úgy várva a halált, fiát arra kényszerítve, hogy csak nézze, ne tudja kimenteni. Ez a harmadik nagy performansz a regényben. (Ehhez képest a pár évtizeddel ezelőtti történet, a Szépművészeti Múzeum biztonságos koporsójában próbahalált játszó művész produkciója gyermekgép játszódás volt.)

A regény tökéletesen mutatja be, hogyan változott pár évtized alatt a fiatalok, illetve most már lassan az egész népesség kultúrája, annak összetétele. Az irodalmi művek helyét átvették a filmek és a fiatalok zenéje: *Csillagháború*, *Avatar* stb., valamint ezek folytatásai, néha egy Hitchcock-film – ezekre történik utalás, „tudod, mint mikor az *Avatár*ban...”, és a hatvanas-hetvenes évek zenéi. Hosszú életem során a *Csillagok háborúját* kikerültem, pedig van egy pár rész belőle, szinte minden felnövő nemzedéknek jut bőven. Lehet, hiba volt, de az élet már csak ilyen: az olvasás kevés időt hagyott másra.

A mesteri cselekménybonyolítás – helyesebb inkább felépítést mondani – a regény végéig már-már elviselhetetlen szinten tartja a feszültséget. Minden szál elvarródik, és előttünk áll egy sötét tónusú, gyönyörű gobelin. Mi vagyunk rajta, ne legyenek kétségeink. Mi vagyunk sérültek, frusztráltak, árvák, némák, végtaghiányosok, idegnek, mások, furcsák. Ha valaki egészségesnek képzei magát, az a legbetegebb. Kontra Ferenc kikerülhetetlen regényt írt, én csupán néhány részletet emeltem ki belőle. Lesz még idő beszélni róla.

UTÓIRAT I.

Már írtam a recenziót, amikor a regény szerzője felhívta a figyelmemet a Pannon Tv-ben 2018. június 21-én elhangzott hírre: „Többszörösére növekedett a rákbetegek száma Szerbiában az 1999-es NATO bombázások óta. Ezt állítják a NATO-bombázás

következményeit vizsgáló, újonnan megalakult szakbizottság tagjai. A feltárást végző szakértők szerint az egyes robbanászerekben fellelhető gyengített urán lehet az elsődleges okozója a daganatos megbetegedések megsokszorozódásának az országban. Tudományos módszerek és orvosi leletek segítségével szeretnék bizonyítani, hogy a 19 évvel ezelőtt történt bombázások kihathattak az emberek egészségére, és a rosszindulatú daganatok fokozott kialakulására” – mondja a feltérképezést végző csoport vezetője. Darko Laketić kiemelte: „Azért alakult meg a bizottság, mert a vonatkozó járványügyi adatok – amelyek a daganatos megbetegedések növekedésére vonatkoznak – az érdeklődés középpontjába kerültek. Ezt a bizottságot már jóval előbb meg kellett volna alakítani. Azért, hogy ez a bizottság már akkor, közvetlenül a NATO-bombázásokat követően foglalkozzon az emberek egészségének és a környezeti hatásoknak a problémájával. Nem lett volna szükség most megalakítani ezt a bizottságot, ha már akkor létrejött volna, és elvégezték volna a megelőző intézkedéseket és a terület teljes tisztítását. Akkor már dolgoztak ezen, de nem alakítottak olyan bizottságot, amely foglalkozott volna a kérdéssel, ahogy mi most. Mi az igazság feltárásán dolgozunk. Azért, hogy a lakosok megbetegedésének az okait feltárhassuk.”

UTÓIRAT 2.

2018 augusztusában érkezett a hír, hogy a bombázások után két évtizeddel átadták az újjáépített újvidéki hidat. (A szerk.)

(Kontra Ferenc: *Az álom hídja*. Magyar Napló Kiadó, 2018)

LUDMANN MIHÁLY

SÁNDY GYULA EMLÉKEZETE

„Foglalj magadnak tért a levegőből, határozott helyet az ég alatt.”⁴

Hullámot vet az idő

Az időre mint lineáris folyamatra tekintünk. A múlt, jelen és jövő is ezt az egymáshoz követhetőséget fejezi ki. Néha azonban hullámot vet az idő, kitér a menetéből, majd oda tér vissza, ahonnan kiindult. Ilyen érzése van az embernek akkor is, ha félig megtagadva kell igazolni azt, amit nem kellene, hiszen egy megteremtett életmű magáért és az alkotó helyett is beszélt. Magyarázni és értelmezni lehet, de a szellemi alkotás örök, akkor is, ha tárgyasult formája elpusztítható.

„Munkácsaládból származom. Soha katona nem voltam. Csendőrségnél, rendőrségnél nem voltam. Semmiféle politikai alakulatnak tagja nem voltam. Gyáram, nagy üzemem soha nem volt.”⁵

⁴ Babits Mihály: *Ha nem vagy ellenállás*

⁵ *Születtem... Magyar képzőművészek önéletrajza*, 2002, Palatinus

A hódmezővásárhelyi úri kaszinó épületét 1901-ben adták át, az építtető Kaszinó Egylet Sándy Gyulát bízta meg a tervezéssel (Fotó: Ludmann Mihály)

Ezeket a sorokat Sándy Gyula írta 1951-ben. Nem íróember volt ő, hanem építész. Közel hatvan templom terve született meg a rajzasztalán, és iskolák, középületek is szép számmal. Kifordult a világ, ha egy sokat megélt és hatvan éven át alkotó-oktató építész ilyeneket kényszerül írni.

Amit azonban Sándy ír, így nem teljesen igaz. Édesapja festőművész volt, aki Münchenben, Pilotynál tanult. Karl von Piloty a Művészeti Akadémia professzora, akinél olyan magyar művészek tanultak, mint Wágner Sándor, Szinyei Merse Pál és Benczúr Gyula. Idősebb Sándy Gyula azonban nem futott be olyan karriert, mint az említett Piloty-tanítványok, Kassán és Eperjesen tanított. Fia, ifjabb Sándy Gyula, 1868. július 25-én, Eperjesen született. Ez a Sáros vármegyei város az evangélikus egyház fontos központja volt, jelentősége a Caraffa vezette véisztörvényszék vérengzése után számottevően csökkent ugyan, de a nagy hírű evangélikus kollégiuma az oktatásban fontos szerepet töltött be. Többek között itt kapta meg végbizonyítványát 1819-ben Kossuth Lajos. A festőművészi lét és a magániskolák bizonytalanságával szemben nagy lehetőség volt, hogy a festő Sándy állást kapott a budai Egyetemi Katolikus Főgimnáziumban, és ezért a család 1871-ben Budára, a Toldy Ferenc utcába költözött, ahol az építész haláláig, tehát 82 évig élt. Nem ugyanabban a házban, mert 1916-ban saját ingatlant vásárolt.

A Sándy család evangélikus volt, és ezt a felekezeti hovatartozását haláláig megtartotta. Ez predestinálta őt arra, hogy fontos szerepet vállalt a magyarországi

evangélikus egyházban. Három evangélikus egyházközösség felügyelője és az Egyházművészeti Tanács tagja volt, ahogyan az 1951-es önéletrajzában említi. A Katolikus Gimnáziumban érettségizett, mely a főváros legrégebbi középiskolája (a török kiűzése után, 1687-ben Széchényi György esztergomi érsek alapította, és a várban működött, majd 1876-ban költözött a mai helyére, a Szabó Ilonka utcába). Ezt az épületet Lippert József tervezte, neoreneszánsz stílusban. Lippert neve nem annyira ismert, ennek oka, hogy kevés önálló terve volt, elsősorban műemlékek restaurálásával foglalkozott. Valószínűleg Sándyra nem ez az épület gyakorolt olyan hatást, hogy az építészetet válassza hivatásának. Önéletrajzában erről nem mond semmit, az öröklött rajzi adottságok és a térlátás, valamint a gimnáziumi magas szintű egzakt természettudományos oktatás játszhatott benne szerepet. A Magyar Királyi József Nádor Műszaki Egyetemen 1891-ben szerzett építészdiplomát. Jó időben és jó helyen. Kitűnő mesterei voltak, hiszen ez az időszak a magyar építészet virágkora volt. Steindl Imre és Pecz Samu mellett megismerhette a középkor építészetének a világát. Ez a historizmus kora, az európai építészet azon időszaka, amikor az igazodást a történelmi stílusok jelentették. Ezt oktatták az egyetemen, és ha szétnéztek Európában, de elég volt csak a közeli Bécs építészetére figyelni, azt láthatták, hogy ez így van rendjén, ez a kor hiteles építészete. Ugyanakkor ez a teljessé és tökéletessé vált világ már hordozta a törésvonalakat is. Új anyagok jelentek meg az építészetben, mint a vas és az acél, és az eklektika formaismételgetése helyett sokan gondolták, hogy az új kor új művészetet igényel. Minden művész keresi az útját, amely hitelesíti őt. Elágazódások vannak, és kitérőket is lehet tenni. Ezt látjuk Sándy generációjánál, többen az új stílus, a szecesszió követőivé váltak, mint évfolyamtársai közül például Komor Marcell és Hegedűs Ármin.

Sándy Gyula, miután megkapta a diplomáját, Pecz Samu tanszékén tanársegédi megbízást kapott, és az oktatás élete egyik meghatározó tevékenysége volt. Ugyanakkor részt vett Pecz Samu olyan munkáiban, mint a Szilágyi Dezső téri református templom és a Vámház körüti vásárcsarnok kiviteli terveinek elkészítésében, és az építkezés vezetésében is. 1914-től a Műszaki Egyetem II. Épületszerkezettan Tanszékének tanára volt, egészen 1939-ben történt nyugdíjazásáig.

Az első megbízások

Még Pecz tanársegédje volt, amikor Hódmezővásárhelyen több megbízást is elnyert. Első önálló épülete is itt született, ez a Református Főgimnázium, amely a millennium évében épült. Ezen az északi német középkori építészetet idézi fel, a téglahasználattal, ablak- és tetőformákkal. A Sándy tervei alapján megépült úri kaszinó, amely közel van a városházához és a főtérhez, azt mutatja, hogy bár kétségtelenül az északi német középkori építészet volt rá legnagyobb hatással, de az ekkor széles körben hódító lechneri stílus is felkeltette az érdeklődését, ami természetesen ellentmondásos épületet eredményezett. A gimnáziumhoz hasonlóan itt is változatosak az ablakformák. A tagolt támpillérek és ezek zárása gótikus ihletettséggű, azonban a burkolat vörös és sárga klinkerborítása és a stilizált vörös mezőben megjelenő növényi formákra emlékeztető elvont díszítések szecessziós játékosságot eredményeznek. A hódmező-

Evangélikus templom, Győr (Fotó: Ludmann Mihály)

vásárhelyi református templom szintén a középkori német téglapítészeti világból táplálkozik. Ma az épület használaton kívüli, erősen romló állapotú. Ezek az épületek azt mutatják, hogy az építész egyéni világa és ennek alapértékei a századfordulóra már kialakultak.

Korszaktörések

Az az építészgeneráció, amely a századforduló körüli két évtizedben szerezte diplomáját, kivételes helyzetben volt. Munkákból nekik is kijutott, hiszen a Nagy Háború előtti időszak gazdasági és szellemi fellendülése sok feladatot adott számukra. Középhegyzetek, város- és megyeházák, kulturális intézmények, mint a színházak és a közművelődési intézmények, iskolák és lakóépületek hiányoztak leginkább, de szállodák, vásárcsarnokok és a közlekedéshez kapcsolódó hidak, pályaudvarok és a posták, távbeszélőközpontok is mind-mind új feladatot adtak és kihívásokat jelentettek.

A háború utáni időszak már jóval kevesebb megrendelést hozott. Budapesten előtérbe került a lakásépítés, más városokban különösen az iskola- és templomépítések igényeltek szakértelmet. Ekkor több háború előtt tervbe vett épület is elkészült. Ilyen például Budapesten a Rezső téri emléktemplom, Szegeden a Fogadalmi templom. Ezeket az épületeket 1914 előtt már megtervezték, de a háború után új pályázatot írtak ki, és így más valósíthatta meg. Az emléktemplom pályázatának győztese Lechner Ödön volt, de Kismarty-Lechner Jenő terve alapján épült meg, a Fogadalmi templomot pedig először Schulek Frigyes tervezte meg, de a háború után Foerk Ernő tervei alapján készült el. Sándy Gyula életművében is van egy ilyen épület, és ez talán a legismertebb alkotása, amely mostanában újra figyelmet kapott: a „Buda-Krisztina körúti Postapalota”. Az épület a Magyar Királyi Posta igazgatósági épületének készült. Az első tervek ifjabb Ray Rezső rajzolta meg, és eredetileg más helyszínre tervezték, a Józsefvárosi Távbeszélő Központ épülete mellé, azonban ez a központ a háború miatt nem épült meg. Ezután Hauszmann Alajos javaslatára nyilvános tervpályázatot írtak ki, ezen Sándy Gyula terve lett a győztes. A tervek már 1923-ban elkészültek, az épületet 1926-ban adták át. A Széll Kálmán tér felől nézve monumentálisnak hat, különösen a hengeres saroktorony miatt várszerű, nincsenek rajta jelentősebb kiülések vagy rizalit jellegű tagolások. Ugyanakkor játékos és könnyed a színessége miatt. Ezt a változatos anyagokkal éri el. Alul kőlabazatú, felette téglasávok és festett, vakolt felületek váltják egymást. Minden részlete valahonnan ismerős. Középkorias a két kapu, célszerűen az egyik az udvarba, a másik a lépcsőházba vezet, és így elválasztja a jármű- és gyalogosforgalmat. A zárt erkélyek szecessziós jellegűek, de az épület összehatásában a reneszánsz arányai és formavilága is megjelent. Ennek legszebb részlete a főpárkány fölötti pártázat. Ezt mint építészeti formát a felvidéki reneszánsz ismerte és használta, ahonnan Sándy családja is származott. Ugyanakkor ezt már korábban Kismarty-Lechner Jenő is alkalmazta, mégpedig azért, mert nagybátyja nyomán ő is hitet tett a nemzeti stílus létrehozására, és ő ebben a 16. században, főleg a Szepességben elterjedt építészeti megoldásban vélte felfedezni azt az előképet, ami ennek alapot adhat. Sándy már korábban is tervezett postapalotát, amely meg is épült Zágrábban, és szerényebb méretű Újpesten.

A templomépítő

Bár a Postapalota a legnépszerűbb és leglátványosabb alkotása, azonban életművében a templomok kaptak legnagyobb szerepet. Reök István írta róla 1951-ben, hogy 54 templomot tervezett, ebből 36 megépült. Ezekben az épületekben fontos a középkori igazodás és az a fajta puritánság, amely a protestáns templomokra jellemző. Templomai zömükben hosszházasak, mint a középkoriak, de a harmincas években már a centrális alaprajzzal is kísérletezett. Téglaburkolat és vakolt felületek váltják egymást, ez is egy kedvelt megoldása volt. A változatosságot és a legfeltűnőbb egyéni arcot az épületeinek toronykialakításában érte el. Templomai hangsúlyos eleme a „napsugaras harangtorony”, amelyet szívesen helyezett középre. Ismertebb budapesti templomai a budafoki, rákosszentmihályi, rákosligeti, pestújhelyi, kispesti evangélikus templomok és a fővároson kívül a nagytarcsai, győri és a székesfehérvári épületek. Templomai nagyobbrészt az evangélikus felekezet számára készültek, mind-mind egyediek és összetéveszthetetlenek.

A harmadik korszak

A második világháború utáni időszak először a romok eltakarításáról és az újjáépítésről szól. Az építészetben a magánpraxis megszüntetéséről és az építészek tervezőirodába való betagozásáról, ahol a kollektív tervezés elfedte az egyéniséget. Sándy még ekkor is tervezett. Utolsó műve a síófoki evangélikus templom volt, amelyet 1948-ban álmodott meg, azonban erre közel negyven évet várt a felekezet, mert csak 1986-ban kezdték el építeni, ekkor azonban már Makovecz Imre terve alapján.

Kortársak és utak

Sándy Gyula ugyanabban az évben, 1868-ban született, mint Árkay Aladár.⁶ Árkay az építészeti útkeresésében bátran felhasználta a század első évtizedeinek európai törekvéseit, és ez később is igazodást jelentett számára, aminek eredményeként stílusa is folyamatosan alakult. Mindkettőjüknek a historizáló stílusokból táplálkozzon korai művészetük, megérintette őket a szecesszió is, azonban ezután az útjaik elváltak. Sándy a kiforrott megoldásokban hitt és abban, hogy így hiteles és „kifinomult egyéni a művészet”, és nem „tervgyárak készítenek”, aminek köszönhetően mindegyik épület egyforma. Árkay építészetében pedig állandóan az újat kereste, és így jutott el élete végén a városmajori Jézus Szíve plébániatemplomhoz. Milyen közel van a Postapalota és ez a templom egymáshoz térben, és mennyire távol érzelemben és eszmében!

„Ha meghalsz, a lelkedből is virág nő / s ing leng a hitvány jövőndők szelében.”⁷

Sándy Gyula korának egyik legtevékenyebb építésze volt, és emellett kiterjedt szakirodalmi tevékenységet is folytatott. Épületszerkezettani tankönyvei jelentek meg, és

⁶ Ld. Ludmann Mihály: *150 éve született Árkay Aladár. Magyar Szemle*, XXVII. évf. (2018. május-június)

⁷ Babits Mihály: *Ha nem vagy ellenállás*

mint tanár ezernél több okleveles építésznek a nevelésében vett részt. 1953. június 12-én halt meg. Emlékét számos épülete, könyvei és egy díj őrzi. A Magyar Építész Kamara elnöksége 2011-ben az Építőipari Nívódíjon belül Sándy Gyuláról elnevezett különdíjat alapított. A Postapalota pedig viszontagságos idők után megújul, és Buda Palota irodaház néven működik majd. A szél elül és az idő hulláma kisimul.

TÓTH KLÁRA

NEMET MONDANI A KÖZÖNYRE

Domokos János: A te neved

Előrebocsátom, hogy érzékeny, lehet, túlságosan érzékeny vagyok a szagokra. Következésképp szálltam már le buszról útitársam kellemetlen testszaga miatt. Mit finomkodjak? Büdös volt és kész. Leszálltam, mélyeket lélegeztem, és felszálltam a következőre.

Mégis megdöbbsentem, amikor a Mexikói úti villamos-végállomáson, ahol indulásra vártam, a másik villamos vezetője magánkívül ordított, hogy „Szálljon le azonnal! Maga büdös, nem viszem el a villamosomon!” Hogy kivel ordított – egyelőre hasztalan –, azt nem láttam. Azt már igen, hogy öt-hat szatyorral a kezében leszáll a marcona vezető, és odavágja az egészet a peronra. Kisvártatva megjelent egy asszony a csomagok mellett. Rakosgatta gondosan egymás mellé, fölé, minél kevesebb helyet foglaljon. Szemmel láthatóan ez volt mindene, az a néhány szatyor. Nem szólt semmit, csak állt. Nem volt rendezetlen a ruházata, még csak koszosnak sem látszott, inkább csak szegényesnek. A szaga, nos erről nem mondhatok semmit, annál messzebb állt, és a villamos ajtaja is zárva volt. A villamosvezető azonban jogszerűtlenül járt el, az biztos. Nem gondolom, hogy volna joga akár csak megérinteni is az utast vagy a csomagját. Végül is, mert valaki hajléktalan, és ki van zárva a lakhatáshoz való jogából, utaznia még szabad, sőt szükséges is.

Mindezt már éppen kezdtem elfelejteni, a lelkiismeretemet is megnyugtattam, bár nyilvánvaló, hogy legalábbis figyelmeztetni kellett volna a vezetőt. De senki még csak oda sem figyelt. Egymásra sem néztek az utasok. A közöny tapintható volt.

Most egy film miatt játszódtott le bennem újra az esemény. Egy hajléktalanokról szóló csendes, halk szavú dokumentumfilmet láttam. Olyat, mint általában Domokos János filmjei. Ha festene, talán pasztellel dolgozna, mégis kitörölhetetlenül. *A te neved* című filmje (53 p., 2017) laza történetfüzér a Szent Egyed katolikus lelkiségi mozgalom néhány, a Gát utcai templomban tevékenykedő tagjáról és azokról a hajléktalanokról, akiken alkalmoszerűen segítenek. Nincs ebben semmi különös, mégis más, mint a nagy, intézményszerű segítségnyújtó szervezetek személytelen akciói. A többségükben fiatal segítők tudják, hogy heti néhány órai munkájuk s a csekély adományok nem fogják gyökeresen megváltoztatni istápoltaik életét. Valószínűleg maradnak továbbra is az utcán, hajléktalanként, de ebben a minőségükben az a néhány ember másképp viszonyul hozzájuk.

Keresztény emberekként gyakorolják a hitüket, ahogy ők mondják: tettere váltják a szeretetet, nemet mondanak a közönyre. Míse után ott maradnak szendvicseket készíteni, és viszik Árpinak, Zolinak, Arankának és sorolhatnám. Vagy éppen „szeretet-

vendégséget” tartanak a templomban. A padsorok közt épp elfér a hosszú asztal és a székek. Megterítenek gondosan, virággal, szalvétával, s a maguk főzte étellel kínálják az érkezőket. Együtt esznek, beszélgetnek. A nevükön szólítják egymást. Egészen más ez, mint az ételosztás az utcán, hosszú sorokban állva.

Boráros tér, Kálvin tér, Fővám tér, Március 15. tér, Rákóczi tér – ezek a helyszíneik. A hajléktalanoknak fontos lenne az állandóság, mert a környezetük egy idő után elfogadja őket. A lakók is visznek nekik, ha mást nem, forró teát, meleg ruhát. A hatóság azonban nem mindig néz félre. A Rákóczi téren teljesen értelmetlenül hajlított vasrácsokkal rakták tele a betont, így akarván elűzni őket. Nekik azonban csak egy paplanyi hely kell, éppen elérték két rács között. Aztán jött a parancs, kapnak egy órát, hogy elhordják magukat, vagy mindenüket szétdobálják. Ezekből a jelenetsorokból is lehet látni Domokos konok, tette kész dokumentarizmusát. Akkor forgat, amikor kell, amikor történik valami. Ez persze állandó készenlétet jelent, s olyan „riasztható” munkatársakat, mint állandó operatőre, Dömötör Péter.

Az önkéntesek pontosan tudják – ők fogalmazznak így –, hogy ez nem egy sikertörténet. De biztatják magukat, és igazuk van: siker az is, amikor, ha kell, orvoshoz viszik a rászorultat, vagy ha kell, elkísérik utolsó útjára. Ha nem lennének, védenek talán még tisztességes temetést sem kapnának. Pedig a hajléktalanok korán és váratlanul halnak. Mint „Zoli, az ördög”, aki tizenkét utcán töltött év után halt meg, alig ötvenévesen. Nem könnyű sorsok, nehéz emberek. „Ami nem öl meg, az megerősít. Egy rohadt tél sem fektetett két vállra” – mondja egyikük büszkén. Szenvedélybetegségbe, kriminalizálódásba csúszó sorsok. Legtöbbször az asszony vagy a szülők elvesztése a magyarázat. Egy fiatal lány mondja ki: „Nehéz őket szeretni”. A slágerré koptatott fogalomért, ha komolyan vesszük, meg kell küzdeni. A segítőknek is szükségük van erre a munkára. Nevezzük munkának, bár nem ez a lényeg, hanem a lelki segítség. Az odafordulás. Leülni a járdaszélre. Beszélgetni, olykor semmiségekről.

Bravúros képsorok, amikor együtt kezdik el mondani Arany János versét, a *Családi kört*. Úgy emlékszem, a „lomha földi békák”-nál akadnak el, s kacagnak, hogy hiába, nem megy tovább. Aztán Szabó Gyula előadásában, egészen halkán, mintegy háttérzenét, halljuk azt a részét a versnek, amikor megérkezik a vendég, és az idegen a család része lesz. S közben látjuk a hajléktalanok estéjét, ahogy elvackolódnak a város szegleteiben. S tünődhetünk, amikor eloszlik a költemény varázsa, hogy ugyan ki engedne ma be a házába egy ismeretlent, s ültetné az asztalához. Hiszen félünk, bizalmatlanok vagyunk, már-már betegesen. Szinte meseszerűnek tűnik, hogy másfél évszázada szokás volt, hogy „valaki szegény kér helyet éjszakára.” Elcsúszhatna ez az epizód akár a giccs irányába is, de a rendező mindig pontosan érzi, hogy mikor, miből mennyit. Kiszolgáltatott embereket fényképezni, belenézni az életükbe a legkényesebb dolog, s lehet az eredmény visszatetsző is. De Domokos nem kíváncsiskodik, egyszerűen jelen van, cseppet sem tolakodóan. Ugyanúgy, ahogy a *Kint és bent* című, egy drogfüggőket gyógyító alapítványról szóló filmjében. Abban sem volt semmi előítélet. Sőt ítélet sem. Egyszerűen belülré került a néző. Szép, fontos jelenet, még a *Te neved* elején, ahogy néhány férfi – szereplők és filmesek – kezét fog. A rutinos gesztus itt eredeti jelentésében szerepel: bízom benned.

A film mintegy véletlenül került hozzám. Szederkényi Miklós, a Dunatáj gyártásvezetője küldte. Ő még az a fajta, akinek fontos, mi lesz az elkészült filmmel. Mondom neki: szép, fontos munka, megérintett, talán írok róla, biztosan bemutatja a televízió.

Á, dehogy – válaszolja, a közszolgálati mereven elzárkózott a bemutatásától. Erre nincs szavam. Talán mert a misén említették a menekülteket is, mint irgalomra szorulókat?

Később megkérdeztem Domokos Jánost: akkor megint hiába dolgoztál? „Ezt én szeretem csinálni. Negyvenéves voltam, amikor az első filmemet forgattam.” Passz. Ebből a szeretetből mellesleg komoly életművet csinált. És valóban, ahogy eszembe jut néhány filmjének címe: *Goldberger variációk*, *Palimpszeszt*, *Nem vagy egyedül*, *Az utcán* – mind olyan ember munkái, akinek szenvedélye is a film.

Mostanában közbeszéd tárgya, hogy politizáljon-e az egyház. Annyi biztos, hogy szociálpolitikai látószög nélkül nem lehet a kereszténységet értelmezni. A film érzékenyen, összetetten, segítők és megsegítettek szempontjait egyaránt bemutatva nyúl a témához, ezért mindenképpen alkalmas lenne például arra, hogy az önkéntesek képzésében használják. Az önkéntesség egyébként ma szinte divat. Ilyen filmek kellenének, hogy ne csak divat legyen. (A filmet egyébként a Magyar Művészeti Akadémia pályázata támogatta.)

TÓFALVI ZOLTÁN

KOLDUSOK ORSZÁGA?

Románia a legnagyobb kolduskibocsátó ország Európában, de a magyarországi ellenzéki média előszeretettel ismétli: a gazdasági fejlődés ütemében Románia élen jár az Európai Unióban, lekörözve Magyarországot, hiszen a Nemzetközi Valutaalap 4,4 százalékról 5,1 százalékra javította a román gazdaság idei növekedésére vonatkozó előrejelzését. Ezek az állítások vádak is az Orbán-kormány gazdaságpolitikáját illetően. Még az Erdélyből Magyarországra áttelepedett egykori sorstársaim némelyike is azt hiszi, hogy Romániában dübörög a gazdaság! És ezt nekem mondják, aki negyed-évenként egy-egy hetes levéltári kutatásra utazom a román fővárosba.

Romániában a vonatok ma lassabban járnak, mint száz évvel ezelőtt! A Brassó és Arad közti vasútvonalat hosszabb ideje javítgatják, mint amennyi alatt annak idején Baross Gábor felépítette a teljes erdélyi vasúthálózatot. Sepsiszentgyörgy és Brassó között olyan vasúti szerelvényen utaztam, ahol a mosdó és WC helyén egy hatalmas lyuk éktelenkedik. Az ülések kopottak, hasadtak, és annyira mocskosak, hogy az igényesebb utazó inkább a folyosón álldogál. Magánszerelvényen is utaztam Brassóból a román fővárosba: azért imádkoztunk, nehogy a nagy román alföldön darabokra essen szét. Brassó és Nagyvárad között az út – Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda, Déda érintésével – tizenhárom órán át tart. Kétszerese az ötven évvel korábbinak. A vasútvonal mentén az egykori szocialista ipar roncsai éktelenkednek: kitépott ablakkal, ajtókkal tátogó, tető nélküli üzemcsarnokok düledeznek. A gyorsforgalmi és megyei utak állapotáról jobb nem beszélni. A kormány elismeri: négy milliárd euróra lenne szükség csak a közutak javításához.

A romániai gazdasági elemzők írásai, tanulmányai címükben jelzik a valódi helyzetet: „Elszáll az árfolyam és az irányadó kamatláb. Nehéz időket vetítenek előre a gazdasági elemzők”. (*Krónika*, 2018. április 16.) A Chartered Financial Analyst Romania

szerint a lej/euró árfolyam 4,73 lej, miközben a háromhavi bankközi kamatláb, a ROBOR is három százalékgig emelkedik. Ennek drámai hatását így lehet lemérni: aki most harminc évre lekötött jelzáloghitel részletként havonta 1200 lejt – mintegy 78 000 Ft-ot – fizetett, a ROBOR megugrásával már 1368 lejt – 88 920 Ft-ot – fog fizetni. Ha mindehhez hozzászámítjuk, hogy az elemzők az elkövetkező esztendőben 4-5 százalékos körüli inflációval számolnak, akkor világossá válik, hogy az enyhén megemelt bérek, nyugdíjak ellenére a lakosság nem érzi a „gazdaság szárnyalásának” pozitív hatásait. Az elmúlt évi nyolcszázalékos gazdasági növekedés a belső fogyasztás megugrásának, a kiskereskedelmi forgalom növekedésének következménye.

Ám a gazdasági szaklapok, a napi- és hetilapok arról is cikkeznek, hogy az összeomlás szélére került a román nyugdíjrendszer, amelynek deficitje – a Román Statisztikai Hivatal éves jelentése szerint – 2017-ben meghaladta a nemzeti össztermék 3,5 százalékát. Románia a nyugdíjak folyósítása érdekében minden öregségi illetmény egyharmadát hitelből teremti elő. Egy évtized múlva kezdetét veheti a román nyugdíjasok apokalipszise: a foglalkoztatottak egyharmadának eltűnésével ugyanis megfordul a 6 millió aktív dolgozó és 5,3 millió nyugdíjas jelenlegi aránya. (Rostás Szabolcs, Bálint Eszter: *Fenntarthatatlan a nyugdíjrendszer, veszélyben a „dekrétumgyerekek” nemzedékének öregségi illetménye. Krónika*, 2018. április 17.)

A „dekrétumgyerekek” a Ceaușescu által az 1966-ban elfogadott 770-es számú – nők százezreit megnyomorító, halálba kergető –, abortuszt és fogamzásgátlást tiltó törvény után születtek. Számuk mintegy kétmillió lehetett. Ugyanis előbb 25, majd 40 milliós román államról szöttek délibábos terveket. 1990-től fokozatosan felszámolták azokat az intézményeket, amelyekbe – a legembertelenebb körülmények között – ezeket a gyerekeket zsúfolták. Évente több tízezer gyerek kerül ki az állami gondozásból úgy, hogy semmilyen anyagi támaszuk nincs! Ők alkotják a bukaresti kanálisok félelmetes lakóinak „törzsgárdáját”. (Ha nem velem történik, el sem hiszem. Az éjszakai vonattal utaztam a bukaresti Északi pályaudvarról haza, Marosvásárhelyre. Indulás előtt az egyik gyorsétkezdében hamburgert és hasáburgonyát vásároltam. Amikor a szerelvény felé indultam, az egyik kanáislakó tinédzser vércseként csapott le a kezemen lévő ételre. Kitépte, és eliszkolta.)

Az egykori hírhedt romániai árvaházak lakóinak tekintélyes része koldusként özönlötte el egész Európát. Nemcsak ők, és nemcsak a romák – ahogyan a román nacionalista sajtó állítja – gyarapítják az innen induló koldusgenerációk több tízezres nagyságrendű tömegét. A hivatalos statisztikai adatok szerint is 3,3–3,8 millió – a nem hivatalos szerint akár 5 millió – román állampolgár dolgozik Európában, elsősorban Olaszországban, Spanyolországban, az Egyesült Királyságban. Szíria után Romániából vándoroltak ki a legtöbben. Sokan keményen dolgoznak, és nem kevés pénzeszeget küldenek haza otthonmaradt családtagjaiknak. Románia megítélése szempontjából azonban súlyos terhet jelentenek a többiek, a koldusok!

A kérdéskör súlyosságát bizonyítja, hogy Kanadában felmerült a vízumkényszer újbóli bevezetése a román állampolgárokkal szemben, mivel egyre aggasztóbbá vált a román bűnszervezetek tevékenysége. Michel Rempel konzervatív parlamenti képviselő a vízumkényszer visszaállításával kapcsolatosan Justin Trudeau kanadai miniszterelnököt interpellálta az ottawai parlamentben. A kanadai hírszerzés a ro-

mán bűnszervezetek tevékenységéről megdöbbentő elemzést hozott nyilvánosságra. Több kanadai újság írt arról, hogy megnőtt azoknak a romániai roma nőknek a száma, akik Kanada nagyvárosaiban koldulnak, majd politikai menedéjogot kérnek, arra hivatkozva, hogy odahaza diszkrimináció és üldözés áldozatai. 2017. december 1-je (a Kanada és Románia közötti vízumkényszer megszüntetésének időpontja – T. Z.) és 2018 májusa között 1022 román állampolgár nyújtott be politikai menedékkérelmet. A kanadai hatóságok 2018. június 5-től vízumkényszerrel vezettek be azokkal a román állampolgárokkal szemben, akik nem biometrikus útlevelel rendelkeznek. Az ügy miatt a külügyminisztérium az ottawai román nagykövetet is bekérte. A két kormány végül megegyezett: Ottawa felső határt szab annak, hogy hány román állampolgár kérelmét bírálják el pozitívan, a számot egyelőre nem hozták nyilvánosságra.

A feleségemmel 2018. június 19-e és 27-e között Norvégiában tartózkodtunk. Oslo és a második legnagyobb norvég város, Bergen utcáin román koldusok kértek tőlem pénzt. Norvégia legnagyobb fjordja környékén, a szárazföldre 203 kilométer hosszan benyúló, páratlan szépségű, szinte függőleges, 900–1000 méter magas, júniusban is részben hóval fedett sziklák, erdők között kanyargó Sogne-fjord végállomásán román koldusokat láttam. Flam kikötőből indul a turisták kedvence, a húsz kilométer hosszúságú, mérnöki bravúrral megépített, szebbnél szebb vízesések, elképzelhetetlen alagutak között kanyargó híres vasúti szerelvény, a Flamsbana – itt is román koldusokba botlottunk. A bergeni dóm főbejáratánál trónoló román koldus asszony – a szokásos, ezúttal norvég nyelvű mantrával: halálos beteg, három éhező gyereke van – négy éve ebből él. Állítása szerint elég jól. Közgazdászokat túlszárnyaló pontossággal tudják, hogyan kell a világ egyik legfejlettebb szociális hálóját megfejteni! Szállásunk felé tartva, este a bergeni vasútállomáson – vidám heherészés közben! – láttuk viszont ugyancsak kolduló társával, amint „kicsérélték” a napi információkat, és számolták bevételüket.

Amikor először olvastam arról, hogy Európát előzönlötték a Romániából, Bulgáriából elindult kéregetők, azt újságírói túlzásnak tekintettem. Az általánosítás mindig egy egész közösséget, népcsoportot, népet, nemzetet sújt, s a láthatatlan billogot nem lehet teljesen eltüntetni. Az általánosítás veszélyének elkerüléseért került a kérdőjel az írásom címére. Románok százezrei éjt nappallá téve dolgoznak, biztosítják a saját és az otthon maradt családtagok egzisztenciáját. Nekik kell szégyellniük magukat honfitársaik helyett – saját szememmel láttam! –, akik a párizsi Diadalív tövében kéregetnek, követelőznek, és a Diadalívtől kőhajításnyi távolságra végzik a kis és nagy „dolgukat”!

Az említett párizsi kiránduláson a bécsi „Európa Klub” meghívására vehettem részt. Szemtanúja voltam, amikor az egyik Romániából kirajzott koldus Torró Emilt, a Maros Művészegyüttes, a Hargita Népi Együttes egykori táncosát szemelte ki áldozatának a Champs Elysées-n. Csak akkor kotródott el, amikor az románul lehordta. Párizsban hemzsegenek a Romániából származó koldusok, tolvajok. Ugyanezt tapasztaltam Ciprus szigetén, ahol a 700 000 fős összlakossághoz közel százezer érkezett Romániából. Elképesztő, ahogy visszaélnék az egyik legemberibb érzéssel: a részvétellel, a segíteni akarással, az együttérzéssel. Szicília szigetén, Palermóban, Cataniában, az észak-olasz nagyvárosokban, a repülőtereken, a vonat- és autóbusz-állomásokon százméterenként találkozhatunk velük – babakocsival, vagy karon ülő kisgyerekek-

kel koldulva. A bolognai főpályaudvaron a román koldusok hada lesi, ha valaki a jegyautomatáknál hat eurónál nagyobb címllettel, pénzérmével vásárol vonaljegyet. A visszahulló pénzérméket kimarkolják az automatából, és röhögve elszaladnak!

Két éve pár napra eljutottam Rómába, öt napra a Malagától huszonöt kilométerre lévő, tengerparti Torremolinosba, egy napra pedig Gibraltárra. Rómában a legfontosabb közlekedési csomópontokon romániai koldusokat láttam. A román etnogenezis egyik tartópilléreként emlegetett Trajánus-oszlopát az Unesco és a román állam segítségével újjították fel. A dákok ellen viselt két háborút, a Dunán átvezető híd megépítését, Dácia meghódítását követően pedig Decebál király és a dák vezetők öngyilkosságától kezdve a római diadalmenet minden fontosabb eseményét megörökítő faragott oszlopot egy közel harminc méter hosszú nyílt téri kiállításon lehet megcsodálni. Az oszlop környékén viszont fiatal román – nem roma! – lányok kéregettek. Mivel nagyon fárasztó állandóan a földig görnyedve koldulni, a műanyag poharat előretartani, a „váltásban” folytatott koldulás mellett döntöttek. Amikor az egyik kifárad az „intenzív koldulásban”, hátravonul az oszloptól nem messze lévő épület árkádjai alá, vagy a világhírű műemlék templom mögé, ledobja az öltözetét borító rongyokat, és elégedetten cigarettázik. Eldobott szemét, üres cigarettásdobozok, pillepalackok jelzik az alkalmi pihenő színhelyét. Nincs szükség különösebb képzelőerőre a feltételezéshez: a koldulást prostitúcióval is kiegészítik. Aligha hallgatnák meg, ha valamelyik román nemzetvédő előadást tartana a dákokról, a rómaiak elleni hősi küzdelmükről, a román nép és nyelv kialakulásáról.

Torremolinos a „spanyol Riviéra” egyik legjelentősebb központja, az 1930-as évek elején még tizenöt házból álló halásztelep volt. A területet a látnoki és üzleti képességekkel megáldott Carlotta Alessandri 1932-ben megvásárolta, és a terméketlen földre előbb turistákat hívott, majd, mintegy varázsütésre, jöttek a filmsztárok és írók. Jelenleg negyvenezer lakosú fürdőparadicsom. A bevásárlóközpont, a Mercadona főbejárata előtt egy összecsukható széken ott láttunk trónolni egy napbarnított, makkegészséges, ötven év körüli férfit. Azzal a titkolt reménnyel szólítottuk meg románul, hátha tévedtünk, mégsem a Duna és a Kárpátok vidékéről származik. A férfi ölében egy kartonpapíron spanyol és angol nyelven öles betűkkel a koldusok szokásos rituális szövege olvasható: napok óta semmit nem evett, halálos beteg, két éhező, fogyatékos gyermek várja, hogy az életmentő betevő falatot elvigye nekik. Kiderült: Buzău környékéről származik, otthon van háza, megélhetése. Kilenc hónapja jött a családjával koldulni Spanyolországba. A felesége és a kartonlapon fogyatékosnak feltüntetett „éhező gyermekek” a szomszédos fürdővárosban, Fuengirolában koldulnak. Naponta fejenként összegyűjtenek 15–20 eurót. Ez havi hatszáz eurós bevételt jelent fejenként, a család így havi kétezer-négyszáz eurót keres, ami mintegy hatezer-ötszáz lejes jövedelem. Romániában kevés család örvendhet ilyen bevételnek.

Gibraltáron, Európa végpontjánál, ahol az ember valóságosan is belelógathatja a lábát az Óperenciás-tengerbe – ismét román koldusokba botlottam. Egykori korondi tanítványom, a száztizenkilenc országba eljutó Farkas András világjáró énekes Rio de Janeiróban is találkozott román koldussal. A román politikai elit ingerküszöbét a koldusok – ezúttal csak róluk beszélünk! – országimázs-romboló ténykedése nem éri el. Pedig megoldásra váró „gordiuszi csomó”-ként immár huszonnyolc éve jelen van. Bár az erdélyi, romániai magyarok kimaradtak a „koldus-szórásból”, a nyugati

állampolgár elmarasztalása – „koldus ország”! – bennünket, romániai magyarokat is sújt. Nem véletlen, hogy román útlevéllal nagyon nehéz ausztráliai, új-zélandi, vagy egyesült államokbeli beutazási vízumhoz jutni! Jogos a kérdés: a parlamenti, államelnöki, önkormányzati választások programjaiban mikor olvashatunk az európai méretűvé terebélyesedett koldulást mérséklő megoldási javaslatokról? A magyarellenes intézkedések, a magyar és székely szimbólumok elleni harc, a „terrorizmus” vádjával ártatlanul, öt-öt év börtönbüntetésre elítélt kézdivásárhelyi Beke István és Szőcs Zoltán embertelen zaklatása, a Székelyföld területi autonómiájáért folytatott küzdelmet „nemzetbiztonsági kockázatnak” tekintő hisztériakeltés, a már visszaszolgáltató magyar vagyonok – a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium, a világhírű gyulafehérvári Batthyáneum könyvtár és csillagvizsgáló, a Maros menti 9300 hektár erdő – újraállamosítása helyett, az európai méretű kolduskibocsátás okait kellene megszüntetni.

SZERZŐINK

BENYHE ISTVÁN (1954, Budapest) tanár, közgazdász, író, geopolitikai szakértő. 1986-tól az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének kandidátusi ösztöndíjasa, munkatársa, majd középiskolai tanár. A rendszerváltozás után kerületi és fővárosi képviselő, a Miniszterelnöki Hivatal főosztályvezető-helyettese, majd 2002-ig államtitkár. A Duna Televízió kommunikációs irodáját 2005-ig vezette, majd a Bolyai Műhely Alapítvány igazgatója volt 2011-es diplomáciai megbízatásáig. Szakcikk, tanulmányok, esszék, novellák, szerzője, főleg spanyol nyelvű irodalmi művek fordítója.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A Köztársasági Elnöki Hivatal volt igazgatója, a *Magyar Szemle* főszerkesztője.

ENTZ GÉZA (1949, Kolozsvár) művészettörténész, 1973–1990; az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport munkatársa. Szakterülete Erdély középkori építészete és a műemléki topográfia. 1990–1994 között az Antall- és Boross-kormány államtitkáraként a határokon túli magyarsággal kapcsolatos kormányzati tevékenység irányítója, az Orbán-kormány idején a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke, majd a külföldi magyar intézetek főigazgatója, a határon túli magyarságot segítő Pro Professione Alapítvány elnöke.

HORVÁTH BALÁZS (1990, Zalaegerszeg) klasszika-filológus, liturgiátörténész. Az ELTE latin szakán végzett, ahol jelenleg doktori tanulmányait folytatja keresztény liturgia és középkori latin filológia témában.

JESZENSZKY GÉZA (1941, Budapest) történész, egyetemi magántanár (Budapesti Corvinus Egyetem). 1976 óta hazai és külföldi egyetemeken tanított a nemzetközi kapcsolatok és a külpolitika témakörében. A rendszerváltozás után külügyminiszter (1990–1994), országgyűlési képviselő (1994–1996 MDF, 1996–98 MDNP). Magyarország nagykövete az Egyesült Államokban (1998–2002), a Norvég Királyságban és az Izlandi Köztársaságban (2011–2014).

KATONA ANIKÓ művészettörténész, a Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria munkatársa. Fő kutatási területe a magyar grafikai dizájn és vizuális kultúra politikai és társadalmi aspektusainak vizsgálata. 2017 óta művészettörténetet tanít a Budapesti Metropolitan Egyetemen.

KISS Gy. CSABA (1945, Budapest) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, a közép-európai nemzetek kultúrájának, történelmének kutatója, az MDF egyik alapító tagja.

LUDMANN MIHÁLY (1959, Debrecen) festőművész, művészettörténész, tanár. Festményei, grafikái a nyolcvanas évek második felétől szerepelnek csoportos és egyéni kiállításokon. Főleg szépirodalmi műveket illusztrált. Több mint húsz éve foglalkozik a 19–20. századi magyar építészet történetével.

S. KIRÁLY BÉLA (1957, Sóvárad) író, politológus, a *Magyar Szemle* szerkesztője. A Magyar Politikatudományi Társaság tagja

STAMLER ÁBEL (1992, Kaposvár) a *Magyar Szemle* szerkesztője, az ELTE BTK Filozófiatudományi Intézetének doktorandusz hallgatója. Kutatási területe a katolikus misztika és spiritualitástörténet, liturgiátörténet, vallásfilozófia és összehasonlító misztikakutatás.

SZMODIS JENŐ (1966, Budapest) jogász, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán végzett 1993-ban. Jogtanácsosként, ügyvédként, valamint a közszolgálatban látott el különböző szakértői, illetve vezetői feladatokat. A hatályos jog, a jogelmélet és a történelemfilozófia tárgykörében több tanulmányt illetve könyvet publikált. PhD értekezését jogbölcseleti témában védte meg.

TÓTH ERZSÉBET (1951, Tatabánya) József Attila- és Babérkoszorú-díjas költő, esszéista. Legutóbb megjelent kötete: *A szállópor, a hulló csillagok* (Nap Kiadó). A Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza) filmkritikus, publicista. Dramaturgként több játék- és dokumentumfilm munkálataiban vett részt. A *Magyar Szemlének* 1996–1999-ig szerkesztője, máig állandó filmkritikusa.

TÓFALVI ZOLTÁN (1944, Korond) történész, író, újságíró, televíziós szerkesztő.

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (1956) jogász, egyetemi tanár. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi karának professzora, az Európa-tanulmányok Központjának igazgatója, 2000–2003 között luxemburgi, 2007–2010 között párizsi nagykövet, 2007–2010 között alkotmánybíró, 2014-től igazságügyminiszter. Tanulmányai a nemzeti közbiztonság és az európai integráció kapcsolataival foglalkoznak, érdeklődési területe a frankofón országok történelme, jogrendszere és politikája.

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK
– legújabb kiadványunk

KULIN FERENC
Forradalom helyett

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:

ENTZ GÉZA

Főszerkesztő:

GRÓH GÁSPÁR

NYOMDA:

SÉD KFT.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az
ország bármely postáján, a hírlapot
kézbesítőknél, www.posta.hu
webshop-ban

(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
emailen a hirlapelofizetes@posta.hu
címen, telefonon 06-1-767-8262 számon,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest
címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a
Magyar Posta Zrt.-nél: [www.posta.hu/](http://www.posta.hu/storefront/)
[storefront/](http://www.posta.hu/storefront/)), 1900 Budapest,

06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj Magyarországon:

Egy évre 4980 Ft

A Magyar Szemle számlaszáma:

11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:

daneh@posta.hu

Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban, és
a Magyar Szemle Könyvekkel
együtt
az alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint a LÍRA hálózatában,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGÜNKBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.

Ha nem sikerülne,
szíves elnézésüket kérjük.

A szerk.

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

JOHN O'SULLIVAN on "When someone other than the liberals have won" • JAMES C. BENNETT The Six European Unions of 2030 • NICHOLAS T. PARSONS Three Cheers to Yanis Varoufakis • GÉZA JESZENSZKY Ukraine's Conflict with Two of Its Neighbours • ALBERTO MINGARDI The Poverty of Transfers: on P. T. Bauer and Capital Fundamentalism • CHARLES FENYVESI The Making of an Ambitious Cosmopolitan • MELINDA BERLÁSZ on the life and work of composer Sándor Veress

A társadalom döntő többségét és a közvéleményt, ezen nincs mit csodálkozni, felkészületlenül érték az ölébe hullott szabadság és demokrácia gyökeresen új kihívásai. Az azóta eltelt három évtized fejleményei azt mutatják, hogy a társadalom jelentős része e „jótéteményeket” nem is érezte mindenben magáénak. A demokrácia ugyanis elsősorban technika. A szabadság viszont nem statikus természetű, nem egyszeri adomány, hanem azért dolgozni kell nap nap után.

ENTZ GÉZA

Ma a *tengeri hatalmak* legfőbb kihívója Kína. Óvatos politikával, látszólag mindig a fennálló világrend szabályai szerint lép, de lépéseinek következményei hosszabb távon a világrendet a maga javára fogják megváltoztatni. Célja a *tengeri hatalmak* gyengítése, anélkül, hogy lépései túrhetetlen kihívást (vagy éppen casus bellit) jelentenének ezeknek a hatalmaknak. Ma Kína gyártja a világon az olcsó iparcikkek többségét. Ha ezeket nem szállítaná a fejlett világba, akkor ott átmeneti hiány keletkezne, amely súlyos belső problémákat okozna (amíg a gyártást ott meg nem tudnák oldani). Saját valutáját is világpénzzé szeretné fejleszteni, amivel a dollár egyeduralmához intéz kihívást. Külön nemzetközi fejlesztési bankot szervez az ázsiai igények kielégítésére, amely azért az egész világon alternatívája lehet a Világbanknak és az IMF-nek. Az új Selyemút terve azonban már geopolitikai indíttatású is. Célja, hogy a világkereskedelem egy részét a tengerekről a szárazföldre terelje át! Ha ez csak 10–15 százalékban is sikerül, akkor hatalmas gazdasági erő és a vele járó hatalom kerülhet az eurázsiai együttműködés kezébe (amelynek szállítási infrastruktúráját természetesen Kína építi ki, és nyilván üzemeltetné is).

BENYHE ISTVÁN

A nemzeti identitás reneszánszának következménye az alkotmányos identitás fogalmának megjelenése a szakirodalomban és a politikában. Ennek messzemenő következményei vannak. Ezek közé tartozik a jogok klasszikus hierarchiájának felülvizsgálata. E felfogás szerint a csúcson a nemzetközi, alatta az uniós, legalul pedig a tagállami jog áll; ezek ütközése esetén a hierarchiában magasabban álló jogrendszer normája érvényesül.

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Ha elkezdek valamit megírni, nem biztos, hogy az más számára érdekes. De azt gondolom, hogy amit én írok meg, az ne történjen meg mással és másnál. Olyasmi legyen, ami velem esett meg, ami az enyém, ami mindenki más dolgától különbözik, ami csak énbennem van meg, és csak én mondhatom el. Én jöjjek rá, én lássak rá abból az irányból, amerre én megyek. Nem az a fontos, hogy valami világcsodája legyen, nem kell feltétlenül rendkívülinek lennie, de én találjam meg, legyen az enyém. Olyasmi, amit én hozok közébetek, és én is vigyem tovább.

SZILÁGYI ISTVÁN

830 Ft

9771216623000 01808